CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library
S.D.P.B.
Coll. No. 832

Title Bhāgavata

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 832 Subject: Puranic lit.

Title: Bhāgavata 8th sk.

Author: – Scribe: –

Date of the work: – Date of the Ms.: –

Place of the work: – Place of the Ms.: –

Size: 11" by 5" Extent: 111 foll.

Language: Sanskrit Script: Devanagari

Remarks: ——

॥ॐ नमो श्रीभगवते वासुदेवाय॥ ॥ॐ नमः श्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्तजन
मानसनिवासाय हरये॥ अष्टमे अथ चतुर्विंशत्यध्यायैर्मन्वंतरवर्णनं। तत्र तु ते ऋषिदेवेंद्रमूर्त्तयः स्वहरेः सह॥
॥१॥ प्रतिमन्वंतरं चैवमबाध्याः पृथक् पृथक्॥ प्रवर्त्तयंति सद्धर्मान्न्यायेन यंत्या चरंति च। अतो मन्वंतरस्योक्तं स
द्धर्म इति लक्षणं॥ तत्र तु प्रथमे स्वायंभुवः स्वारोचिषः तथा॥ उत्तमस्तामसश्चेति चतुर्मनुनिरूपणं॥३॥ स्वा
यंभुवांतरेऽनंतं तदंतं गुणवर्णनात्॥ स्तुदितः परिपप्रच्छ सर्वमन्वंतरस्थितिं॥४॥ स्वायंभुवस्येति त्रिभिः॥१॥ रा
जोवाच॥ स्वायंभुवस्येह गुरो वंशोऽयं विस्तराच्छ्रुतः। यत्र विश्वसृजां सर्गो मनूनन्यान्वदस्व नः॥१॥ यत्र वि
श्वसृजां मरीच्यादीनां मनुकन्यासु पुत्रपौत्रादिसर्गः॥१॥ यत्र यत्र हरेर्जन्म कर्माणि च महीयसः। गृ
णंति कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वतां॥२॥ महीयसो हरेरत्र क्वचिद्रूपांतरमस्ति तद्रूपेच्छिन
मस्मातिः॥२॥ यद्यस्मिन्नंतरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः। कृतवान्कुरुते कर्त्ता ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा॥
३॥ यस्मिन्नतीते यत्कृतवान् यस्मिन्ननागते यत्कर्त्ता करिष्यति। अथवा वर्त्तमाने यत्कुरुते तद्वदेत्य
न्वयः॥३॥ श्रीशुक उ॥ मनवोऽस्मिन्व्यतीताः षट्कल्पे स्वायंभुवादयः। आद्यस्ते कथितो यत्र दे १

सुनंदायां नद्यां॥ ५ शतरूपापतिः स्वायंभुवमनुः ४

वादीनां च संभवः॥४॥ अस्मिन्कल्पे षण्मनवो व्यतीताः॥४॥ आकूत्यां देवहूत्यां च दुहित्रोस्तस्य वै मनोः। ध
र्मज्ञानोपदेशार्थं भगवान्पुत्रतां गतः॥५॥ तस्य मनोर्दुहित्रोः कपिलयज्ञमूर्त्तिभ्यां पुत्रतां प्राप्तः॥५॥ कृ
तं पुराणं भगवतः कपिलस्यानुवर्णितं। आख्यास्ये भगवान्यज्ञो यच्चकार कुरूद्वह॥६॥ विरक्तः काम
भोगेषु शतरूपापतिः प्रभुः। विसृज्य राज्यं तपसे भार्यो वनमाविशत्॥७॥ सुनंदायां वर्षशतं पदै
केन भुवं स्पृशन्। तप्यमानस्तपो घोरमिदमाह सभारत॥८॥ घोरं दुश्चरं तपस्तप्यमानः। समाधानतु
श्रुतमिदं वक्ष्यमाणं निद्रितोच्छ्वसितवत् विस्मित इव उपदिशन्निव अश्रुतवदन्निव च अष्टभिः श्लोकै
रवाह॥८॥ मनुरुवाच॥ येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यं। यो जागर्त्ति शयानेऽस्मिन्नायं तं वेद वेद सः
॥९॥ येन चिदात्मना विश्वं चेतयते चेतनीभवति। विश्वं तु यं न चेतयते न चेतनीकरोति। स्वत एव चि
द्रूपत्वात्। तत्र हेतुः। अस्मिन् शयाने स्वपिति यो जागर्त्ति साक्षितया वर्त्तते। अहो चित्रं नायं जनस्तं वे
द स तु इमं वेद। तस्येश्वरत्वं दर्शयन् लोकस्य हितमुपदिशति॥९॥ आत्मावास्यमिदं विश्वं यत्किंचिक

वासुदेवो वसत्येषु सर्वत्र तेषु यन्नसदादकु। येनायं तपते विश्वं विश्ववीर्य्यधितस्तपः। येन निमित्तरूपे [illegible] तपते प्रकाशते॥४॥

त्यांजगत।तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यस्विद्धनं॥१०॥आत्मनाईश्वरेणआकावास्येस्वसत्ताचैत
न्यान्यांसंव्याप्तं।विश्वंसर्वंजगत्यांलोकेयत्किंचित्जगद्भूतजातं।अतःतेनेश्वरेणयत्त्यक्तंदत्तंधनंतै
नैवभुंजीथाःभोगाननुभवायद्वातेनहेतुना।त्यक्तेनईश्वरार्पणेनभुंजीथाः।स्वार्थंकस्यचित्कस्यचि
दपिधनंमागृधःमाभिकांक्ष॥यद्वा॥कस्यस्विदितिकस्यान्यस्यधनमस्ति।यतोधनाकांक्षाक्रीयत
इत्यर्थः।तथाचश्रुतिः।ईशावास्यमितियथाश्लोकमेव।ननुयदिसर्वंव्याप्नोति।तर्हिचक्षुरादिभिः
किंनज्ञायतेतत्राह॥७॥यंनपश्यतिपश्येत्।नचक्षुर्यस्यनरिष्यति।तंभूतनिलयंदेवंसुपर्णमुप
धावत॥११॥यंपश्येतंजनश्चक्षु॥वानपश्यतिचक्षुराद्यविषयत्वात्।नहिप्रमातारंप्रमाणंविषयी
करोतीतिभावः।तथाचश्रुतिः।चक्षुषश्चक्षुःश्रोत्रस्यश्रोत्रमित्यादिननुतर्हिघटनाशेदेवदत्तस्य २
तद्विषयंचाक्षुषंज्ञानमिवेश्वरस्यापिस्वरूपनष्टं।तद्विषयंज्ञानेननश्येत्।तत्राह॥यस्यतुपश्यतः
चक्षुर्ज्ञानंनरिष्यति।नपश्यति॥तत्तदाकारेणोत्पन्नायाहृत्तेरेवनाशोनस्वतःसिद्धज्ञानस्यनहि

सविद्प्रकाशःप्रकाश्यनाशेनश्यतीतिभावः।सत्तानिनिलयोयस्यतंसर्वंतर्यामिणं।तथापितुपर्णं
शोभनपतत्रंआसंगंउपधावतभजध्वं।तत्स्वरूपस्यनित्यत्वमेवोपपादयन्नाह।नपश्येति॥७॥नयस्या
द्यंतोनमध्यंचस्वपरोनांतरंबहिः।विश्वस्यामूनियद्यस्माद्विश्वंचतदृतंमहत्॥१२॥अन्तनिश्चाद्यं
तादीनतुविश्ववत्तद्दृनिविश्वस्ययस्माद्भवंति।विश्वंचयत्तद्रूपं।अतएवाव्यभिचारित्वात्तत
दृतंसत्यंमहत्परिपूर्णंब्रह्म।ननुविश्वंचेत्तद्रूपंतर्हितस्यकुतोजन्माद्यभावःस्वप्रकाशत्वेवा।क
थंवाजगज्जन्मादिकर्तृत्वेनविकारिणःसत्यत्वंपूर्णत्वंवा।तत्राह॥७॥सविश्वकायःपुरुहूतईश
शःसत्यःस्वयंज्योतिरजःपुराणः।धत्तेस्यजन्माद्यजयात्मशक्त्यातांविद्ययादस्यनिरीहआस्ते॥१३॥
सईशःअजःसत्यःस्वस्वप्रकाशःस्वपुराणश्चनिर्विकारः।विश्वंकायोयस्य।पुरूणिकृतानिना
मानियस्यातथाविधोपि।यतःअस्यविश्वस्यजन्मादिमाययाधत्ते।तांचनित्यसिद्धयाविद्ययाउद
स्यहित्वानिष्क्रियःएवास्ते॥७॥अथाग्रेऋषयःकर्माणीहंतेकर्महेतवे।ईहमानोहिपुरुषःप्रायो

नाहं प्रपद्यते॥१४॥ यस्मादेवमीश्वरः कर्मकृच्चासंस्पृश्यश्च तैः कर्मभिस्तेभ्यस्तस्मादेतो ऋषयोऽप्य
ग्रे आदौ कर्माणि कुर्वन्ति। किमर्थं। अकर्मदित्तवे मोक्षार्थं। प्रायोऽत्तरे कर्मनाशाय हि यस्मात्। न चेह
मानः कर्मनिरवग्रहचित्तः क्रोधाकार इव बध्येतेत्याह। ईहत इति॥ ईहते भगवानीशो
न हि तत्र विषज्जते। आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदन्ति येऽनु तं॥१५॥ अतस्तमनुवर्तमाना येऽपि ना
वसीदन्ति न विषज्जन्ते। तदेवं लोकाननुग्रहाय विश्वसृड्यादिः करोति। श्रीरामकृष्णाद्यवतारे
स्ववेदोक्तमप्याचरति तं शरणं व्रजामीत्याह॥ तमिति॥ तमीहमानं निरहङ्कृतं बुधं निराशि
२४ षं पूर्णमनन्यचोदितं। नॄन् शिक्षयन्तं निजवर्त्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येऽखिलधर्मभावनं॥१६॥ निजवर्त्म
नरावतारानुरूपो मार्गस्तत्र सम्यक् स्थितं। अतः ईहमानं कर्माण्याचरन्तं तथापि जीववैलक्षण्यमा
ह। निरहङ्कृतं निराशिषं अनन्यचोदितमिति च। निरहङ्कारत्वे हेतुः। बुधं निराशीष्टे हेतुः पूर्णं अ ३
नन्यनियुक्तत्वे हेतुः। प्रभुं। तथापि किमनुष्ठाने हेतुः। नॄन् स्वाचारेण शिक्षयन्तं। तत्किमर्थं। अ

२४

खिलान् धर्मान् भावयति प्रवर्तयतीति तथा तं॥ श्रीशुक उ०॥ इति मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहि
तं। दृष्ट्वासुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् क्षुधा॥१७॥ समाहितमपि सन्तं मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं दृ
ष्ट्वासुरोऽवसितवद्विवशमिव मत्वा असुरा यातुधाना क्षुधानिमित्तेन जग्धुं भक्षितुमभ्यद्रवन्॥
तांस्तथावसितान्वीक्ष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः। यामैः परिवृतो देवैर्हत्वाशासत्त्रिविष्टपं॥१८॥ यामैः स्व
पुत्रैः। त्रिविष्टपं स्वर्गमपालयत्। स्वयमेवेन्द्रो भूत्वेत्यर्थः। तत्र प्रतिमन्वन्तरं मन्वादयः षडन्येऽन्ये
भवन्ति। तथा हि स्कान्दे शौनकः। मन्वन्तरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वरः। ऋषयोंऽशावतारश्च
हरेः षड्विधमुच्यत इति। तत्राद्यः स्वायम्भुवो मनुः। प्रियव्रतोत्तानपादौ तु पुत्रौ। यामादयो देवाः।
मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः। यज्ञो हरेरवतारः। इन्द्रश्च स एवेति मन्वन्तरं पञ्चविधमेव। तच्च तृतीय
स्कन्धोपक्रमे निरूपितं। द्वितीयादिषु त्रिषु मन्वन्तरेषु मन्वादि षट्कमाह। स्वारोचिष इति द्वितीयः खि
लियावदिन्द्रमोक्षप्रश्नं॥ स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरग्नेः सुतोऽभवत्। द्युमत्सुषेणरोचिष्म

प्रमुखास्तस्य चात्मजाः ॥१९॥ तत्रेंद्रो रोचनस्त्वासीद्देवाश्च तुषितादयः ॥ ऊर्जस्तंभादयः सप्त ऋ
षयो ब्रह्मवादिनः ॥२०॥ ऋषेस्तु वेदशिरसस्तुषिता नाम पत्न्यभूत् ॥ तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्य
भिविश्रुतः ॥२१॥ विभोरसौ धारणां चरितमाह । अष्टाशीतिसहस्राणीति ॥ब॥ अष्टाशीतिसहस्रा
णि मुनयो ये धृतव्रताः ॥ अन्वशिक्षन्व्रतं तस्य कौमारब्रह्मचारिणः ॥२२॥ तृतीय उत्तमो नाम प्रि
यव्रतसुतो मनुः ॥ पवनः सृंजयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुता नृप ॥२३॥ वसिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः प्र
मदादयः ॥ सत्या वेदश्रुता भद्रा देवा इंद्रस्तु सत्यजित् ॥२४॥ धर्मस्य सूनृतायां तु भगवान्पुरुषो रा
त्तमः ॥ सत्यसेन इति ख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह ॥२५॥ सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् ॥
भूतद्रुहो सानृतभूतगणानवधीत्सत्यजित्सखः ॥२६॥ सत्यजिदिंद्रस्तस्य सखा सन् ॥ब॥ चतुर्थ उत्तमभ्रा ४
ता मनुर्नाम्ना च तामसः ॥ पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तत्सुताः ॥२७॥ उत्तमस्तृतीयो मनुस्त
स्य भ्राता ॥ब॥ सत्यका हरयो वीरा देवास्त्रिशिख ईश्वरः ॥ ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेंतरे ॥२८॥

त्रिशिखः ईश्वर इंद्रः अन्यानपि विशिष्टपराक्रमान्देवानाह । देवा वैधृतय इति ॥ब॥ देवा वैधृतयो ना
म विधृतेस्तनया नृप ॥ नष्टाः कालेन यैर्वेदा विधृताः स्वेन तेजसा ॥२९॥ तत्रापि जज्ञे भगवान्हरिण्यां
हरिमेधसः ॥ हरिरित्याहृतो येन गजेंद्रो मोचितो ग्रहात् ॥३०॥ हरिरिति आहृतः व्याहृत ग्रहात्
ग्राहात् ॥ब॥ राजोवाच ॥ बादरायण एतत्ते श्रोतुमिच्छामहे वयं ॥ हरिर्यथा गजपतिं ग्राहग्रस्तममू
मुचत् ॥३१॥ अमुमुचत् मोचयामास ॥ब॥ तत्कथासु महत्पुण्यं धन्यं स्वस्त्ययनं शुभं ॥ यत्र यत्र
उत्तमश्लोको भगवान्गीयते हरिः ॥३२॥ श्रवणेच्छायां हेतुः । तत्कथासु तासु कथासु सा कथैव
वा महत्पुण्यं पुण्यविशेषणं धन्यमित्यादि ॥ब॥ सूत उ ॥ परीक्षितैवं स तु बादरायणिः प्रायोपवि
ष्टेन कथासु चोदितः ॥ उवाच विप्राः प्रतिनंद्य पार्थिवं मुदा मुनीनां सदसि स्म शृण्वतां ॥३३॥ इति
श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मन्वंतरानुवर्णने प्रथमोऽध्यायः ॥ ॥ब॥ तुर्ये च मन्वंतरे प्रो
क्तं गजेंद्रस्य विमोक्षणं । द्वितीयादित्रिभिस्तत्तु विस्तरेणोपवर्ण्यते ॥२॥ द्वितीये तु गजेंद्रस्य गजे

भिः क्रीडितो जले देवाग्राहहृष्टदीतस्य हरिस्मृतिरुदीर्यते ॥२॥ श्रीशुक उ० ॥ आसीद्गिरिवरो राजंस्त्रि
कूट इति विश्रुतः । क्षीरोदेनावृतः श्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः ॥ आसीत् अस्ति ॥१॥ तावता विस्
तः पर्यक् त्रिभिः शृंगैः पयोनिधिं । दिशः खं रोचयन्नास्ते रौप्यायसहिरण्मयैः ॥२॥ तावता योज
नायुतेन । पर्यक् परितः । त्रिकूटसमाख्याबीजमाह । त्रिभिः शृंगैर्मुख्यैः ॥२॥ अन्यैश्च ककुभः
सर्वा रत्नधातुविचित्रितैः । नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झराम्भसां ॥३॥ अन्यैश्च शृंगैर्निर्झराणा
णां निर्घोषैश्च ककुभः सर्वा रोचयन्नास्त इति सर्वत्रैवान्वयः । कथंभूतैः शृंगै रत्नैर्धातुभिश्च वि
चित्रितैः नानाविधा द्रुमा लता गुल्मा येषु तैः ॥३॥ स चावनिज्यमानांघ्रिः समंतात्पय ऊर्मि
भिः । करोति श्यामलां भूमिं हरिन्मरकताश्मभिः ॥४॥ पयसः ऊर्मिभिः समंतादवनिज्यमा
नांघ्रिर्यो मलप्रांतो यस्य हरिद्भिः पलाशवर्णैः ॥४॥ सिद्धचारणगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः । किंन
रैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ॥५॥ यत्र संगीतसंनादैर्नदद्गुहममर्षया । अभिगर्जंति ह ५

रयः श्लाघिनः परशंकया ॥६॥ किंनरादीनां संगीतसंनादैर्नदंत्यो गुहा यस्मिन् प्रदेशे तं अभिगर्जं
ति हरयः सिंहाः अमर्षया असहनेन ॥६॥ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः । चित्रद्रुम
सुरोद्यानकलकंठविहंगमः ॥७॥ नानारण्याः पशवः तेषां व्राताः तैः संकुलाभिर्द्रोणीभिरलंकृ
तश्चासौ । चित्रा द्रुमा येषु तेषु सुरोद्यानेषु कलकंठा मधुरस्वरा विहंगमा यस्मिन् किंच ॥७॥
सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः । देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभांबोनिलैर्यु
तः ॥८॥ स्वच्छोदकैः सरित्सरोभिर्युतः । मणय इव वालुका येषु तैः पुलिनैश्च युक्तः देव
स्त्रीणां मज्जनेन य आमोदस्तेन सौरभसुगंधं अंबु निश्चानिलास्तैः स युतश्चास्ते ॥८॥ तस्य
द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः । उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषितां ॥९॥ तस्य द्रो
ण्यां वरुणस्योद्यानमास्ते । गिरिवनादि सर्वं ध्येयमिति वक्ष्यति । अतो गिरिमुपवर्ण्य वनं व
र्णयति ॥ सर्वतोलंकृतमिति ॥९॥ सर्वतोलंकृतं दिव्यनित्यपुष्पफलद्रुमैः । पुनः गिरिवर्ण

यति मंदारै रितिचतुर्भिः॥ट॥ मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः॥ इत्तैः श्रियालैः पन
सैराम्रैस्तथाम्रातकैरपि॥१०॥ मंदारादिभिर्वृत इत्यन्वयः॥ट॥ क्रमुकैर्नालिकेरैश्च खर्जूरै
र्बीजपूरकैः॥ मधुकैः शाललतालिश्च तमालैरर्जुनैः॥११॥ अरिष्टोडुंबरप्लक्षन्योवटैः किं
शुकचंदनैः॥ पिचुमंदकोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः॥१२॥ द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्य
म्लातयामलैः॥ बिल्वैः कपित्थैर्जंबीरैर्वृतो भल्लातकादिभिः॥१३॥ तस्मिन्सरः सुविपुलं
लसत्कांचनपंकजं॥ कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रश्रियोज्झितं॥१४॥ तस्मिन्गिरौ सरः श्री
मत्तीत दर्शयति सुविपुलमित्यादिसार्द्धैः पंचभिः॥ लसंति कांचनपंकजानि यस्मिन्
कुमुदादिना श्रिया कुज्झितं॥ट॥ मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैः कलस्वनैः॥ हंसकारंड
वाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि॥१५॥ कलः स्वनो येषां तैः शकुंतैर्निर्घुष्टं चक्राह्वैः सारसै
रप्याकीर्णं॥ट॥ जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितं॥ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्प

६

द्मरजः पयः॥१६॥ जलकुक्कुटादीनां कुलैः कूजितं॥ मत्स्यादीनां संचारेण चलंतो पद्मानां रजः सा
युक्तं पयो यस्मिन् तत्॥ट॥ कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतं॥ कुंदैः कुरुबकाशोकैः शिरीषैः
कुटजेंगुदैः॥१७॥ कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः॥ मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजाल
कादिभिः॥ शोभितं यत्तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलंकृतं॥१८॥ नित्यं ऋतवः फलपुष्पादिसंपत्तिर्द
तावायः॥ षां तैरलंशोभितं॥ तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन्॥
सकंटकं कीचकवेणुवेत्रविशालगुल्मं प्ररुजन्वनस्पतीन्॥१९॥ तत्रैव संति एकदा तद्गिरिका
ननाश्रयो वारणयूथपः करेणुभिश्चरन् हृष्टः षाड्भिन्नस्वस्थेन हृतः सारावरस्यान्त्यासंसमीपमगम
दिति पंचमेनान्वयः॥ किं कुर्वन् कीचकवेणुवेत्रवंतं विशालं गुल्मं लतादिसंदर्भं वनस्पतींश्च प्र
रुजन् प्रभंजन्॥ट॥ यद्गंधमात्राद्धरयो गजेंद्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सखड्गाः॥ महोरगाश्चापि
भयाद्द्रवंति सगौरकृष्णाः सरभाश्चमर्यः॥२०॥ कृष्यंत्ततः यस्य गंधमात्राद्धरयः सिंहाः गजेंद्रा
दयाश्च भयाद्द्रवंति॥ पलायंते॥ट॥ वृकाः वराहा महिषर्क्षशल्या गोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च

व

जलपानार्थं तत्र मृगाः शशादयश्चरंति लीलायदनुग्रहेण ॥२१॥ वृकादयस्तु गजाश्च सप्राणिनो ऽन्यत्र न
दृष्टिपथं त्यक्त्वा चरंति ॥ ७ ॥ स घर्मतप्तः करिभिः करेणुभिर्वृतो मदच्युत्कलभैरनुद्रुतः ॥ गिरिंगि
रिम्णा परितः प्रकंपयन्निषेव्यमाणो ऽलिकुलैर्मदाशनैः ॥२२॥ पुनः कीदृशः ॥ घर्मतप्तः ॥ मद
मदश्रावी मदस्रं नितिनध्याने ॥ ७ ॥ सरो ऽनिलं पंकजरेणुरूषितं जिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः ॥ वृतः
स्वयूथेन तृषार्दितेन सरोवराभ्यासमथागमद्द्रुतं ॥२३॥ विगाह्य तस्मिन्नमृताम्बु निर्मलं हेमारविंदो
त्पलरेणुवासितं। पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिः स्नपयन्गतक्लमः ॥२४॥ निजेन पुष्क
रेण करोग्रेणोद्धृतं गतक्लमः सन् निकामं पपौ ॥ ७ ॥ स्वपुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन्संस्न
पयंस्तथा गृही। घृणी करेणुः करभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणो ऽजमायया ॥२५॥ तं तत्र कश्चि १
न्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत् ॥ यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सो ऽतिब
लो विचक्रमे ॥२६॥ तथातुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा। विचुक्रुशुर्दीनधियो

पारे गजाः पार्ष्णिग्रहास्तारयितुं न चाकरोत् ॥२७॥ दीनधीयः करेणवः केवलं विचुक्रुशुः ॥ ७ ॥ नियुध्यतो
रेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतो बहिर्मिथः ॥ समाः सहस्रं व्यगमन्महीपते सप्राणयोश्चित्रममंस
तामराः ॥२८॥ ततो गजेंद्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद्व्ययः ॥ विकृष्यमाणस्य जलेऽव
सीदतो विपर्ययो ऽभूत्सकलं जलौकसः ॥२९॥ मनउत्साहशक्तिः ॥ बलं शारीरं ॥ ओजः इंद्रियं ॥ तेषां स
कलं बलादि विपरीतं अधिकं जलौकसो ग्राहस्य ॥ ७ ॥ इत्थं गजेंद्रः स यदाप संकटं प्राणस्य देही वि
वशो यदृच्छया ॥ अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमथाभ्यपद्यत ॥३०॥ स इत्थं यदा प्रा
णसंकटमापन्नो देही बुद्धिमेवाह नमामीति ॥ ७ ॥ न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः
प्रभवंति मोचितुं ग्राहेण पाशेन विधातुरावृतो ऽप्यहं च तं यामि परापरायणं ॥३१॥ अहं च ततन प्रन
मामि। यतः ग्राहरूपेण केवलं विधातुः पाशेनावृतः ॥ तथापि तं परं परमेश्वरं परेषां ब्रह्मादीनां अपि

नमाः अयन्तं शरणं यामि। कोसौ यं शरणं यासि तत्राह। यः कश्चनेति॥छ॥ यः कश्चनेशो बलिनोंतको
रगात्प्रचंडवेगादभिधावतो भृशं॥ भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्भयात्। मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि॥३३॥
अंतक एवोरगस्तस्मात्। तं शरणं ईमहि व्रजेम। यद्भयादित्यत्र श्रुतिः। भीषास्माद्वातः पवते भीषे
तोदेति सूर्यः। भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति॥छ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्ट
मस्कंधे गजेंद्रमोक्षणे द्वितीयोध्यायः॥ ॥छ॥ ॥तृतीये तु गजेंद्रेण स्तुतो हरिरुपोत्यतं। समुद्धृ
रत ग्राहाद्ग्राहं देवलशापतः॥१॥ श्रीशुक उ०॥ एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि। जजाप परमं
जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितं॥१॥ जाप्यं जप्यं स्तोत्रं। प्राग्जन्मनि इंद्रद्युम्नसंज्ञे॥छ॥ गजेंद्र उ०। ॐ नमो ८
भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकं॥ पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि॥२॥ तस्मै नमो नमनं
भिधीमहि। अभिधायेम केवलं। माद्दृग्दृष्टिं तु चेन कायप्रणतेरशक्यत्वात्। स्वास्य तत्तत्त्वानं संभाव

पितुं चिरान्नष्टा। यत्तच्चिद्रूपत्वात्। एतद्देहादि चिदात्मकं चेतनं भवति तदुक्तं। येन चेतयते वि
श्वमिति। तत्र हेतुः। पुरुषाय पुर्युकारणत्वेन प्रविष्टाय। ननु प्रकृतिपुरुषौ कारणमिति। प्रसि
द्धिः तत्राह। आदिः प्रकृतिः बीजं पुरुषः। तद्रूपाय। प्रविष्टत्वेपि जीववत्पारतंत्र्यं वारयति। प
रमेश्वर्यं विहितं एवत्राह। यावत्समाधिः॥छ॥ यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयं। योस्मात्परा
च परमं तं प्रपद्ये स्वयंभुवं॥३॥ यस्मिन्नधिष्ठाने। यतः उपादानात्। येन कर्त्रा यः स्वयमेवेदं
विश्वं भवति। अस्मात्कार्यात्परात्कारणाच्च। यः परः तं स्वयंभुवं स्वतः सिद्धं प्रपद्ये। शरणं व्रजामि॥
विश्वहेतुत्वस्य नः सिद्धत्वं चोक्तं। इदानीं विश्वप्रकाशत्वं स्वप्रकाशत्वं च वर्णयन्नार्थयते॥३॥
यः स्वात्मनीदं निजमाययार्पितं। क्वचिद्विभातं क्व च तत्तिरोहितं। अविद्धदृक्साक्ष्युभयं त
दीक्षते स आत्ममूलोवतु मां परात्परः॥४॥ विभातं अभिव्यक्तं सत् क्वचित्प्रलये तिरोहितं। अवि

द्दृक्साक्ष्युभयंतदीक्षतेसआत्ममूलोवतुमांपरात्परः॥४॥विचानेअर्पितंव्यक्तंसत्क्वचिल्लये
तिरोहितंलीनंसत्तदुभयंकार्यकारणंचासाक्षीसन्नीक्षते॥साक्षित्वेहेतुः।अविद्धदृक्अलिप्त
दृष्टिः।आत्ममूलःस्वप्रकाशःअतःपरात्प्रकाशकाच्चक्षुरादेरपिपरः।तस्यापिप्रकाशकइत्य
र्थः।चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः॥तिरोहितमीक्षितइत्युक्तंतत्प्रपंचयन्सर्वकर्तृत्वंचवदन्प्रार्थयते॥
कालेनेतिद्वाभ्यां॥५॥कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषुचसर्वहेतुषु॥तमस्तदासी
द्गहनंगभीरंयस्तस्यपारेभिविराजतेविभुः।पंचत्वमितेषुनाशंप्राप्तेषु।गंभीरमनंतंतस्यतम
सः।आदित्यवर्णंतमसःपरस्तादितिश्रुतेः॥५॥नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोर्ह ८५
तिगंतुमीरितुं।यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्रमणःसमावतु॥६॥अतएवादेवा
दयोयस्यस्वरूपंनविदुर्जंतुरर्वाचीनः।गंतुंज्ञातुं।ईरितुंवक्तुंवा।दुरत्ययंदुर्गमंअनुक्रमणंचरि

तंकथनंवायस्यसमामां।कथंतर्हि।तमेवविदित्वातिमृत्युमेतिइत्यादिश्रुतिरित्याशंक्यनतज्ज्ञानोपा
यंकथयन्नाह।दिदृक्षवइति॥७॥दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलंविमुक्तसंगामुनयःसुसाधवः।चरंत्यलो
कव्रतमव्रणंवनेसर्वात्मभूताःसुहृदःसमेगतिः॥७॥अलोकव्रतंब्रह्मचर्यादि।अव्रणं।अखंडं।स्वग
तामात्मानंताःभूतेष्वप्यात्मदृष्टयः।सनःसाहरिःगतिरस्तु।दुरत्ययानुक्रमणंतच्चप्रपंचय
न्नाहमतिं।नविद्यतइत्यादि।नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवाननामरूपेगुणदोषएववा।तथापिलोका
प्ययसंभवाययःस्वमायया।तान्यनुकालमृच्छति॥८॥लोकानामप्ययःप्रलयः।संभवोजन्मतयोर्द्वंद्वै
क्यं।तदर्थंयस्तानिजन्मादीनिस्वीकरोति।तस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः॥८॥तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणे
ऽनंतशक्तये।अरूपायोरुरूपायनमआश्चर्यकर्मणे॥९॥ब्रह्मणोऽनंतशक्तये॥ततआश्चर्याणिकर्मा
णियस्यतस्मैपरेशायनमः॥९॥नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मने।नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसा

मपि॥१०॥ आत्मप्रदीपाय प्रकाशानन्यस्याविषयाय। ऊनः साक्षिणे प्रकाशकाय परमात्मने जीवनियंत्रे॥
अत एव गिरां विदूराय अप्राप्याय चेतसां चित्तवृत्तीनां। तथा च श्रुतिः॥ यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य म
नसा सहेति॥ छ॥ सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैःकर्म्येण विपश्चिता। नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंवि
दे॥ ११॥ विपश्चिता निपुणेन नैःकर्म्येण संन्यासेन। सत्त्वेन शुद्धेन संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वा इ
ति श्रुतेः। प्रतिलभ्याय प्रत्यक्त्वेन प्राप्याय निर्वाणसुखं संविदे मोक्षानंदानुभूतये॥ छ॥ नमः शां
ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे। निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च॥ १२॥ गुणधर्मिणे सत्त्वा
दिधर्मानुकारिणे। ज्ञानघनाय चेति निर्विशेषत्वेपि प्रधानवैलक्षण्यमुक्तं॥ छ॥ क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं १०
सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे। पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः॥ १३॥ साक्षिणे इति सर्वाध्यक्षस्य चेतपि
निर्विकारत्वमुक्तं। आत्मनां क्षेत्रज्ञानां मूलाय। मूलस्य प्रधानस्यापि प्रकृतये उद्भवहेतुनवोनत्र हेतुः।

पुरुषाय सर्वमिव सते। तथा च श्रुतिः। सर्वमेवाहमिहास्मि। तत्पुरुषस्य पुरुषश्चेदिति मूलायेति
वा॥ छ॥ सर्वेंद्रियगुणद्रष्टे सर्वप्रत्ययहेतवे। असताच्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः॥ १४॥ सर्वेंद्रि
याणां ये गुणा विषयास्तेषां द्रष्टे सर्वप्रत्यया इंद्रियवृत्तयस्तासां हेतवे ज्ञापकं यस्य तस्मै। तदेवाह। असता अ
हंकारादिप्रपंचेन छायया सरूपया उक्ताय प्रतिबिंबेन बिंबमिव सूचिताय। तत्र हेतुः। सद्रूपो विष
यथाभासो यस्य तस्मै। तदुक्तं तृतीये। यथा जलस्थ आभास इत्यादिना। पाठांतरे। असत्यस्तस्य छा
यया अध्यासेनोक्ताय तदधिष्ठानायेत्यर्थः॥ छ॥ नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निःकारणायाद्भु
तकारणाय। सर्वागमाम्नायमहार्णवाय नमोपवर्गाय परायणाय॥ १५॥ अखिलकारणाय सर्वका
रणकरूपाय अत एव स्वयं निःकारणाय। कारणे चेपि मृदादिवद्विकारवारयति॥ अद्भुतकारणाये
ति। एवं तर्हि चेपि प्रमाणमाह। सर्वे आगमाः पंचरात्रादयः। आम्नायाश्च वेदाः। तेषां महार्णवाय। श्रो

तस्मिन्निव विपर्यवसानस्थानाय। अपवर्गाय मोक्षरूपाय। अनन्तपरायणाय॥१४॥

गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय। नैःकर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रका-
शाय नमस्करोमि। गुणा एवारणयस्तया छन्नश्चिदूष्मपयः ज्ञानाग्निः तस्मै। तेषां गुणानां क्षोभे
विस्फूर्जितं बहिर्वृत्तिकं मानसं यस्य। योऽकामयत। बहु स्यामिति श्रुतेः। नैःकर्म्यमात्मतत्त्वं। तस्य
भावेन भावनया विवर्जिता आगमा विधिनिषेधलक्षणा येभ्यस्तेषु स्वयमेव प्रकाशो यस्य तस्मै॥१५॥
मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय स्वांशेन सर्वतनुभृन्म-
नसि प्रतीतप्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते॥ मादृक् मद्विधस्य यः प्रपन्नः पशुः तस्य पाशो- ११
विद्या तस्य विशेषेण मोक्षणं येन तत्र योपतामाह। मुक्ताय मोचनहेतुः। भूरिः करुणा यस्य। त-
त्रापि अलसाय॥ अनलसाय। स्वांशेन अन्तर्यामिरूपेण सर्वेषां तनुभृतां मनसि प्रतीता प्रत्यग्ज्ञा-

-त्रत्वक तस्मै। तथा च श्रुतिः। आत्मनि तिष्ठन्नात्मानमन्तरो यमयतीति। भगवते सर्वेषां तनुभृतां
नियमने समर्थाय। तेषां मनसि स्थितश्चेदपि बृहते अपरिच्छिन्नाय॥१६॥ आत्मात्मजाप्तगृहवित्त-
जनेषु सक्तैर्दुःप्रापणाय गुणसंगविवर्जिताय। मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने
भगवते नम ईश्वराय॥१७॥ अन्तःस्थश्चेदपि देहादिष्वासक्तैर्दुःप्रापणाय। प्राप्तुमशक्याय। तत्र हे-
तुः। गुणसंगेन विवर्जिताय। अत एव मुक्तात्मभिर्देहादिष्वनासक्तैश्चिन्तिताय। ततो परिभावित-
स्वरूपमाह। ज्ञानात्मने इत्यादि॥१७॥ यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजन्त इष्टां गतिमाप्नुवन्ति।
किं चाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणं। इष्टां गतिं काम्यितं धर्मादिचतु-
र्वर्गमेव। न तु तावदेव। किं तु यस्तेऽकामिता॥ अन्या आशिषो राति देहमव्ययं राति। एवं प्र-
भुरदभ्रदयः समे विमोक्षणमेव केवलं करोतु नाधिकं प्रार्थये॥१८॥ एकान्तिनो यस्य न किंच-

नार्थं वांछंति ये वै भगवत्प्रपन्नाः॥ अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायंत आनंदसमुद्रमग्नाः॥२०॥ ए
तावदप्यहं न किंतु सुखानभिज्ञ चेन वांछामि। यस्य चैकांतभक्ताः न किंचिदर्थं वांछंति। तं परब्रह्मी
डे स्तोमी स्तुतरेणा च यः। तेषां निःकाम चेदेहुः। ये वै भगवतः सर्वज्ञानमुक्तात् प्रपन्नाः से वित
वंतः॥८॥ नमक्षरं ब्रह्मपरं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यं। अतींद्रियं सूक्ष्ममनीव दूरमनं
तमाद्यं परिपूर्णमीडे॥२१॥ अत्यद्भुतं सुमंगलं चेप्रदर्शनार्थमक्षरत्वादिविशेषणानि। परिपूर्ण
चंदर्शयिन्नाह त्रिभिः॥८॥ यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः। नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या
स्वकलया कृताः॥२२॥ यस्य फल्ग्व्या स्वस्यैव कलया अंशेन कृताः। सृज्यता दिति तृतीयेनाव
यः॥८॥ यथार्चिषोग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यांति संयांत्यसकृत्स्वरोचिषः। तथा यतोयं गुणसंप्रवाहो
बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः॥२३॥ कथं कृता इत्यपेक्षायां दृष्टांतौ यथार्चिषोग्नेरिति प्रवाहे दृष्टांत सवितु १२

र्गभस्तय इत्यानंत्या। निर्यांति उत्पद्यंते। संयांति लीयंते। गुणसंप्रवाहमेवाह॥ बुद्धिर्मनश्च खानि निति
कारणानि शरीरसर्गः कायदेहप्रवाहो मस्य यतो भवति सः॥८॥ स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ् न स्त्री
न षंढो न पुमान् न जंतुः। नायं गुणः कर्म न सन्न चासन् निषेधशेषो जयतादशेषः॥२४॥ अत एव देवा
दीनां मध्ये कोपि न भवति। न जंतुः लिंगत्रयरहितं प्राणिमात्रमपि न। किंतु सर्वस्य निषेधेन शिष्यतं इ
ति निषेधशेषः। मायया अशेषात्मकश्च जयतात्म। द्विमोक्षणाय आविर्भवतु॥८॥ जिजीविषे नाहमि
हामुया किमंतर्बहिश्चावृतयेभयोन्या। इच्छामि कालेन न कस्य विप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षं
॥२५॥ नव प्राह। शरीरस्य मोक्षणे नाहं जिजीविषमिच्छामि॥ तत्र हेतुः। अमुया [illegible] हि श्राविवेकव्या
सया गजजात्या किं प्रयोजनं। आत्मलोकस्य आत्मप्रकाशस्य। य[illegible]वर॥ [illegible] तस्यैव तु मोक्षमि
छामि। यस्य मोक्षस्य कालेन नाशो नास्ति। पश्चाद्देहस्य बंधो देहना[illegible] किंतु मोक्षमार्थ्यं ने

ना॥ आत्मलोकावरणस्य तु कालेन विप्लवो नास्ति तानेक निवर्त्त्यं चांत॥ अतस्तस्यैव मोक्षमिच्छामी
त्यर्थः॥ठ॥ सोहं विश्वसृजं विश्वमविश्वं विश्ववेदसं। विश्वात्मानमजं ब्रह्म प्रणतोस्मि परं पदं॥२६॥
सोहं मुमुक्षुः। विश्वं विश्वरूपं॥ वस्तुतो ऽविश्वं विश्वव्यतिरिक्तं चापि वेदा येन तत्प्रकरणं यस्य
तं। विश्वस्यात्मानं च। केवलं प्रणतोस्मि। तत्तु तं जानामि योगं विना द्रष्टुं निचादित्याह॥ठ॥ योगरंधि
तकर्माणो हृदि योगविभाविते। योगिनो यं प्रपश्यंति योगेशं तं नतोस्म्यहं॥२७॥ योगेन भगवद्धर्मे
णरंधितानि दग्धानि कर्माणि येषां प्रपश्यंति। योगेशं तं नतोस्म्यहं। नदि सर्वपि योगमेवाकिंना
स्तिनास्तत्राह। नम इति द्वाभ्यां॥ठ॥ नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्र १३
पन्नपालाय दुरंतशक्तये। कदिंद्रियाणामनवाप्यवर्त्मने॥२८॥ असह्यो वेगो रागादिलक्षणो
यस्य तथाभूतं शक्तित्रयं यस्य तस्मै॥ बहिश्चाखिलधियां सर्वेंद्रियाणां गुणाय शब्दादिरूपे

णप्रतीयमानाय। अतः कदिंद्रियाणां कुत्सितानींद्रियाणि येषां तेषामनवाप्यं वर्त्म यस्य॥ठ॥ नायं वेद
स्वमात्मानं यच्छक्त्याहंधिया हतं। तं दुरत्ययमाहात्म्यं भगवंतमितोस्म्यहं॥२९॥ यच्छक्त्या यस्य
मायया अहंधीस्तया हतं आच्छन्नं अयं जनो न वेद। दुरत्ययं माहात्म्यं यस्य तं। इतः आश्रितोस्मि॥
ठ॥ एवं गजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिंगभिदाभिमानाः। नैते यदोपससृपु
र्निखिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत्॥३०॥ उपवर्णितनिर्विशेषं मूर्त्तिभेदं वि
ना परं तत्त्वं येन तं। विविधो वासौ लिंगभिदो मूर्त्तिभेदः तस्याभिमानो येषां। अतः एते यदा नोप
जग्मुः। तत्र तदा अखिलामरमयः सार्वादेवमयमूर्त्तिः॥ठ॥ तं तद्वदार्त्तमुपलभ्य जगन्निवासः
स्तोत्रं निशम्य दिविजैः सह संस्तुवद्भिः। छंदोमयेन गरुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोभ्यगमदाशु
यतो गजेंद्रः॥३१॥ दिविजैर्देवैः। छंदोमयेनेति त्रियोघ्यापास्कं॥ठ॥ सोंतःसरस्युरुबलेन गृ

हात आर्त्तिं दृष्ट्वा ग्राहग्रस्तमतिं हरिः खगपाणिचक्रे। उत्क्षिप्य तं भुजकरं गिरमाह कृच्छ्रान्नारायणाखि
लगुरो भगवन्नमस्ते॥ ३२॥ खे दृष्ट्वा उपात्तं उद्यतं चक्रं येन॥ ७॥ संसारसागरे मग्नं दीनं मां करुणानिधे।
कामग्राहगृहीतं मां पाहि विष्णो नमोऽस्तु ते। तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसावतीर्य सग्राहमाशु सरसः
कृपयोज्जहार। ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणा गजेंद्रं संपश्यतां हरिरमूमुचदुच्छ्रियाणां॥ ३३॥
गजेंद्रोपि मंदगतिरिति ततः सहसावतीर्य॥ अरिणा चक्रेण विपाटितं यस्य। उच्छ्रियानां देवानां॥
७॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे गजेंद्रमोक्षणे तृतीयोध्यायः॥ ७॥ ॥ चतुर्थे तु त
योर्ग्राहः शापगंधर्वतां पुनः। गजं स्वपार्षदं चक्रे चाद्धरिर्निन्ये निजं पदं॥ श्रीशुक उ०॥ तदा देवर्षिगं
धर्वब्रह्मेशानपुरोगमाः॥ मुमुचुः कुसुमासारं शंसंतः कर्म तद्धरेः॥ नेदुर्दुंदुभयो दिव्या गंधर्वा १४
ननृतुर्जगुः। ऋषयश्चारणाः सिद्धास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमं॥ २॥ योसौ ग्राहः स वै सद्यः परमाश्चर्यरू

पधृक्। मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गंधर्वसत्तमः॥ ३॥ प्रणम्य शिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययं। अगायत
यशोधाम कीर्त्तन्यगुणसत्कथं॥ ४॥ हूहूः सत्तो यो गंधर्वसत्तमः। असौ देवलस्य शापेन ग्राहो जा
तः स वै तेन ततः। सद्यो मुक्तः सन् उत्तमश्लोकमगायत तस्य च यः। एवं हीति ह्ययोत्तमे कथा। यस्यापि की
कोऽप्यसौ स्नातुं प्रविष्टं देवलं पादेन गृहीत्वा विचकर्ष। स च प्रकुपितो ग्राहो भवेति शशाप। तेन च प्रसा
दितः। स तु वाच। एवमेव गजेंद्रं गृह्णीष्व तत्र गजेंद्रमुद्धरन् हरिस्त्वामपि मोचयिष्यतीति। कथंभू
तं यशोधाम आश्रमयं। अतः कीर्त्तन्याः कीर्त्तनीयाः गुणाः सती कथा च यस्य तं॥ ७॥ सोऽनुकंपित
ईशेन परिक्रम्य प्रणम्य तं। लोकस्य पश्यतो लोकं स्वमगान्मुक्तकिल्बिषः॥ स्वं गंधर्वलोकं॥ ५॥
गजेंद्रो भगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञानबंधनात्। प्राप्तो भगवतो रूपं पीतवासाश्चतुर्भुजः॥ ६॥ स वै पू
र्वमभूद्राजा पांड्यो द्रविडसत्तमः। इंद्रद्युम्न इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायणः॥ ७॥ स एकदाराधनका

न्नात्मवान्गृहीतमौनव्रतईश्वरंहरिं॥जटाधरस्तापसआप्लुतोऽच्युतंसमर्चयामासकुलाचलाश्र
मः॥८॥कुलाचलेमलयाद्रावाश्रमोयस्य॥७॥यदृच्छयातत्रमहायशामुनिःसमागमच्छिष्यगणैःप
रिश्रितः।तंवीक्ष्यतूष्णीमकृतार्हणादिकंरहस्युपासीनमृषिश्चुकोपह॥९॥रहसिरहस्युपासीनंवी
क्षा॥७॥तस्मा इमंशापमदादसाधुरयंदुरात्माकृतबुद्धिरद्यविप्रावमंताविशतांतमिस्रंयथा
गजःस्तब्धमतिःसएव॥१०॥शापमेवाह।असाधुरित्यादि॥अकृताअशिक्षिताबुद्धिर्यस्यगजोयथा
स्तब्धमतिस्तथैवायं।अतःसएवगजएवभवत्वितिशेषः।७॥श्रीशुकउ॥एवंशप्त्वागतोऽगस्त्योभगवा
न्सहानुगः।इंद्रद्युम्नोऽपिराजर्षिर्दिष्टंतदुपधारयन्॥११॥आपन्नःकौंजरींयोनिमात्मस्मृतिविनाशिनीं॥
हर्यर्चनानुभावेनयद्गजत्वेऽप्यनुस्मृतिः॥१२॥दिष्टंदैवप्रापितंतदुपधारयन्नालोचयन्कौंजरींयोनिमाप १५
न्नः।तर्हिपश्चात्कथंस्मृतिरुक्ता।तत्राह।हरेरर्चनस्यानुभावेनेति॥७॥एवंविमोक्ष्यगजयूथपमब्जं

नाभस्तेनापिपार्षदगतिंगमितेनयुक्तः।गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतंस्वभवनं
गरुडासनोऽगात्॥१३॥अद्भुतंस्वभवनमगात्॥७॥एतन्महाराजतवेरितोमयाकृष्णानुभावोगजरा
जमोक्षणं।स्वर्ग्यंयशस्यंकलिकल्मषापहंदुःस्वप्ननाशंकुरुवर्यशृण्वतां॥१४॥एतद्गजराजमोक्ष
णोनामकृष्णानुभावस्तवेरितः।कथंभूतंस्वर्ग्यमित्यादिदुःस्वप्ननाशयतीतितथा॥७॥यथानुकी
र्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामाद्विजातयः।शुचयःप्रातरुत्थायदुःस्वप्नाद्युपशांतये॥१५॥अतःश्रेयस्कामाः
एतद्यथावदनुकीर्तयंतिअनेनश्रेयोभगवतिरतिरितिकृतोऽयंसाक्षात्कृष्णवाग्वचनादेवेत्याह।इ २१
दमाहेत्यादियावत्समाप्तिः॥७॥इदमाहहरिःप्रीतोगजेन्द्रंकुरुसत्तम।शृण्वतांसर्वभूतानांसर्वभूत
मयोविभुः॥१६॥येमांत्वांचसरश्चेदंगिरिकंदरकाननं।वेत्रकीचकवेणूनांगुल्मानिसुरपादपान्॥
१७॥प्रसंगादन्यस्यापिश्रवणफलमुच्यते।सर्वेषांद्वितीयांतानांस्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः॥७॥शृंगा

नीमानि धिस्न्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च। क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वेतद्वीपं च भास्करं॥१८॥ श्रीवत्सं कौस्तु
भं मालां गदां कौमोदकीं मम। सुदर्शनं पांचजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरं॥१९॥ शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं दे
वीं मदाश्रियां। ब्रह्माणं नारदमृषिं भवं प्रह्लादमेव च॥२०॥ मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरवतारैः कृतानि मे। क
र्माण्यनंतपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनं॥२१॥ प्रणवं सत्यमव्यक्तं गोविप्रान्धर्ममव्ययं॥ दाक्षाय
नीः धर्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि॥२२॥ अव्यक्तं मायां। अव्ययं धर्मं त्रिक्रियस्थलां। सोमकश्यपयो
रपि पात्रीर्दाक्षायणी॥ठ॥ गंगां सरस्वतीं नंदां कालिंदीं सितवारणं। ध्रुवं ब्रह्मऋषीन्सप्त पुण्यश्लो
कांश्च मानवान्॥२३॥ सितवारणमैरावतं॥ठ॥ उत्थायापररात्रांते प्रयताः सुसमाहिताः। स्मरंति म २६
मरूपाणि मुंचते ह्येनसोऽखिलात्॥२४॥ सुसमाहिताः एकाग्रचित्ताः। ममरूपाणि मद्विग्रहाः॥ठ॥
ये मां स्तुवंत्यनेनांग प्रतिबुध्य निशात्यये। तेषां प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां मतिं॥२५॥ श्रीशुक उ

इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तमं। हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगाधिपं॥२६॥ जलजोत्त
मं शंखवरं प्रध्माय वादयित्वा॥ठ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे गजेंद्रमोक्षणं नाम च
तुर्थोऽध्यायः॥४॥ अमृताख्यानमष्टौ तिरस्कापि रस्तुवर्ण्यते। स्वनक्षपदपातेन यत्र योषापि तंदरः॥
१॥ पंचमे पंचमं वाथ षष्ठं च कथ्यते मनुं। विप्रशापाच्च निःश्रीकैः स्तोत्रं देवैर्हरेस्तुतिं॥२॥ श्रीशुक उ॥
राजन्नुदितमेतत्ते कर्माघनाशनं हरेः। गजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं चांतरं शृणु॥१॥ पंचमो रैवतो ना
म मनुस्तामससोदरः। बलिविंध्यादयस्तस्य सुता ह्यर्जुनपूर्वकाः॥२॥ तामसश्चतुर्थो मनुस्तस्य सोद
रः भ्राता॥ठ॥ विभुरिंद्रः सुरगणा राजन्भूतरयादयः। हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्विजाः॥३॥
पत्नी विकुंठा शुभ्रस्य वैकुंठैः सुरसत्तमैः। तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुंठो भगवान्स्वयं॥४॥ वैकुंठः
कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृतः। रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया। तस्यानुभावः कथितु

णाश्च परमोदयानोः॥ नोमात्रेऽस्सविममेयो विष्णोर्वीर्यगुणान्॥६॥ तस्यैवेकुंठमंडलस्य हरेरनुभावः॥
सनकादिशापेन दैत्यतां प्राप्तान्यां स्वपार्षदान्यां वाराहादिरूपेण गुह्यादिलक्षणाः॥ गुणाश्च ब्रह्मण्यताद
यः परमोदयाश्च महर्षयः॥ कथितानि तृतीयादिषु॥७॥ षष्ठश्च चक्षुषः पुत्रश्चाक्षुषो नाम वै मनुः पुरु
षपुरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः॥७॥ इन्द्रो मंत्रद्रुमस्तत्र देवा आप्यादयो गुणाः॥ मुनयस्तत्र वै
राजन् हविष्मद्वीरकादयः॥८॥ तत्रापि देवः संभूत्यां वैराजस्याभवत्सुतः॥ अजितो नाम भगवानंशेन जग
तीपतिः॥९॥ पयोधिं येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा भ्रममाणोंऽभसि धृतः॥ कूर्मरूपेण मंदरः॥१०॥ सु
राणां सौधिता सुधेत्यस्य काचाथ्यपि सूचिता॥ अतः पृच्छति॥११॥ राजोवाच॥ यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः
क्षीरसागरः॥ यदर्थं वा यतश्चाद्रिं दधारांबुचरात्मना॥१२॥ पततो हेतोः अंबुचरात्मना कूर्मरूपेण॥११॥ १२
यथामृतं सुरैः प्राप्तं किंमन्यदभवत्ततः॥ एतद्भगवतः कर्म वदस्व परमाद्भुतं॥१२॥ त्वया संकथ्यमा

नेन महिम्ना सात्वतां पते॥ नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितं॥१३॥ संपृष्टो भगवानेवं द्वैपायनसु
तो द्विजाः॥ अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुं प्रचक्रमे॥१४॥ श्रीशुक उ॥ यदा युद्धेऽसुरैर्देवा बाध्यमानाः शि
तायुधैः॥ गताः सर्वे निपतिता नोत्तिष्ठेरन् स्म भूयसः॥१५॥ नोत्तिष्ठेरन् न पुनर्जीवंति स्म त्यर्थः॥१६॥ य
दा दुर्वाससः शापात्सेंद्रा लोकास्त्रयो नृप॥ निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्र नेशुरिज्यादयः क्रियाः॥१६॥ दुर्वा
सा हि कदाचिन्मार्गे गच्छन्नपि इंद्रं दृष्ट्वा स्वकंठस्थां मालां तस्मै ददौ॥ तेन च श्रीमदेनाहृत्यैरावतस्य
कुंभयो निक्षिप्तास च मत्तः पद्भ्यां तां मालां हतां वर्यांचकार॥ ततः कुपितो दुर्वासास्तेन शापत्रि निर्लो
के सद्यः निःश्रीको भवेति॥ तदेतदाह॥ यदा दुर्वाससः शापादिति॥ इज्यादयः यागादयः॥१७॥ निशाम्यै
तत्सुरगणा महेंद्रवरुणादयः॥ नाध्यगच्छन्स्वयं मंत्रैर्मंत्रयंतो विनिर्णयं॥१७॥ ततो ब्रह्मसभां जग्मु
र्मेरोर्मूर्द्धनि सर्वशः॥ सर्वं विज्ञापयांचक्रुः प्रणताः परमेष्ठिने॥८॥ स विलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वान्

विगतप्रपात्।लोकाननमंगलआयानयथाप्रभुः॥२६॥समाहितेनमनसासंस्मरंपुरुषंपरं।उवाचो
त्फुल्लवदनोदेवान्सभगवान्परः॥२७॥असुरान्अपथादेवबैलक्षणयेनबलपुष्ट्यादिपुष्पाश्चितो
केत्यर्थः।इतिशरणंगनाःसंतोयथाहर्वंसर्वंप्राप्स्यामइति।हर्षेणोत्फुल्लंविकसितंवदनंयस्य॥२८॥
ब्रह्मोवाच॥अहंभवोयूयमथोसुरादयोमनुष्यतिर्यक्द्रुमघर्मजातयः।यस्यावतारांशकलावि
सर्जिताव्रजामसर्वेशरणंतमव्ययं॥२९॥मनुष्यादयोजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजाः।यस्यावता
रःपुरुषःअंशोब्रह्मातस्यकलामरीच्यादयः।ताभिर्विसर्जिताःपुत्रपौत्रद्वाराजनिताः।ननुत
र्हिसर्वेषसोममःस्यात्।किंतच्छरणाश्रयेण।सत्यंयद्यप्येवंतथाप्यस्मत्पक्षेनातीनविष्यतीत्या १८
येनाह।नयस्येतिद्वाभ्यां॥३०॥नयस्यवध्योनचरक्षणीयोनोपेक्षणीयादरणीयपक्षः।अथापिसर्ग
स्थितिसंयमार्थंधत्तेरजःसत्वतमांसिकाले॥३१॥अयंचतस्यस्थितिपालनक्षणःसत्वंजुषा

णस्यभवायदेहिनां।तस्माद्व्रजामःशरणंजगद्गुरुंस्वानांसनोधास्यतिशंसुरप्रियः॥३२॥स्थिति
पालनस्यक्षणःकालः।अतःसुरप्रियःसन्स्वीयानांनःशंसुखंकरिष्यति॥३३॥श्रीशुकउ॥इत्याभा
ष्यसुरान्वेधाःसहदेवैररिंदम।अजितस्यपदंसाक्षाज्जगामतमसःपरं॥३४॥यत्रक्षीराब्धौइहरवा
सः।तदेवसेतमसःपरंस्थानं।यद्वा।लोकालोकात्परतोयत्तमःततःपरंस्थानंजगाम॥३५॥त
त्रादृष्टस्वरूपायश्रुतपूर्वायवैप्रभोः।स्तुतिमब्रूतदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः॥३६॥दिवीनिर्दे
केश्चप्रमित्वान्निर्वेदिकीभिर्गीर्भिःस्तुतिमकरोत्॥ब्रह्मोवाच॥अविक्रियंसत्यमनंतमाद्यंगुहाशयं
निष्कलमप्रतर्क्यंमनोग्रयाणंवचसानिरुक्तंनमामहेदेववरंवरेण्यं॥३७॥देववरंनमामहेनमा
मदेववरंचांनमामेतिवा॥कूटस्थेदेहः।अविक्रियंनकृतः।अनंतंचाद्यंचअनादि।आद्यंतवंतो
हिघटादिविक्रियावंतोनचैवंतिकिंचागुहाशयंसर्वंवंतिरंकुनःनिःकलोनिरूपाधित्कृतो॥मनो

प्रयाणं मनसोपि जविष्ठं। मनः प्राप्येत्स्थानेन नः प्रागेव विद्यमानत्वात्। तथा च श्रुतिः। अनेजदेकं मन
सो जविष्ठो नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत्। तद्धावतोन्यानत्येति तिष्ठदिति॥ वचसां अनिरुक्तं। अवि
षयत्वात्। यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यत इति श्रुतेः। मनोवचसोरगोचरत्वादप्रतर्क्यं यथे
ष्टं वा सर्वेषां हेतुहेतुमद्भावः। किंच॥ विपश्चितं प्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाणां समनिंक्रमत्र
णां॥ छायातपौ पश्यन्तरं ध्रुवपदीतमहारभ्यवो त्रियुगं व्रजामहे॥ २७॥ प्राणादीनां विपश्चितं ज्ञा
तारं॥ आत्मा अहंकारो देहो वा। नतद्व्यतिरिक्तं ज्ञेयमस्तीत्याह॥ अर्थो विषयः। इंद्रियाणि तन्मा
त्रकाणि तद्रूपत्वेन। नास इति तथा तां। तथाप्यनिर्देश्यत्वमदृष्टवदत्तानरहितं॥ कृतः अन्न
ह्मोस्य देहः। अतएवाक्षरं। खमिव व्यापिनं च सर्वत्र हेतुः। यत्र यस्मिन् ध्रुवपदी जीवपदत्या २५
तिनौ छायातपौ अविद्यातत्त्वं वर्त्तिका विद्या च नास्ति। तं त्रियुगं। त्रिषु युगेषु आपि निर्विशेष

रणं व्रजाम। तदेव मविक्रियत्वादि निःसर्वज्ञत्वादि निश्वसनत्वं च वरेण्यत्वं चोक्तं। संसारचक्राधा
रत्वेनापि तदेव दर्शयन्नाह॥ ३॥ अजस्य चक्रं त्वजयेर्यमाणं मनोमयं पंचदशारमाशु। त्रिणाभि
विद्युच्चलमष्टनेमिं यदक्षमाहुस्तमृतं प्रपद्ये॥ २८॥ अजस्य जीवस्य चक्रं चक्रवदावर्त्तमानं दे
हादि अजयामायया प्रेर्यमाणं। यः अच्चोपस्यपदाधिष्ठानमाहुः। तमृतं सत्यं प्रपद्ये। कथंभूतं च
क्रं मनोमयमनःप्रधानं। दशेंद्रियाणि पंच प्राणा एवमेवं पंचदश आरा यस्य। आशु शीघ्रगं। त्रयो
गुणा नाभिरिव मध्ये यस्य। विद्युदिव चलं। अष्टौ प्रकृतयो नेमय इवावरणानि यस्य। सर्वजी
वनियंतृत्वादिना च वरिष्ठत्वमाह॥ पइति॥ ४॥ य एकवर्णस्तमसःपरं तदलोकमव्यक्तमनं
तपारं॥ आसांचकारोपसुपर्णा मनसुपासते योगरथेनधीराः॥ २९॥ उपसुपर्णं जीवसमीपे
तं। नियंतृत्वेन आसांचकार। आस्ते स्म॥ यद्वा। सुपर्णः सिसृक्षाः सपायासमानं दृष्टवंतं परिषस्वजा

तइतिश्रुतेः।यद्वा।नक्रस्त्वार्थंगरुडस्योपरियउपविष्टइत्यर्थः।नर्हिदेवस्तुचाक्रुचक्रलक्षणादिक्रिया
वशात्तज्जीवसाम्यंस्यात्तत्राह।एतद्भूवर्ललिंगानिकस्वरूपं॥नमस्तेःप्रसन्नतेःपरंब्रह्मलोकंब्रह्मत्र्यं।अव्यक्तं
निर्विकल्पंअनंतपारंकालतोदेशतश्चापरिछिन्नंतद्धिभेचयः।अप्रच्युतस्वरूपचात्तज्जीवसाम्यंतत
योरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्ननन्योअभिचाकशीतिविशेषश्रवणादित्यर्थः।अतएवयंधीरायोगेन
रयेनयत्राभिसाधनेनोपासतेअजंतंतंनमामेत्यन्वयःचयः।मायानियंतृत्वेनापिजीवसाम्यंपरिहृ
रन्नवरिष्ठमाह॥२९॥नयस्यकश्चातितितर्तिमायांययाजनोमुह्यतिवेदनार्थं।तंनिर्जितात्मात्मगु
णंपरेशंनमामभूतेषुसमंचरंतं॥३०॥यस्यमायांकाश्चिकश्चिदपिनातितितर्ति।नातिक्रामितिकथं २७
स्वतो।जनोययामुह्यतिस्वर्थमात्मस्वरूपंनतुवेद।निर्जितश्चात्माआत्मनश्च।निर्मायाद्यतगुणा।स्वये
नतो।अर्थंनवेदेति।यदुक्तं।तस्यप्रपंचयन्नाह॥इमेवयंयत्प्रियायेवतन्वासत्वेनसृष्टाबहिरंतराविः

गतिंनसूक्ष्मामृषयश्चविद्महेकुतोसुराद्याइतरप्रधानाः॥३१॥इमेवयंदेवाऋषयश्चयस्यप्रियया
तन्वापत्त्वेनविसृष्टाअपिबहिरंतश्चसम्यक्प्रकाशा।आविःप्रकटमपिसूक्ष्मांगतिंनिरुपा
धिस्वरूपंनविद्मः।इतरप्रधानाः।रजस्तमोमयाः।कुतोविद्युः।तंनमामेतिपूर्वेणान्वयः।इदा
नींविराड्रूपेणस्तुवन्प्रार्थयते।पादौमहीतिद्वादशभिः।छ।पादौमहीयंस्वकृतैवयस्यचतु
र्विधोयत्रहिभूतसर्गः।सवैमहापूरुषआत्मतंत्रःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः॥३२॥यत्रम
ह्यांजरायुजादिभूतसर्गः।सामहीपादौयस्यसनःप्रसीदतु।आत्मतंत्रःपादाविमन्वेपिनतत्प
रतंत्रः।कुतःब्रह्मअप्रच्युतस्वरूपं।तत्कुतः।महतीविभूतिरैश्वर्यंयस्यसः॥छ॥अंभस्तुयद्रे
तउदारवीर्यंसिध्यंतिजीवंत्युतवर्द्धमानाः।लोकायतोथाखिललोकपालाःप्रसीदतांब्रह्म
महाविभूतिः॥३३॥उदारवीर्यंचाक्रिर्यस्यतदंभोयस्यरेतःसनःप्रसीदतु।उदारवीर्यतामाह।

मंतो न सोलोकादयः सिध्यंति जायंते ॥ ७ ॥ सोमं मनो यस्य समामनंति दिवौकसां विश्वसमर्थ
आयुः ॥ इशो नगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां नः समद्वाचिन्नूतिः ॥ ३४ ॥ यः सोमो देवानामंधः ॥
अन्नं अन्न एव बलमायुश्च नगानां हैद्वाणां प्रकर्षेणा जनयतीति प्रजनः ॥ तं यस्य मनः समा
मनंति स प्रसीदतु ॥ ७ ॥ अग्निर्मुखं यस्य तु जातवेदा जातः क्रियाकांडनिमित्तजन्मा ॥ अंतः
समुद्रे त्रपचन् स्वधाश्च स प्रसीदतां नः समद्वाचिन्नूतिः ॥ ३५ ॥ अग्निर्यस्य मुखं जातः ॥ कथं
भूतः जातवेदोथ नं यस्मात् ॥ क्रियाकांडं तस्य प्रतिपाद्यं कर्म तन्निमित्तं जन्म यस्य ॥ अंतः स
मुद्रउदरमध्ये स्वधाञ्चन्नपाकादानवाद्यादीन् ॥ प्रसिद्धसमुद्रेपि वडवानलरूपेण उदका
न्येवातु पचन्नास्ति ॥ ७ ॥ यश्चक्षुरासीत् तरणिर्देवयानं त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यं ॥ द्वारं च २१
मुक्तेरमृतं च सृष्टिः प्रसीदतां नः समद्वाचिन्नूतिः ॥ ३६ ॥ एष तरणिर्यस्य चक्षुरासीत् ॥ कथं भू

तः देवायानं अर्चिरादिमार्ग देवता त्रयीमयः ॥ सिषात्रय्येव विधानतपतीति श्रुतेः ॥ ब्रह्मणोधिष्ण्य
उपासनास्थानं यएषोंतरादित्ये हिरण्मयः पुरुष इति श्रुतेः ॥ मुक्तेर्द्वारं ॥ देवयानचात् ॥
अमृतं च पुण्यलोकत्वात् ॥ मृत्युश्च कालात्मकत्वात् ॥ एवं भूतस्तरणिर्यस्य चक्षुः सः ॥ ७ ॥ प्रा
णादनुष्यस्य चराचराणां प्राणः सहो बलमोजश्च वायुः ॥ अन्वास्म सम्राजमिवानुगा वयं प्र
सीदतां नः समद्वाविनूतिः ॥ ३७ ॥ कथं भूतो वायुः ॥ चराचराणां सहश्च आदि धर्मवान् प्राणः ॥ यं प्रा
णं वयं बुध्याद्यधिष्ठातारो देवाः सम्राजं नृत्या इव ॥ अन्वास्म अनुपरत्यास्थिताः ॥ एवं भूतो वायुर्य
स्य प्राणादनूत् ॥ ७ ॥ श्रोत्रादिशो यस्य हृदयश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्याः ॥ प्राणेंद्रिया
त्मासु शरीरकेतं प्रसीदतां नः समद्वाविनूतिः ॥ ३८ ॥ खानि देहगताछिद्राणि प्राणाः पंचवृत्ति
इंद्रियाणि च आत्मा मनश्च असवो नागकूर्मादयश्च शरीरं च तेषां केतं आश्रयपदं भूतं खं यस्य पु

रूपश्चनाम्न्याः प्रजज्ञे स ॥ टी ॥ बलान्महेंद्रस्त्रिदशाः प्रसादान्मन्योर्गिरीशो धिषणाद्विरिंच्य
खेभ्यश्च छंदांस्यृषयो मेढ्रतः कः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३९ ॥ यस्य बलान्महेंद्रो ज
ज्ञे छंदांसि ऋषयश्च खेभ्यः कः प्रजापतिः ॥ टी ॥ श्रीर्वक्षसः पितरश्छायया सन् धर्मः स्तनादितरः
पृष्ठतोऽभूत् । द्यौर्यस्य शीर्ष्णोऽप्सरसो विहारात् प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४० ॥ इतरश्च
मः अधर्मः ॥ टी ॥ विप्रो मुखात् ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद्भुजयोर्बलं च । ऊर्वोर्विडोजोंघ्रि
रवेदशूद्रौ प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४१ ॥ विट् वैश्यः । ओजो नैपुण्यं तत्स्पष्टवृत्तिः । अंघ्रिः अंघ्रि
जौ इत्यर्थः । अवेदश्शूद्रौ अवेदः वेदव्यतिरिक्तः शुश्रूषादिवृत्तिः तद्वृत्तिमान् शूद्रश्च पादांतरं मु २२
गमं ॥ टी ॥ लोभोऽधरात्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिः नस्तः पशव्यः स्पर्शेन कामः । भ्रुवोर्यमः पक्ष्म
भवस्तु कालः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४२ ॥ उपरि उत्तरोष्ठात् । नस्तः नासिकातो द्युतिः

कोतिः । पशव्यः पशूनां हितः कामः स्पर्शनेनाभूत् ॥ टी ॥ द्रव्यं वयः कर्म गुणान्विशेषं यद्योगमा
याविहितान्वदंति यद्दुर्विभाव्यं प्रबुधापबाधं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४३ ॥ द्रव्यं भूता
नि वयः कालः विशेषं भौतिकप्रपंचं । यद्यस्मात् दुर्विभाव्यं कुतः प्रबुधापबाधं विवेकिभिर्बा
ध्यमानं पाठांतरे । प्रबुधानां मायाया अवबाधो यस्मिन्नित्यर्थः । तदेवं प्रपंचमुपवर्ण्य निःप्रपंचमु
पवर्णयन् प्रणमति नमोस्त्विति ॥ टी ॥ नमोऽस्तु तस्मा उपशांतशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्
मने । गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न सज्जमानाय नभस्वदूतये ॥ ४४ ॥ वृत्तिभिरिंद्रि
यैर्नादिभिः । नभस्वान्वायुः तस्येव ऊतिर्लीला यस्य तस्मै ॥ टी ॥ स त्वं नो दर्शयात्मानमस्मत्क
रणगोचरं । प्रपन्नानां दिदृक्षूणां सस्मितं ते मुखांबुजं ॥ ४५ ॥ ते सस्मितं मुखांबुजं दिदृक्षूणां न
अस्मच्चक्षुरादिकरणगोचरं यथा भवत्येवं प्रपंच्यात्मानं दर्शय । न केवलं त्वद्वृत्तिचं चनवबुद्धो

दृष्टमेवेत्याहनेतिरिति॥४॥तैस्तैःस्वेच्छावतीर्णरूपैःकालेकालेस्वयंविभोभगवांस्तत्करोतिदि॥
४६॥यन्नोऽविषहमस्माकंकर्मतद्भगवान्स्वयमेवंकरोतिहिनचबहिर्मुखानामिवबहूक्तानाम
स्माकंचपर्यर्पितानिपुण्यानिविपचितफलानिनचित्रमर्हतीत्याह॥४॥क्लेशभूर्यल्पसारा
णिकर्माणिविफलानिवादेहिनांविषयार्त्तानांनतथार्पितत्वयि॥४७॥क्लेशेति।भूरिषुयेषु।अ
ल्पसारंफलंयेषु॥यद्वा।विफलान्येवमकामानांकर्माणिचयथार्पितानितेनैवतथा।तत्रापिफल
मुपपादयति॥४॥नावमःकर्मकल्पोपिविफलायेश्वरार्पितः।कल्पतेपुरुषस्यैषसह्यात्माद
यितोहितः॥४८॥अवमअल्पोपिकर्मकल्पःकर्मारम्भोपिईश्वरार्पितश्चेत्॥विफलायअ २३
मायनकल्पते॥हियस्मात्सएषईश्वरःपुरुषस्यात्मा।अतएवदयितोहितश्च।नह्यात्मनिद
यितेदत्तंनवाअर्पितंनिष्फलंस्यात्।अनल्पफलंचमाह॥४॥यथाहिस्कंधशाखानांतरोर्मूले

वसेचनं।एवमाराधनंविष्णोःसर्वेषामात्मनश्चहि॥४९॥यथामूलावसेचनंस्कंधानांशाखानांचभ
वति।एवंसत्यपिचदर्पितकर्मणांबहूक्तानामस्माकंकिंनिमित्तमिदंदुःखमितिचेमेवपेक्षसी
त्याशयेनाह।नमइति॥४॥नमस्तुभ्यमनंतायदुर्वितर्क्यात्मकर्मणे॥निर्गुणायगुणेशायसत्व
स्थायचसांप्रतं॥५०॥दुर्वितर्क्याण्यात्मकर्माणिस्वभावचेष्टितानियस्यतस्मै॥४॥इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेपंचमोध्यायः॥४॥ ॥षष्ठेपुनःस्तुतिर्विष्णो
राविर्भूतेपुरःकृता॥तन्मंत्राच्चासुरैःसाकममृतार्थमहोद्यमः॥१॥श्रीशुकउ०॥एवंस्तुतः
सुरगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः।तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः॥१॥सहस्रार्का
णामुदयेद्युतिर्यस्य॥४॥तेनैवमहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्षणाः।नापश्यन्खंदिशःक्षो
णीमात्मानंचकुतोविभुं॥२॥महसातेजसाप्रतिहतानीक्षणानिचक्षूंषियेषां॥४॥विरंच्यो

भगवान्दृष्ट्वा सहस्रार्वेणतां तत्तं । स्वच्छामरकतश्यामो कंजगर्भारुणेक्षणं ॥३॥ तामाविस्तृतां त
तुंविरंच्योदृष्ट्वा तुष्टावेति पंचमे नाध्यय: । कंजगर्भविदीर्घेक्षणे यस्या: ॥४॥ नम्रहेमावदातेन लसत्कौ
शेयवाससा । प्रसन्नचारुसर्वांगी सुमुखी सुंदरभ्रुवं ॥५॥ नम्रहेमवदवदातेन पीतेन लसता कौ
शेयवाससमा युक्तां प्रसन्नानि चारूणि सर्वाण्यंगानि यस्या: ॥६॥ ननं सुमुखं यस्या: सुंदरे भ्रुवौ य
स्या: ॥७॥ महामणिकिरिटेन केयुराभ्यां च भूषितं ॥ कर्णाभरणनिर्भातिकपोलश्रीमुखां
बुजं ॥८॥ महांतो मणयो यस्मिन्तेन किरीटेन । कर्णाभरणे कुंडले ताभ्यां निर्भातो याकपोलौ
ताभ्यां श्रीमुखांबुजं यस्या ॥९॥ कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभितं ॥ कौस्तुभाभरणां सल २५
क्ष्मीवक्षो वनमालिनं ॥१०॥ कौस्तुभाभरणं कंठे यस्या: लक्ष्मीवक्षसि विभ्रतीं ॥११॥ सु
दर्शनादिभिस्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासितं । तुष्टाव देवप्रवर: सशर्वै: पुरुषं परं ॥१२॥ सर्वामरगणै:

साकं सर्वांगिरवनिंगतै: ॥१३॥ देवप्रवरो ब्रह्मा सर्वांगिरवनिंगतै: प्राष्टांगं इणतै: ॥ आनाविरास
यन्नान्नानादिति क्रचन ब्रह्मा । चिप्रति नित्यं च पितृतेनगवतनो: ॥१४॥ श्रीमूर्तेरियमाविभाव एव
न त्वस्मदादिवज्जन्मादितत्वालीत्याह ॥१५॥ ब्रह्मोवाच ॥ अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणाय नि
र्वाणसुखार्णवाय । अणोरणिम्नेपरिगण्यधाम्ने महानुभावाय नमो नमस्ते ॥१६॥ ननातां जगन्माद
योपस्यऊत: । अगुणाय । अनो निर्वाणसुखस्यार्णवाय । अपारमोक्षसुखरूपायेत्यर्थ: । अतया
पि अणोरप्यणिम्ने शक्ष्माय । दुर्ज्ञानचात्म ॥ वस्तुतस्तु अपरिगण्यं इयंतातीतं धाम मूर्तिर्यस्य त
स्मै न वेत्तदसंगाविनं । यत: महानचिंत्योनुभावो यस्या तन्मूर्ते: सनातनत्वमपरिमेयत्वं चोप
पादयति । रूपमिति ॥१७॥ रूपं तवैतत्पुरुषर्षभेज्यं श्रेयोर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकेण योगेन धात:
सह नस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्नु ह विश्वमूर्तौ ॥१८॥ हे पुरुषर्षभ हे धात: । एतत्तव रूपं वैदितिके

नतां त्रिकेण च योगेन उपायेन श्रेयोर्थिभिः। यदाऽदृत्यं हृत्यं। अतो नेदानीमहं सर्वज्ञानमिति भावः। ननु प्र-
यं देवाः सृज्यत्वेन प्रसिद्धाः सत्यं। सार्वज्ञ्यत्वे वांतर्भूता इत्याह। उच्चैर्होदस्फटं। अस्तु किं त्वपि नो स्मान्
त्रिलोकीं स्वसदृपस्यामिते त्र हेतुः। विश्वं मूर्तौ यस्य। अतस्त्वत्वेन रूपं परिच्छिन्नमपि न भवतीति भा-
वः। विश्वमूर्तिं त्वमेवाह्वयंतीति॥छ॥ त्वय्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसीत्त्वय्यंत आसीदिदमात्मतंत्रे।
त्वमादिरंतो जगतोस्य मध्यं घटस्य मृत्स्नेव परः परस्मात्॥१०॥ घटस्य मृत्तिका यथा आदिरंतश्च
मध्यं च तत्तथा त्वमस्य जगतः। तत्र हेतुः। परस्मात्प्रधानादपि परः। मृत्तिकादृष्टांतेन परिणामं
प्राप्तं वारयति त्वमिति॥छ॥ त्वं माययात्माश्रयया स्वयेदं निर्माय विश्वं तदनुप्रविष्टः। पश्यंति २५
युक्ता मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेप्यगुणं विपश्चितः॥११॥ स्वया स्वाधीनया। अत एव गुणानां
व्यवाये परिणामेप्यगुणमेव त्वां युक्ताः पश्यंति मनीषिणो विवेकिनः विपश्चितः शास्त्रज्ञाः। ए-

तदेव दृष्टांतमाह॥छ॥ यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु भुव्यन्नमंबूद्यमने च वृत्तिं। योगैर्मनुष्या अधियं-
ति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदंति॥१२॥ यथाग्निं काष्ठे मथनेन अमृतं गोषु दोहनादिना भु-
वि अन्नं व्रीह्यादि कर्षणादिना अंबु च खननेन उद्यमने पुरुषकारे वाणिज्यादिना वृत्तिं जीविकां।
यद्वा। अंबु नः उद्यमने घटीयंत्रादिनोद्धरणे। योगैरुपायैर्मनुष्या अधियंति प्राप्नुवंति। तथा कव-
यस्त्वां बुद्ध्या गुणेषु अधियंति वदंति च॥छ॥ तं त्वां वयं नाथ समुज्जिहानं सरोजनाभातिचिरे-
प्सितार्थं दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे ग।जादवार्त्ता इव गांगमंभः॥१३॥ हे नाथ सरोजनाभ अतिचि-
रादीप्सितमर्थं तं योगैः प्राप्यं त्वां समुज्जिहानं आविर्भवंतं प्रत्यक्षेण दृष्ट्वा। अद्य निर्वृतिं ग-
ताः। दवार्त्ताः दावाग्निपीडिताः। यद्विधेयं तत्कथयेति चेत्तत्राह॥छ॥ स त्वं विधत्स्वाखिललोक-
पाला वयं यदर्थास्तव पादमूलं समागतास्तद्बहिरंतरात्मन्। किं वान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः।

१४॥ अंतरात्मन्नशेषसाक्षिणस्तेबहिः किंवाऽनिर्विज्ञाप्यमस्ति। स्वयमेवकिंचित्कुरुतेतिचेत्त
त्राह॥ अहमिति॥छ॥ अहंगिरित्रश्चसुरादयोयेदक्षादयोऽग्नेरिवकेतवस्ते। किंवाविदामेश
पृथग्विभाता विधत्स्वशंनोद्विजदेवमंत्रं॥१५॥ अग्नेः केतवो विस्फुलिंगाइव। तेचत्तो वयंपृथ
ग्विभाता। सतः आत्मनःश्रेयः किंवा विद्मः। अतस्त्वमेवद्विजानांदेवानांचमंत्रंविधत्स्वइदंकु
रुतेत्युपायमुपदिशेत्यर्थः॥छ॥ श्रीशुकउ॥ एवंविरिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंय
थैवजगादजीमूतगभीरयागिराबद्धांजलीन्संवृतसर्वकारकान्॥१६॥ हृदयंमंत्रमुपदेष्ट-
व्यमित्यभिप्रेतंयथातथैवजगादसंवृतानिनियमितानिसर्वाणिकारकाणिइंद्रियाणियैःता- २६
न्ईश्वरस्यापितथैवाभिप्रेतमित्याह॥छ॥ एकएवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्येसुरेश्वरः। विहर्तु-
कामस्तानाहसमुद्रोन्मथनादिभिः॥१७॥ एकएवेश्वरस्तस्मिन्समर्थोपि॥छ॥ श्रीभगवानु॥ हं

तब्रह्मन्नहोशंभोहेदेवाममभाषितं। शृणुतावहिताः सर्वेश्रेयोवःस्याद्यथासुराः॥१८॥ हेसुराहे
देवाः। अन्येचगंधर्वादयः॥छ॥ यातदानवदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयतां। कालेनानुगृहीतैस्तैर्या
वद्वोभवआत्मनः॥१९॥ वः आत्मनःस्वतोयावद्वोवृद्धिर्भवति॥छ॥ अरयोपिहिसंधेयाःसति-
कार्यार्थगौरवे। अहिमूषकवद्देवाह्यर्थस्यपदवींगतैः॥२०॥ अर्थस्यप्रयोजनस्यपदवींसिद्धिं
प्राप्तैः ततःपश्चादहिर्मूषकवद्वध्यघातवभावेनवर्त्तितव्यमितिशेषः। यद्वा। पेटिकायांनिरु
द्धोहिर्यथानिर्गमद्वारविधानार्थंप्रथमंमूषकेणसहसंधिंविधत्तेपश्चात्तमेवकदाचिद्भक्षयति
॥ तथाअर्थमार्गप्रवृत्तेप्रथमंसंधेयाइत्यर्थः। ततस्तैःसहयत्कार्यंतदाहअमृतोत्पादनइति॥छ॥
अमृतोत्पादनेयत्नःक्रियतामविलंबितं। यस्यपीतस्यवैजंतुर्मृत्युग्रस्तोमरोभवेत्॥२१॥ यस्या
मृतस्यपीतस्यसतः॥छ॥ क्षिप्त्वाक्षीरोदधौसर्वावीरुत्तृणलतौषधीः। मंथानंमंदरंकृत्वानेत्रं-

त्वा तु वासुकिं॥२२॥ नेत्रं रज्जुं॥ब॥ सहायेन मया देवा निर्मंथध्वमतंद्रिताः। क्लेशभाजो भविष्यंति

दैत्या यूयं फलग्रहाः॥२३॥ ननु तर्हि तेप्यमृतपानेनामरा स्युस्तत्राह। क्लेशभाज इति बलिभिः सह

कारिभिः साध्यार्थस्तदनुसरणं विना न सिध्यतीति लब्धा सामादिकमुपदिशति। यूयमिति

द्वाभ्यां॥ब॥ यूयं तदनुमोदध्वं यदिच्छंत्यसुराः सुराः। न संरंभेण सिध्यंति सर्वार्थाः सांत्वया यथा॥

२४॥ संरंभेण संभ्रमेण सांत्वया सामभोग्येण यया सिध्यंति॥ब॥ न भेतव्यं कालकूटाद्विषाज्ज

लधिसंभवात्। लोभः कार्यो न वो जातु रोषः कामस्तु वस्तुषु॥२५॥ श्रीशुक उ०॥ इति देवान्समा

दिश्य भगवान्पुरुषोत्तमः। तेषामंतर्दधे राजन्स्वच्छंदगतिरीश्वरः॥२६॥ अथ तस्मै भगव २१

ते नमस्कृत्य पितामहः। भवश्च जग्मतुः स्वं स्वं धामोपेयुर्बलिं सुराः॥२७॥ सुरास्तु बलिमुपेयुः

उपजग्मुः॥ब॥ दृष्ट्वारीनप्यसंयत्तान्जातक्षोभान्स्वनायकान्। न्यषेधद्दैत्यराट् श्लोक्यः संधि

विग्रहकालवित्॥२८॥ असंपन्नानपि श्लोक्यः कीर्त्यर्हः॥ब॥ ते वैरोचनिमासीनं गुप्तं चासुर

यूथपैः। श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन्॥२९॥ विरोचनिं बलिं जितमशेषं त्रैलोक्यं

येन तं॥ब॥ महेंद्रः श्लक्ष्णया वाचा सांत्वयित्वा महामतिः। अभ्यभाषत तत्सर्वं शिक्षितं पुरु

षोत्तमात्॥३०॥ तत्सर्वं अमृतोन्मथनादि॥ब॥ तदरोचत दैत्यस्य तत्रान्ये येऽसुराधिपाः। शं

बरोरिष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिनः॥३१॥ तत्र अन्ये ये च असुराधिपाः पौलोमकालेयादयः।

शंबरादयश्च तेषां च अरोचत॥ब॥ ततो देवासुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः। उद्यमं परमं च

क्रुरमृतार्थे परंतप॥३२॥ संविदं समयं॥ब॥ ततस्ते मंदरगिरिमोजसोत्पाट्य दुर्मदाः। नदं

त उदधिं निन्युः शक्ताः परिघबाहवः॥३३॥ परिघा इव बाहवो येषां॥ब॥ दूरभारोद्वहश्रांताः

शक्रवैरोचनादयः। अपारयंतस्तं वोढुं विवशा विजहुः पथि॥३४॥ निपतन्स गिरिस्तत्र बहू

नमरदानवान्॥ चूर्णयामास महता भारेण कनकाचलः॥३५॥ तांस्तथा भग्नमनसो भग्नबाहूरु
कंधरान्। विज्ञाय भगवांस्तत्र बभूव गरुडध्वजः॥३६॥ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदा
नवान्। ईक्षया जीवयामास निर्जरान्निर्व्रणान्यथा॥३७॥ गिरिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन ली
लया। आरुह्य प्रययावब्धिं सुरासुरगणैर्वृतः॥३८॥ अवरोप्य गिरिं स्कंधात्सुपर्णः पततां वरः।
ययौ जलान्त उत्सृज्य हरिणा स विसर्जितः॥३९॥ स विसर्जितः प्रस्थापितः सुपर्णस्तत्र स्थिते
वासुकेरागमनायोग्यादिति भावः॥ब॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधेऽमृत
मथने षष्ठोऽध्यायः॥ ॥ब॥ सप्तमे मथनोद्भूतविषपीत्याखिलैर्जनैः। स्तुतः सन्नन्तपयाः कृ २८
दः पयो विषमितीर्यते॥१॥ श्रीशुक उवाच॥ ते नागराजमामंत्र्य फलभागेन वासुकिं। परिवीय गि
रौ तस्मिन्नेत्रमब्धिं मुदान्विताः॥२॥ आरेभिरे सुसंयत्ता अमृतार्थे कुरूद्वह॥१॥ फलभागेन वा

अमृतान्नागो भविष्यतीति संमंत्र्य वासुकिं नेत्रं गिरौ संपरिवीय संवेष्ट्य अब्धिं मथितुमारेभिरे॥ब॥
हरिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततोऽभवन्। तन्नैच्छन्दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितं॥२॥ वासुके
र्मुखं दैत्यान्ग्राहयितुमेव पूर्वं हरिः पुरस्तान्मुखं जग्राह। ततोऽभवन् मुखे जगृहुः॥ब॥
न गृह्णीमो वयं पुच्छमहेरंगममंगलं। स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाः प्रख्याता जन्मकर्मभिः। बलिष्ठा रा
ज्यसंपन्ना हीनांगेनाधिकारिणः॥३॥ इति तूष्णीं स्थितान्दैत्यान्विलोक्य पुरुषोत्तमः। स्मय
मानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः॥४॥ कृतस्थानविभागास्त एवं कश्यपनंदनाः। ममंथुः प
रमायत्ता अमृतार्थं पयोनिधिं॥५॥ कृतो धारणे स्थानविभागो यैः॥ब॥ मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रि
रनाधारो ह्यपोऽविशत्। ध्रियमाणोऽपि बलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन॥६॥ ते सुनिर्विण्णमनसः परि
म्लानमुखश्रियः। आसन् स्वपौरुषे नष्टे दैवेनातिबलीयसा॥७॥ दैवेन हेतुना स्वपौरुषे नष्टे

सनि॥७॥विलोक्यविघ्नस्यविधिंनदीश्वरोऽकरंतवीर्येवितथाविसंधिः॥कृत्वावपुःकाछपम
द्भुतंमहत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार॥८॥विघ्नस्यस्यविधिंतेनरचितंविघ्नंअवितथःसत्ये
भिसंधिसंकल्पोयस्य॥९॥तमुच्छ्रितंवीक्ष्यकुलाचलंपुनःसमुच्छ्रितानिमथितुंसुरासुराः॥
दधारपृष्ठेनससल्लक्षयोजनप्रस्तारिणा॥द्वीपइवापरोमहान्॥१०॥लक्षयोजनप्रस्तारोविस्ता
रोस्यास्तीतितथातेनपृष्ठेन॥११॥सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्यवेपितंपरिभ्रमन्मंदरमंगपृष्ठतः॥
बिभ्रत्तदावर्तनमादिकच्छपोमेनेंगकंडूयनमप्रमेयः॥१२॥तस्यगिरेरावर्तनंभ्रमणंअंग
कंडूयनंमेने॥१३॥तथासुराणाविशदासुरेणरूपेणतेषांबलवीर्यमीरयन्॥उद्दीपयन्देवग २९
णांश्चविष्णुर्दैवेननागेंद्रमबोधरूपः॥१४॥आसुरेणअसुराकारेणदैवेनदेवाकारेणविश
त्॥१५॥उपर्यगेन्द्रंगिरिराडिवान्यआक्रम्यहस्तेनसहस्रबाहुः॥तस्थौदिविब्रह्मभवेंद्रमुख्यै

रभिष्टुवद्भिःसुमनोभिवृष्टः॥१६॥उपर्यधश्चात्मनिनेत्रगोत्रयोःपरेणतेप्राविशतासमेधिताः॥
ममंथुरब्धिंतरसामदोत्कटामहाद्रिणाक्षोभितनक्रचक्रं॥१७॥आत्मनिदेवादित्यमध्येगोत्रेदा
पद्रूपेणनेत्रेबोधरूपेण॥परेणहरिणाक्षोभितंनक्राणांचक्रंयस्मिन्॥१८॥अहीन्द्रपादस्र
कठोरदृष्टिश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोसुराः॥पौलोमकालेयबलील्वलादयोदावाग्निद
ग्धाःसरलाइवाभवन्॥१९॥दृष्टिश्चमुखानिश्वासाश्चअहीन्द्रस्यसहस्रंअपरिमिताःक
ठोरायेदृगादयःतेभ्योनिर्गतायाअग्निधूमास्तयाआहतंवर्चोयेषांसरलाःक्रमविशेषाः॥२०॥
देवांश्चतच्छ्वासशिखाहतप्रभान्धूम्राम्बरस्रग्वरकंचुकाननान्॥समभ्यवर्षन्भगवद्वशा॥
घनाववुःसमुद्रोर्म्युपगूढवायवः॥२१॥देवांस्तुभगवद्वशाघनाःसम्यगभ्यवर्षन्समुद्रो
र्मिभिरुपगूढावायवश्चशीतलाववुःवांतिस्म॥कथंभूतान्॥तस्याहीन्द्रस्यश्वासशिखाभि॰

ईतायज्ञायेषां॥ हृग्राण्येवं वरादिनियेषां॥छ॥ मथ्यमानात्तदासिंधोर्देवासुरवरूथपे॥ यदासु॥
मानजायेत निर्मम्यथाजितः स्वयं॥१६॥ मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युन्मू
र्ध्निभ्राजद्विलुलितकचस्रग्धरो रक्तनेत्रः॥ जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दंदशूकं गृहीत्वा मथ्नन्
मंथ्ना प्रतिगिरिरिवाशोभताथोद्धृताद्रिः॥१७॥ उद्धृतोद्रिर्येन स उद्धृताद्रिर्भगवन्परमपुरु॥
षानंतरमशोभत तेवै त्वयेयः॥ कथंभूतः॥ कनकपरिधिः पीतवासाः कर्णयो विद्योतमानौ वि
द्युतः कुंडललक्षणा यस्य स तथा मूर्ध्नि भ्राजंतो विलुलिताः कचा यस्य स तथा॥ जैत्रैर्जि
ष्णुभिर्दंदशूकं सर्पं प्रतिगिरिः प्रतिद्वंद्वी पर्वतः॥छ॥ निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषं महो ३०
ल्बणं हालाहलाख्यमग्रतः संभ्रांतमीनोन्मकरादिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिला
कुलात्॥१८॥ हालाहलमित्याख्या नामयस्य संभ्रांता मीनाः उन्मकरादयश्च यस्मिन्॥

त्तिम्यादिनिराकुलाद्य॥छ॥ तदुग्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्यवीर्यं॥ भीताः प्रजा॥
दुद्रुवुरंगसेश्वरा अरक्ष्यमाणाः शरणं सदाशिवं॥१९॥ तद्विषं अप्रति अप्रतिमं॥ प्रतिक्रिया शू
न्यमिति वा॥ कुत उग्रो वेगो यस्य॥ तदेवाह॥ दिशि दिशीति॥ यद्वा॥ उग्रावेगा रोमांचश्वासादयो
यस्मात्॥ अतएवासह्यं घिलोकानीतो अन्ये न केनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवं शरणं दुद्रुवु
ः॥छ॥ विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्या भवाय देव्याभिमतं मुनीनां॥ आसीनमद्रावपवर्गहे
तोस्तपो जुषाणं स्तुतिभिः प्रणेमुः॥२०॥ त्रिलोक्याः उद्भवाय मंगलाय देव्या अभिमतं अद्रौ कैला
शे आसीनं॥ तथापि मुनीनामभिमतं॥ तेषामेवापवर्गाय तपोजुषाणं॥ निर्गुणं सगुणं विवरि
वेदहरिपराक्रमैः॥ स्तुवंतस्तु प्रजेशाः॥ नानामन्यंतांतरं तयोः॥छ॥ प्रजापतय ऊचुः॥ देवदे
व महादेव भूतात्मन् भूतभावन पाहि नः शरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद्विषात्॥२१॥ त्वमेकः

सर्वजगतः ईश्वरो बंधमोक्षयोः। तं वामवर्त्तिनिकृशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुं ॥२२॥ नत्वेवं भूतो
विष्णुरिति प्रसिद्धस्तत्राह। गुणमय्यति ॥७॥ गुणमय्या स्वशक्त्यास्य सर्गस्थित्यप्ययान्विभो
धत्से यदा स्वदृक् भूमन् ब्रह्मविष्णुशिवाभिधा ॥२३॥ अस्य जगतो यदा सर्गादीन् धत्से तदा
हे भूमन् स्वदृक् स्वतः सिद्धज्ञानस्त्वं ब्रह्मादिसंज्ञां धत्से। नत्र हेतुः। वेब्रह्मेति ॥७॥ त्वं ब्रह्म
परमं गुह्यं सदसद्भावभावनः। नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्मा जगदीश्वरः ॥२४॥ सद
सतो भावात् देवतिर्यगादिरूपान् भावयतीति तथा ॥ प्रपंचं चैव व्यतिरिक्तं नास्तीत्या
ह। आत्मैव च नानाशक्तिभिर्जीवरूपेण भावः। यस्मादीश्वरः। स्वतः सिद्धज्ञानं च मु ३१
पपादयेतोत्युक्तं त्वयास्तीत्याह। आत्मैव वेनानाशक्तिभिर्जीवरूपेण भावः। यस्मा
दीश्वरः स्वतः सिद्धज्ञानं चमुपपादयेत् जगदात्मना नानाप्रकारमाह ॥७॥ त्वं शास्त्रयोनिर्जग

दादिरात्मा प्राणेन्द्रियद्रव्यगुणस्वभावः। कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मस्त्वय्यक्षरं यत्त्रिवृदा
मनंति ॥२५॥ त्वं शास्त्रस्य योनिः स्त्वनः स्वतः सिद्धज्ञानस्त्वं जगदादिर्महत्तत्वं। आत्मा चाहं
कारः। कथं भूतः। प्राणेन्द्रियद्रव्याणां कारणभूता गुणा यस्य राजसादित्रिविध इत्यर्थः।
स्वभावादयश्च त्वमेव क्रतुः संकल्पः सत्यं ऋतं च नियोधर्मः स च। महदादिरूपत्वेनाह
तु। त्रिवृत्त्रिगुणात्मकं। यदक्षरं प्रधानं त्वयि विद्वदा श्रयं तदामनंति ॥ यद्वा ॥ एवं भूत।
त्वयि त्रिवृदक्षरं प्रणवं प्रकाशकमाहुरित्यर्थः ॥७॥ अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा।
क्षितिं विदुर्लोकभवांघ्रिपंकजं ॥ कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं
जलेशं ॥२६॥ अखिलदेवतात्मा। अग्निः सर्वदेवता इति श्रुतेः। सोऽग्निस्तु मुखं हि लोक
भवांघ्रि नीयां तु विदुरित्यस्य संबंधः ॥७॥ नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वान् सूर्यश्च चक्षूंषि

जलेस्मरेत॥ परावरात्मा॥ श्रयणस्तवात्मा॥ सोमोमनोध्येयोन्गिवन्नतिरस्तो॥२७॥ परेश्ववरेचनेश्वा॥
त्मानाजीवास्तेषामाश्रयणस्तवात्मा॥ अहंकारः॥छ॥ ऊर्ध्वं स्मृत्वा गिरयोस्थिसंघारोमाणिस
र्विषधिवीरुधस्ते॥ छंदांसिमासास्त्रिवसर्गधानवत्त्रयीमयात्मनरुदयंसभर्गः॥२८॥ त्रयीम
यात्मनावदत्रयवृत्ते॥छ॥ सुखानिपंचोपनिषत्त्ववेशापेस्त्रिंशाद्दष्टोत्तरमेत्रवर्गः॥ यत्तच्छिवाख्यं
परमात्मतत्वं देवस्वयंज्योतिरवस्थितिस्ते॥२९॥ पंचोपनिषदः॥ तत्पुरुषअघोरसद्योजातवा
मदेवेशानरूपामंत्रायेष्टुखिरष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणांवर्गः॥ तेषामेवमंत्राणांपदच्छेदेनाष्टो
त्तरत्रिंशत्कलात्मकामंत्राइत्यर्थः॥ अवस्थितिः उपरतावस्था॥छ॥ छायाचधर्मोर्मिषुयेवि ३२
सर्गेनेत्रत्रयंसवरजस्तमांसिसाचात्मतः॥ शास्त्रत्तत्तवेस्ता॥ छंदोमयोवेदऋषिःपुराणः
३०॥ अथर्मर्स्पोर्मिषुदंतलोचनादिषु॥ येऊर्मिस्तिविसर्गःप्रतिसर्गसंहारः॥ यद्वा॥ पेःसवादित्रि
विविधःसर्गस्ताानिनेत्रत्रयं॥ छंदोमयोऋषिर्वेदःसततेवत्ताईदृशं॥ साचात्मतनेरितिपाठेर्म
र्वेदः॥ तमेवाह॥ छंदोमयइति॥छ॥ नतेगिरित्रा॥ खिललोकयात्रविरव्यवैकुंठस्तुरेदगम्यं ज्यो
तिःपरंयत्ररजस्तमश्वसत्वंनयद्धतानिरस्तनेदं॥३१॥ हेगिरित्रा॥ तेपरंज्योतिरखिलानांलो॥
कपालादीनांगम्येननवति॥ कुतः॥ यत्ररजआदिनास्तिकिंतज्योतिः॥ यंनिरस्तनेब्रह्म॥छ॥
कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकनूतद्रुहंस्तपतःस्तुतयेनतन्ते॥ यस्त्वंतकालइतैदमास्तर
तंस्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिखयानमितंनवेद॥३२॥ कामस्य॥ अध्वरस्यदक्षयज्ञः॥ त्रिपुरादय
श्चअनेकनूतद्रुहः॥ तान्दहपयतः॥ महस्तेननतकर्मस्तुतयेननवति॥ अत्यमत्यमेतदित
र्थ॥ गरलपरणस्यापवरयंनाविचेनमिदवत्रिर्दृशा॥ स्तुतयेननवतीत्यत्रदेतु॥ यस्तुनवा
नस्वनेत्रवह्निविस्फुलिंगस्यशिखयाइदंजगतनमितनस्मजातंवेदनालोचयत्यपितदे

वं नित्यं यरात्र प्रहव्यग्रेवांयेनिदंतितेश्रुतिपूर्वाइत्याकूः ॥ ७ ॥ येवानम्र रामसुकृपितिरूढिदिविनि
तो ॥ घ्रिदंद्वचरंतसुमयातपसानिर्जितसं ॥ कच्चेतत्त्रप्रपुरुषंनिरंतंस्मरशानेतिदृत्तमूर्त्तिमचि
दस्तवद्दातलका ॥ ३३ ॥ त्वमयामहृचरंततस्यानितराकामिनंकथ्यंतेप्रलयंति ॥ तथ्यस्म
रातेचरंतंत्र्यंकूरंपपकषंहिंसकथ्यांत ॥ कथंत्वतं ॥ आत्मरामांश्चतेगुरुवोविश्वहितोपदे
शारः ॥ स्मेरुदिविचितितिमांघ्रिद्वंद्वंयस्यतथात्वतमपि ॥ तपसांनितप्रमभितेत्वने ॥ तवत्र
तेश्र्वविदन् ॥ इतिकाकुः ॥ वज्ञीतानेववविडरित्यर्थः ॥ अतोब्रह्मतत्त्वज्ञान्यक्तत्रयाः ॥ कथ
मात्मारत्मैः ॥ सेवितचरणयुगलस्यकामिवसंतवः ॥ कथंवातपसानितप्रसस्यशांतस्यत्व ३३
प्रवंपकषवंमनवति ॥ अविचार्यैवप्रलायादित्यर्थः ॥ अस्तांतावन्निदकानांवातामहोतोपि
तवत्वंनजानंतीत्याकूः ॥ ७ ॥ तत्रस्यतेसदसतोःपरतःस्यनांत्रःस्वरूपगमनेप्रत्नवंतित्रयः ॥

ब्रह्मादयः किंस्तुतसंस्तवनेवयंतुतस्सर्वत्रमग्नाविषयंत्र्यविशक्तिमात्रं ॥ ३४ ॥ ततस्मात्तवस्व
रूपस्यमंगमनेज्ञानेब्रह्मादयोनसमर्थाः ॥ सर्वेवनेत्रुक्तंतशक्ताःस्तुः ॥ तत्रवयंकथंसन
वेन ॥ यतस्तेषांसर्वेत्रेत्यंतावाचीनाः ॥ तथापिसदेतस्तवनंएतदात्मशक्तिपरिमितमात्र
मित्यर्थः ॥ नदेवाकूःएत्परमिति ॥ ७ ॥ एतत्परंपरस्यामोनपरंतेमहेश्वरः ॥ मृडनायदितो
कस्यव्यतिरिक्तःव्यक्तकर्मणः ॥ ३५ ॥ नपरवरूपो ॥ तथापिचद्दर्शनादवस्तुतार्थवियमि ॥
त्याकूः ॥ मृडनायदीति ॥ ७ ॥ श्रीकंठ ॥ नदीस्त्वव्यसनंतासांहृपयात्वशापी ॥ डीतः सर्व
वृतस्तुादफ्लव ॥ इदमादृश्रीपांमतं ॥ ३६ ॥ मत्क्रत्नाचमविचार्यविषयानेप्रवृत्तंकथंवि
दियंप्रियावार्येदितित्रंकथ्यतोमस्तद्धापयत्राह ॥ आहावनेतिसाहेश्वस्त्रर्निः ॥ ७ ॥ श्री
शिवत्र ॥ अहोबतनवान्यतन्त्रज्ञानापरस्पाविशसो ॥ क्षीरोदमथनोद्भूताकालकूटाडपत्रि

तं॥३६॥वैशसंदुःखं॥ठ॥आसांप्राणपरीप्सूनांविधेयमभयंहिमे।एतावान्हिविभोरर्थोयद्दी
नपरिपालनं॥३७॥प्राणपरीप्सूनांप्राणरक्षणेच्छूनांमेमया॥अत्रैवसमर्थस्य॥अर्थःकार्यंकिं
च॥ठ॥प्राणैःस्वैःप्राणिनःपांतिसाधवःक्षणभंगुरैः।बद्धवैरेषुभूतेषुमोहितेष्वात्ममा
यया॥पुंसःकृपयतोभद्रेसर्वात्माप्रीयतेहरिः॥३९॥बद्धवैरेषुभूतेषुपरस्परंजिघांस
सुकृपयतःकृपांकुर्वतःपुंसः॥ठ॥प्रीतेहरौभगवतिप्रीयेहंसचराचरः।तस्मादिदंग
रंभुंजेप्रजानांस्वस्तिरस्तुमे॥४०॥मेममतः।स्वस्तीशोभनेनप्रजानांसुखेनजीवितमस्त्वित्यर्थः
॥ठ॥एवमामंत्र्यभगवान्भवानींविश्वभावनः।तद्विषंजग्धुमारेभेप्रभावज्ञान्वमोदत॥ ३४
॥४१॥जग्धुंभक्षितुं॥ठ॥ततःकरतलीकृत्यव्यापिहालाहलंविषं।अभक्षयन्महादेवःकृप
याभूतभावनः॥४२॥करतलीकृत्यकरतलमितमात्रंकृत्वा॥ठ॥तस्यापिदर्शयामास

स्ववीर्यंजलकल्मषः।यच्चकारगलेनीलंतच्चसाधोर्विभूषणं॥४३॥जलकल्मषःजलदोषोवि
षं।यस्मात्तेनगलेनीलंचकार॥साधोःकृपालोः॥ठ॥तप्यंतेलोकतापेनसाधवःप्रायशोज
नाः।परमाराधनंतद्धिपुरुषस्याखिलात्मनः॥४४॥निशम्यकर्मतच्छंभोर्देवदेवस्यमि
ढुषः॥प्रजादाक्षायणीब्रह्मावैकुंठश्चशशंसिरे॥४५॥प्रस्कन्नंपिबतःपाणेर्यत्किंचि
ज्जगृहुःस्मतत्॥वृश्चिकाहिविषौषध्योदंदशूकाश्चयेपराः॥४६॥प्रस्कन्नंगलितः॥
अपरेचयेसविषास्तेपिदंदशूकाः।अनेनविषस्यतीव्रतोक्ता॥ठ॥इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेसप्तमोध्यायः॥ठ॥अष्टमेमथ्यमानेब्धौलक्ष्म्याविष्णो
र्वृतेमुरेः।धन्वंतरेस्ततोमोहिन्युद्भवईर्यते॥श्रीशुकउ॥पीतेगरेवृषांकेणप्रीता
स्तेमरदानवाः।ममंथुस्तरसासिंधुंहविर्धानीततोभवत्॥१॥हविर्धानीसुरभिः॥ठ॥

नामग्निहोत्रीमृषयो ज्ञशृङ्गः ब्रह्मवादिनः। यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप॥२॥ देवया
नस्य ब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्य यज्ञस्य संबंधिनो हविषे॥३॥ ततउच्चैःश्रवानाम हयो नृपश्रेष्ठ
पांडुरः। तस्मिन्न बलिः स्पृहां चक्रे नेंद्र ईश्वरशिक्षया॥ याः॥४॥ ईश्वरशिक्षया प्रागे
वरलतया॥५॥ ततऐरावतो नाम वारणेंद्रो विनिर्गतः। दंतैश्चतुर्भिः श्वेताद्रेर्हरन्भगव
तो महीं॥६॥ कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नं पद्मरागो महोदधेः। तस्मिन्मणौ स्पृहां चक्रे वक्षो
लंकरणे हरिः। भगवतो यः श्वेताद्रिः कैलासः। तस्य महिमानं दंतैस्त्रिशिखारकुट्यैः हरन्सं
द्रवत्यांडुर इत्यन्वयः॥७॥ ततोऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणं॥ पूरयत्यर्थिनो यो ३५
ऽर्थैः शश्वद्भुवि यथा भवान्॥ ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककंठ्यः सुवाससः॥ रमण्यः स्वर्गि
णां वल्गुगतिलीलावलोकनैः॥८॥ वल्गुर्गत्या इति स्वर्गिणां रतिकर्यः॥९॥ त

तः आविरभूत्साक्षात् श्रीरमा भगवत्परा। रंजयंती दिशः कांत्या विद्युत्सौदामिनी यथा॥१०॥ सु
दामा पर्वतः तस्यैकस्यां दिशि जाता सौदामिनी स्फटिकादिमयगिरिसृष्टे गोधाधिकं विस्फु
रंती विद्युत् दिवं कांत्या दिशः रंजयंती श्रीः संपत्साक्षान्मूर्त्तिधारिणी सती सेव भगवत्परार
मा आविरभूदित्यर्थः॥११॥ तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः। रूपौदार्यवयोव
र्णमहिमाक्षिप्तचेतसः॥१२॥ तस्या रूपादिमहिम्ना आक्षिप्तं चेतो येषां॥ भगवद्वक्षसि स्थि
तया श्रिया विलोकितानां देवानां यथा सर्वसंपत्प्राप्तिः सुराणां च तद्विपर्ययं वक्ष्ये॥ अभिषे
कादिमहोत्सवपूर्वकं ब्रह्मादिपरिहारेण भगवत्प्राप्तिप्रकारमाह॥ तस्या आसनमित्यादि
ना॥१३॥ तस्या आसनमानिन्ये महेंद्रो महदद्भुतं। मूर्त्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुंभैर्जलं शुचि॥
१४॥ अभिषेचनिका भूमिराहरत्सकलौषधीः। गावः पंच पवित्राणि वसंतो मधुमाधवौ॥१५॥

अथासीदादरणीत्येतत्प्राक्तनेन ग्रंथेन। अनिषेचनिका: अनिषेकोचिता: पंचपवित्राणि पंच
गव्यानि मधु माधवं चैत्रवैशाख नवं फलपुष्पादि पात्रांतरेपि। द्वंद्वैकत्वे स एवार्थः मधुमासे च
वं मधिक्षितिवा॥७॥ ऋषय: कल्पयांचक्रुरनिषेकं यथाविधि। ऋतुर्नद्राणि गंधर्वा नाग अनह
त्सुर्जन्तु:॥११॥ अनिषेकं अनिषिकोचितविधिं॥ नाद्यः नटानां स्त्रियः॥७॥ मेघामृदंगपणा
वमदजानकगोमुखानां। वनादयछेष वेणुवीणा: ऊमलनि:स्वनान्॥१२॥ शेषवेणुवीणा
अव्यनादयन्। ऊमलो नि:स्वानो येषां तान् मृदंगादीन्॥७॥ ततो निषिषिचुर्देवीं श्रियं पप्र
करां मतीं॥ दिग्गिनाः स्वर्णकलशैः स्तनवाकैर्द्विजैरितैः॥१३॥ मधुद्रःपीनाकोशायेवाम ३८
मीसमुपाहृत॥ वदनाः सजवैजयंती मधुना मन्त्रषघदो॥१४॥ भूषणानि विचित्राणि विश्व
कर्मप्रजापतिः। हारं सरस्वती पद्ममजो नागा: स्वकुंडले॥१५॥ ततः कलस्वस्त्ययनात्पलस्रजं

नदद्विरेफं परिगृह्य पाणिना। चचाल वक्त्रं सुकपोलकुंडलं सव्रीडहासं दधती सुशोभनं॥१६॥ स्त
नद्वयं चातिकृशोदरी परमं निरंतरस्पंदनकुंकुमोक्षितं। ततो नूपुरवल्गुसिंजितैर्विसर्प
न्ती हेमलतेव सा बभौ॥१७॥ विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणं। गंध
र्वयक्षासुरसिद्धचारणा त्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत॥१८॥ पदं आश्रयं ध्रुवं नित्यं। अव्यभि
चारिणो नित्याः संतो गुणा यस्मिन्। तत्र नान्वविंदत्। कश्चित्कस्य दोषस्य सद्भावात्। तदेवाह
नूनमिति त्रिभिः॥७॥ नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित्तच्च न संगवर्जितं। कश्चिन्म
हांस्तस्य न कामनिर्जयः स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः॥१९॥ मन्युनिर्जयो नास्ति दुर्वासःप्रभ
भृतिषु शुक्राद्यादिषु संगवर्जितं ज्ञानं नास्ति॥ महत्त्वेपि ब्रह्मसोमादीनां कामनिर्जयः पर
तो व्यपाश्रयः परापेक्षा इन्द्रादिः स किमीश्वरः॥७॥ धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचि

त्वस्य न मुक्तिकारणं। वीर्यं न पुंसोऽस्य त्व वेगनिःसृतं न द्विद्वितीयो गुणसंगवर्जितः॥ २१॥ ननु तस्मै
र्द्धं परशुरामादिषु न मुक्तिकारणं त्यागः। शिबिप्रभृतिषु पुंसः कार्त्तवीर्यादिवीर्यमस्ति॥ अ
जवेगनिःसृतं कालावगाहनपरिक्षतं न भवति गुणसंगवर्जितः। सनकादिर्द्वितीयः सम
वरो न हि समाभिनिविष्टितवान्॥ ७॥ कश्चिच्चिरायुर्न हि शीलमंगलं कश्चित्तदप्यस्ति न वेद्यमायु
षः। यत्रोभयं अत्र च सोऽप्यमंगलः। सुमंगलः कश्चन कांक्षते हि मां॥ २३॥ चिरायुष्यपि मार्कंडे
यादौ शीलमंगलं नास्ति। इन्द्रियदमशीलत्वात् कश्चित्तदप्यस्ति हिरण्यकशिपुप्रभृतौ॥
आयुषस्तु स्थैर्यं न विद्यते उन्नतिं॥ नगदोषणमकस्मादेव मृत्युसंभवात्। यत्र उभयं च श्रीमने ३९
मार्कंडेयादिवत्। इंद्रियदमनाघनावात् शीलमंगलं च श्रुतं निश्चयश्चैकत्वयमस्ति। न वान्यः
सर्वोऽकिंचित्कर दोषः। तथापि सोऽप्यमंगलः। स्मरानवासाधमं लेचनष्टितः। श्रीमुकुंदस्त दीर्घ

त्याह॥ कश्चिदिति। कश्चित्सुमंगलः निरवद्यश्च सतु मां न हि कोऽप्यस्ति आत्मारामत्वात्॥ ७॥ एवं विमृ
श्याप्यतिवारि सद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयं ततो गुणाश्रयं। व्रतेऽपरं सर्वगुणैरपेक्षितारमामु
कुंदं निरपेक्षमीक्षितं॥ २२॥ एवं विमृश्य रमा निरपेक्ष्यमपि मुकुंदमेव वरं वृतवती। तत् किं अ
व्यभिचारिभिः सद्भिः धर्मज्ञानादिभिर्गुणैः निजैकाश्रयत्वया चानपेक्षणापरं सर्ववेत्ति
मं। तत्र हेतुः। अगुणाश्रयं प्रकृतिगुणातीतं। पांते तरेऽप्ययमेवार्थः। अत एव स्वस्य श्रीः श्रि
तं। किंच। सर्वैर्गुणैरणिमादिभिः अपेक्षितं ह्रतं। अयं भावः। यद्यपि स्वयमात्मारामत्वेना
न्यपिरपेक्षः। तथाप्याश्रितानां अणिमादिसिद्धिर्यथा नापेक्षते। तथा मामपि नोपेक्षते। तथा
मामपि नोपेक्षेत। नावतैव च तत्सेवया दंभेन तार्थस्याः किमन्यैः प्राकृतैरिति तमेव वृतवतीति
नदेवाह॥ ७॥ तस्योपदेशेनुशतीनवकंजमालां माद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टां॥ तस्थौ नि

आयनिकटेनउरःस्थधामसव्रीडहासमविकसन्नयनेनयाना॥२३॥तस्यांसदेवोकमनीयांनवकंज
मालांनिधायनदृउग्रहंप्रतीक्षमाणालक्ष्मीतस्यनिकटेनस्थौ॥कथंनुतांमालांमाधंतोयेमधु
व्रताःतेषांवहृथस्यगिरात्रपद्मुष्टांनादितांकथंनुनाथाः।पव्रीडहास्येनविकसद्घनयनं
तेननतस्यउरःस्थधामयाता॥उच्चानीवदृशःश्रुतुप्रदृंप्रतीक्षमाणातस्थौविस्मयः।भगवानपि
त्रैलोक्याभिहृदयेस्ववक्षस्यस्तस्याःस्थानंददौविस्मयात्॥७॥तस्याःश्रियस्त्रिजगतोजनकोज
नन्याःवक्षोनिवासमकरोत्परमंविभूतेः।श्रीःस्वाःप्रजाःसकरुणेननिरीक्षणेनयत्रस्थि
तिधयत्नसाधिपतींस्त्रिलोकान्॥२४॥विशिष्टान्नयोविनवायस्याःतस्याःस्त्रिजगतोज ३०
नन्याःश्रियःपरमंपुस्थितैंरे॥ऐधयतस्त्रवर्द्धयत॥७॥शंखवत्स्वयमिदंगणांपवित्राणांस्तय
कस्वनःदेवानुगानांसखीणांहृत्पतांगायतामनूत॥२५॥ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याःसर्वेविश्व

सृजोचितुर्द्दृहिरेवीनथैमैत्रेसुस्त्रिंगेपुष्पवर्षिणः॥२६॥तस्त्रिंगेविस्नुप्रतिपादकैःअवितथैर्य
थार्थैः॥७॥श्रियावलोकितादेवासप्रजापतयःप्रजाः।शीलादिगुणसंपन्नालेभिरेनिर्वृतिंप
रां॥२७॥निःप्रज्ञालोत्थुपाराजन्ननिरुद्धोगागतत्रपाः।यदाचोपेक्षितालक्ष्म्याबभूवुर्दैत्यदानवाः
२८॥आसीद्धारुणीदेवीकन्याकमललोचना॥असुराःस्वरूपांतांवेदहरेरनुमतेनते॥२९॥वा
रुणीचरुणादेवस्ययदत्रंतन्मयीसुरा॥७॥अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः॥उद
तिष्ठन्महाराजपुरुषःपरमाद्भुतः॥३०॥दीर्घपीवरदोर्दंडःकंबुग्रीवारुणेक्षणः।श्यामलस्र
ग्वीसर्वाभरणभूषितः॥३१॥दीर्घपिवरोदोर्दंडौयस्यकंबुग्रीवःशंखवत्त्रिरेखत्रि
रेखासुवृत्ताग्रीवायस्य॥७॥पीतवासामहोरस्कःसुमृष्टमणिकुंडलः।नीलकुंचितकेशांतःसु
भगःसिंहविक्रमः॥३२॥स्निग्धकुंचितकेशांताःयस्यसिंहविक्रमःतोपियस्य॥७॥अमृता

र्णकलशं बिभ्रद्वलयभूषितः । स वै भगवतः साक्षाद्धरेरंशांशसंभवः ॥ ३२ ॥ धन्वंतरिरिति ख्या
त आयुर्वेददृगिज्यभाक् ॥ ३३ ॥ इत्यनाकुयत्तनागपोक्ता ॥ ब ॥ तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चा
मृताभृतं । लिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाहरन् ॥ ३४ ॥ अमृतेनावृतं परिसृतां ॥ ब ॥ नीय
माने ऽसुरैस्तस्मिन् कलशे ऽमृतभाजने । विषण्णमनसो देवा हरिं शरणमाययुः ॥ ३५ ॥ इति तद्दै
न्यमालोक्य भगवान्भृत्यकामकृत् । मा खिद्यत मिथोऽर्थं वः साधयिष्ये स्वमायया ॥ ३६ ॥ मिथः
दित्यानां परस्परं कलहोत्पादनेन योगमायया च मोहिन्या लोर्थं साधयिष्यामि । अतो मा खि
द्यतेत्याहेति शेषः ॥ तद्देवाह ॥ बा ॥ मिथः कलिरभूत्तेषां तदर्थे तर्षचेतसां । अहं पूर्वमहं पूर्वं न
त्वं न त्वमिति प्रभो ॥ ३७ ॥ तर्षः कामस्तद्युक्तानि चेतांसि येषां । इत्येवं प्रबलानां कलिरभूत् ॥
दुर्बलानां चाक्रोशप्रकारमाह द्वाभ्यां ॥ बा ॥ देवाः स्वभागमर्हन्ति ये तुल्यायासहेतवः । सत्रयाग

णावेतस्मिन्न एष धर्मः सनातनः ॥ ३८ ॥ इति स्वान्प्रत्यषेधन्वै दैतेया जातमत्सराः । दुर्बलाः प्रब
लान्राजन्गृहीतकलशान्मुहुः ॥ ३९ ॥ ये देवाः तुल्येनायासेन हेतवः । साधकाः तुल्यः आ
यासो हेतुः श्रमधनादिर्येषामिति वा । सत्रे यागे यथा सर्वेषां समं फलं तद्वत् ॥ तथा च श्रुतिः । स
द्धिकामा सत्रमासीरन्निति । ये यजमानास्ते ऋत्विज इति च ॥ बा ॥ एतस्मिन्नंतरे विष्णुः सर्वोपा
यविदीश्वरः । योषिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाद्भुतं ॥ ४० ॥ तद्रूपं वर्णयति पंचभिः ॥ बा ॥
प्रेक्षणीयोत्पलश्यामं सर्वावयवसुंदरं । समानकर्णाभरणं सुकपोलोन्नसाननं ॥ ४१ ॥ न
वयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरं । मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनं ॥ ४२ ॥ प्रेक्ष
णीयमुत्पलवत्श्यामं । सर्वेष्ववयवेषु सुंदरं ॥ समानयोः कर्णयोराभरणे यस्मिन् सुकपोलं
च तदुन्नसं उन्नतनासिकं चाननं यस्मिन् ॥ बा ॥ बिभ्रत्सुकेशभारेण मालामुत्फुल्लमल्लिकां । सुग्रीवकं

गानरणां मुकुंदांगवन्नूषितं॥ ४३॥ श्रीमुक्तश्रीवायस्मिन्नकचेश्रानरणां यस्मिन्नचतज्ञश्रोत्रनाश्री
वायेन तर्कं गानरणां यस्मिन्निति वा॥ मुकुंदयोरगदान्यां नूषितं॥ ४३॥ विरजां बरणं वीतनितंब
द्विपत्र्योनया। कांच्याप्रतिलसद्दुकूलवस्त्रश्चरणनूपुरं॥ ४४॥ विरजां बरेण संवीतो नितंब एव
द्वीपः विशालत्वात् तत्रश्रो नायस्याः तया। कांच्या प्रकर्षेण विलसत्वस्त्रं यथा नवल्येवं चलतो
श्चरणयोर्नूपुरे यस्मिन्॥ ४४॥ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः। दैत्ययूथपचेत
स्सु काममुद्दीपयन्मुहुः॥ ४५॥ सव्रीडेन स्मितेन च सह विक्षिप्ताः कंपिता यस्य भ्रुवः। तस्या विला
सेन सहायान्यवलोकनानि तैः। दैत्ययूथपानां चेतस्सु मुहुः। काममुद्दीपयन्॥ ४५॥ इति ५०
श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे अमृतमथने भगवन्मायापलायनं नामाष्टमोऽध्यायः॥ ८॥
नवमे मोहिनीविहितास्त्यर्पितमृतभाजने। तदंचनेन देवेभ्योऽमृतं दत्तं तयैर्यत॥ ॥ ग॥ श्रीशुक उ०॥

तेऽन्योन्यतोऽसुराः पात्रं हरंतस्त्यक्तसौहृदाः। क्षिपंतो दस्युधर्माण आयांतीं ददृशुः स्त्रियं॥ १॥ अ
हो रूपमहो धाम अहो अस्या नवं वयः। इति ते तामभिद्रुत्य पप्रच्छुर्जातहृच्छयाः॥ २॥
अहो रूपं सौंदर्यं धाम दीप्तिः। इति वदंतः कात्वमित्यादि पप्रच्छुः॥ २॥ का त्वं कंजपलाशा
क्षि कुतो वा किं चिकीर्षसि। कस्यासि वद वामोरु मथ्नंतीव मनांसि नः॥ ३॥ मथ्नंतीव क्षो
भयंतीव। कस्यासीत्यपृक्तमपृक्तमस्माभिः। यतस्त्वं केनचिन्नानुक्ता स्वैर्वेत्याहुः॥ ३॥ न व
यं त्वामरैर्दैत्यैः सिद्धगंधर्वचारणैः। नास्पृष्टपूर्वां जानीमो लोकेशैश्च कुतो नृभिः॥ ४॥ त्वां
त्वां अमरादिभिरस्पृष्टपूर्वां न जानीम इति न। अपि तु जानीम एव। आस्तामिदं। त्वद्दर्शने वीक्ष
णेन वसंपादितमित्याहुः॥ ४॥ नूनं त्वं विधिना सुभ्रु प्रेषितासि शरीरिणां। सर्वेंद्रियमनःप्री
तिं विधातुं सघृणेन किं॥ ५॥ सर्वेंद्रियाणां च मनसश्च प्रीतिं विधातुं सघृणेन किं प्रेषितासि॥

किंवा यदृच्छयैवागतासि नैव त्वं प्रेषितेत्यर्थः ॥ ७ ॥ सा त्वं नः स्पर्द्धमानानां एकवस्तुनि
मानिनि । ज्ञातीनां बद्धवैराणां शं विधत्स्व सुमध्यमे ॥ ८ ॥ वयं कश्यपदायादाः भ्रातरः कृ
तपौरुषाः । विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो यथा भवेत् ॥ ९ ॥ भेदो विग्रहो यथा न भवेत्तथा ॥ ७ ॥
इत्युपामंत्रितो दैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः । प्रहस्य रुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ श्री
भगवानुवाच । कथं कश्यपदायादाः पुंश्चल्यां मयि संगताः । विश्वासं पंडितो जातु कामिनीषु न या
ति हि ॥ ९ ॥ संगताः अनुसृताः ॥ ७ ॥ सालावृकाणां स्त्रीणां च स्वैरिणीनां सुरद्विषः । सख्यान्या
हुरनित्यानि नूत्नं नूत्नं विचिन्वतां ॥ १० ॥ हे सुरद्विषः ॥ ७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति ते क्ष्वेलितैस्तस्या
आश्वस्तमनसोऽसुराः । जहसुर्भावगंभीरं ददुश्चामृतभाजनं ॥ ११ ॥ भावेन केनाप्यभिप्रायेण
गंभीरं यथा भवत्येवं जहसुः ॥ ७ ॥ ततो गृहीत्वामृतभाजनं हरिर्बभाष ईषत्स्मितशोभया

गिरा । यद्यभ्युपेतं क्व च साध्वसाधु वा कृतं मया वो विभजे सुधामिमां ॥ १२ ॥ ईषत्स्मितेन शोभा
यस्याः तया अलं तं साधु असाधु वा यद्यभ्युपेयेत अंगीकृतं तर्हि विभजे ॥ ७ ॥ इत्यभिव्याहृतं त
स्या आकर्ण्यासुरपुंगवाः । अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत ॥ १३ ॥ असुरपुंगवा दैत्य
श्रेष्ठाः ॥ प्रमाणमितत्त्वमजानतः ॥ ७ ॥ अथोपोष्य कृतस्नाना हुत्वा च हविषानलं । दत्त्वा गो
विप्रभूतेभ्यः कृतस्वस्त्ययना द्विजैः ॥ १४ ॥ यथोपजोषं वासांसि परिधायाहतानि ते । कुशे
षु प्राविशन् सर्वे प्रागग्रेष्वभिभूषिताः ॥ १५ ॥ यथोपजोषं यथाप्रीति । अहतस्य लक्षणं अ
हतं यंत्रनिर्मुक्तमुक्तं वासः स्वयंभुवा । तत्तन्मांगलिकेषु तावन्मात्रेण सर्वदा । प्रागग्रे
षु कुशेषु पविविशुः ॥ ७ ॥ प्राङ्मुखेषूपविष्टेषु सुरेषु दितिजेषु च । धूपामोदितशालायां
जुष्टायां माल्यदीपकैः ॥ १६ ॥ धूपैरामोदितायां सुरभीकृतायां शालायां ॥ ७ ॥ तस्यां नरेन्द्र क

स्योरुतलमतङ्गजकुलश्रेणीनटाललसगतिर्मदविङ्कला ह्रीमान्कृजनीकनककनूपुरसिंजितेनकुं
नस्तनीकलनत्रापाणीरस्याविवेश॥१९॥अथ तस्यां शालायां देनरेंद्रसाकलत्रापाणिरा विवेश॥
कथं नूतामणिबंधादाकनिष्टं करस्य करेणोवह्नि॥करनसदृशोप्युद्दत्तहस्तरूपयस्याः॥सा॥उ
रसकमनीयं डरूलं यस्मितातेन श्रोणीतटेन विशालया श्रोण्या अलसामंदा गतिर्यस्याः॥
सा तां॥७॥तो श्रीसखी कनककुंडलचारुकर्णनासाकपोलवदनोपरदेवतास्यां संवीक्ष्य
सुपुरूप स्मितवीक्षणेन देवासुराविगलितस्तनपट्टिकोतां॥२०॥श्रियः सखीं संवीक्ष्य देवा
सुराः संप्रसुस्रुः॥कथं भूतां कनकमयेकुंडलेयस्याः साचारवः कर्णादियोयस्याः तु विगलि॥ ४२
तो विस्त्रस्तः स्तनपट्टिकायाञ्चंतो यस्यास्तां एवं तावन्मोदृष्यिवाय त्कृतवानत दाहत्रिभिः॥७॥
अप्सुराणां सुधादानं सप्पीणामिवडुर्नयं मवाजालिनूत्रं सानानं तां व्यनजदयमनः॥२१॥अ

सुराणां सुधादानं सर्प्पाणां क्षीरदानमिव दुर्नयं॥अस्यायं मत्वा तां सुरां तेभ्यो न व्यतनजत्॥अयंना
वः॥दैत्यैर्मदीयं साध्यसाधुवासर्वमनुमतमेवः॥अतो मत्कांतसमाविकान्सुराने वसुधांपा
यथिष्यामि किं च॥एतैर्यथान्यायं विनजस्वेत्युक्तं॥ना चते भ्यो ज्ञात्मिव क्रूरेभ्यो दानं न्याय्यं॥अ
तस्तेभ्यः सुधां न दद्यामिति॥७॥कस्यपि द्वा ह्यथक पंक्ती कृ चये पांजगत्यतिः॥तां श्योपवेश
यामा पस्वाप्सुस्वाप्सु च पंक्तिषु॥२०॥यं क्तीः ह्यथक् विविक्ताः कस्यपि द्वा विधायता सुपंक्तिषु
तस्समज्ञानीयेषु तां स्वस्व सुरान पित्रनारणार्थमवो पवेशयामास॥७॥दैत्यान्हृहीतकल
शो वंचयन्नुपपंचरैः दूरस्थानपाययामास जरां भृत्यक्तरां सुधां उपसंचरैर्बहुमानप्रियवावा
क्यादिना तानतिक्रम्यातिक्रम्यगमनैः॥दूरस्थानपि देवान्॥७॥ते पालयंतः समयमसुराः स्व
लतेष्टपा॥स्त्रीमामत्रकृतत्मेदाः स्त्रीविवादजुगुप्सया॥२२॥तस्यां कृतातिप्रणयाः प्रणयाप

यकातराः॥वक्रमानेनवाबद्धानोत्तुः किंचनविप्रियं॥२३॥तस्याःकलस्नेहोयस्त्रियासहविवा
हस्यजुगुप्सयाकलनश्चतिप्रणयस्नेहादयैःप्रणयापायेनकातराचीनाः॥एतेनावक्रपणाःसर्वंकिं
चित्प्रियंतुतुष्यंतुधीराःद्रुतंप्रतीच्छामित्यादिवक्रमानेनचश्चाबद्धानियंत्रितानामनयपाल
नादिभिःषड्भिरेतिःकारणैरप्रियंकिंचिदपिनोवुः॥किंतु॥कर्म्मलिगिवातिरिक्तकं॥पदेते
पुरास्तावदस्माकंविरिणःवंतुअस्माकंनार्याश्चनोयथानवकचक्रचादिकंनपश्येपुस्तथा
पायथपुथांइत्यकाराःसीमासन॥३॥देवलिंगप्रतिछन्नस्वर्भानुर्देवसंसदि॥प्रविष्टःसोम
मपिवत॥चंद्रार्काभ्यांचसूचित॥२४॥देवपंक्तौचंद्रा॥र्कयोर्मध्यप्रविष्टः॥सोमंअमृतंअ॥ अ॰टी॰
पिवत॥७॥चक्रेणचक्रुरधारेणजहारपिबतःशिरः॥हरिस्तस्यकवंधस्तुसुधयाप्लाविनो ८३
पतत॥२५॥शिरस्त्वमरतांनीतमजोग्रहमचीक्लपत॥यस्तुपर्वणिचंद्राकावभिधावतिवैर

धी॥२६॥हरिस्तस्यशिरोजहार॥अप्लावितःअस्पृष्टः॥यद्वंदुभ्यादिवत्कृतत्वाधिकारिणं॥७॥पी
तप्रायेमृतेदेवैर्भगवान्लोकभावनः॥पश्यतांसुरेंद्राणांस्वंरूपंजगृहेप्रभुः॥२७॥हरि
नक्षोभ॥नामेवाघमःफलनितान्यघांइत्येवमाख्यानतात्पर्यमाह॥७॥एवंसुरासुरगणाःप्र
मदेशकालाहेत्वर्थकर्ममतयोपिफलेविकल्पाःतत्रामृतंसुरगणाःफलमंजसापुःयस्माद
पंकजरजःश्रयणान्नदैत्याःसमादेशादयोयेषांहेतुर्मंदराचलानयनंअर्थःप्रभु॥तत्रापि
क्लिष्टंचिरकथादि॥फलंकेषांचिज्जातंकेषांचिन्नेतिविचित्रमेवेयेषांते॥फलेवैषम्यचतोबन्हु
रित्यर्थः॥नदेवाह॥तत्रतेषुयस्यपादपंकजःश्रवणान्नदेवामृतंफलमापुःसएवसेव्यइ
त्यर्थः॥यत्तदोर्नित्यसंबंधात्॥एतदेवोपपादयति॥७॥यद्युज्यतेसुवसुकर्ममनोवचोभिर्दे
हात्मजादिषुनृभिस्तदसत्पृथक्त्वात्॥तैरेवसद्भवतियत्क्रियतेपृथक्त्वात्सर्वस्यतद्भवति

मूलनिषेचनं यत॥२८॥ असुराणां प्राणःवसुधनः। प्राणादिभिः देहात्मजादिषुनृभिर्नियुज्यते॥ प्र
पृथक्त्वे देहाद्यर्थं यत्तदसत्य इत्यर्थः। नश्यसन्नर्थं न भवति॥ कृतं स्वयं कामं नेदं अयथावत॥ प्राणादिनिषे
चनवत्॥ तैरेव प्राणादिभिरीश्वरोद्देशेन यत्क्रियते॥ तत्तु सम्यक्फलं भवति॥ अत्र दृष्टांतं पर्ण
लोव्यश्वरदृक्षा तैरेव तेष्वेव च यत्क्रियते तत्सफलं भवतीति शेषं समानं॥छ॥ इति श्री भागवते म
हापुराणे अष्टमस्कंधे अमृतमंथने नवमोध्यायः॥ ॥छ॥ दशमे मत्सरोद्दैत्यराजस्य रक्षेत्तु मृ
धेसुरैः। दैत्यमायाविषमेषु देवेष्वाविर्बभौ हरिः॥ तदेवममृता वाप्तिर्नभक्तानामितीरि
तां नक्कमस्सरतः प्राणाहानिः पुनरुदीर्यते॥ ॥ श्रीशुक उ॥ इति दानवदैतेया नाविंदन्न अष्टी०
मृतं नृप॥ युक्ताः कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः॥१॥ साधयित्वामृतं राजन्पाययित्वा ५५
स्वकान्सुरान्। पश्यतां सर्वभूतानां ययौ गरुडवाहनः॥२॥ सपत्नानां परामृद्धिं दृष्ट्वा दि

तिनंदनाः। अमृष्यमाणा उत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः॥३॥ ततः सुरगणाः सर्वे सुधया पीतयैधिताः।
प्रतिसंयुयुधुः शस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः॥४॥ तत्र दैवासुरो नाम रणः परमदारुणः॥ रोधस्युद
न्वतो राजंस्तुमुलो रोमहर्षणः॥५॥ रणः संग्रामः उदन्वतः। क्षीरसमुद्रस्य रोधसी तीरे वत्वा॥
तत्रान्योन्यं सपत्नास्ते संरब्धमनसो रणे॥ समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः॥६॥ अन्यो
न्यं समासाद्य निजघ्नुः॥छ॥ शंखतूर्यमृदंगानां भेरीडमरिणां महान्। हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां
निःस्वनो भवत्॥७॥ रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः। हया हयैरिभाश्चेभैः समसज्जंत
संयुगे॥८॥ उष्ट्रैः केचिदिभैः केचिदपरे युयुधुः खरैः। केचिद्गौरमृगैरृक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भ
टाः॥९॥ गृध्रैः कंकैर्बकैरन्ये श्येनभासैस्तिमिंगिलैः। शरभैर्महिषैः खड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः
॥१०॥ शिवाभिराखुभिः केचित्कृकलासैः शशैर्नरैः। बस्तैरेके कृष्णसारैर्हंसैरन्ये च सूकरैः॥११॥

अन्यैर्जलस्थलखगैः सद्योर्विगताविग्रहैः सेनयोरुभयोराजन्नविविशुस्तोप्रतोग्रन ॥१२॥ चि
त्रध्वजपटैराजन्नातपत्रैः सितामलैः। महाधनैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्बार्हचामरैः ॥१३॥ चित्रध्वज
पटाद्विनिश्चवीराणांमालानिश्चराजनिर्दैवदानववीराणांध्वजिन्यायादसांमालानिः साग
राविवरेजतुरितिचतुर्थेनावयः। यादोपिरितिवा ॥ सितेरमलैरातपत्रैश्चवज्रदंडैश्चचामरव्यज
नैः ॥ब॥ वानोद्रुतोत्तरोष्णीषैश्चर्चितिवर्मत्रपणोः स्फुरद्भिर्विशदैः शास्त्रैर्सुतरांसूर्यरश्मिभिः
॥१४॥ वानेनोद्रुतिमत्तरोयैरुष्णीषैश्चसूर्यरश्मिभिः सुतरांस्फुरद्भिः ॥ब॥ देवदानववीराणां
ध्वजिन्यौ पांडुनंदन। रेजतुर्वीरमालाभिर्यादोभिमिवसागरौ ॥१५॥ विरोचनो बलिः संख्ये सो अ०टी०
सुराणां चमूपतिः। यानं वैहायसं नाम कामगं मयनिर्मितं ॥१६॥ असुराणांचयाचमूः तस्याः ४५
पतिः बलिर्यतिमास्थितः ॥ब॥ सर्वसांग्रामिकोपेतं सर्वाश्चर्यमयं प्रभो ॥ अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं

दृश्यमानमदर्शनं ॥१७॥ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यं सर्वानीकाधिपैर्वृतः। वालव्यजनछत्राग्र्यै रेजे
चंद्र इवोदये ॥ तस्यासन्सर्वतो यानैर्यूथानां पतयोसुराः ॥१८॥ उदयेउदयगिरिशिखरेस्थि
तः चंद्र इव रेजे ॥ इतित्रयाणामन्वयः ॥ब॥ नमुचिः शंबरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुखः। द्विमू
र्धा कालनाभोथ प्रहेतिर्हेतिरिल्वलः ॥१९॥ नमुचिः शंबरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुखः। द्विमू
र्धकालनाभोथ प्रहेतिर्हेतिरिल्वलः ॥२०॥ शकुनिर्भूतसंतापो वज्रदंष्ट्रो विरोचनः। हयग्री
वः शंकुशिराः कपिलो मेघदुंदुभिः ॥२१॥ तारकश्चक्रदृक्शुंभो निशुंभो जंभ उत्कलः ॥ अ
रिष्टोरिष्टनेमिश्च मयश्च त्रिपुराधिपः ॥२२॥ अन्ये पौलोमकालेया निवातकवचादयः ॥ अल
ब्धभागाः सोमस्य केवलं क्लेशभागिनः ॥२३॥ सर्व एते रणमुखे बहुशो निर्जितामराः ॥ सिंहना
दान्विमुंचंतः शंखान्दध्मुर्महारवान् ॥२४॥ दृष्ट्वा सपत्नानुत्सिक्तान्बलजित्कुपितो भृशं ॥

ऐरावतो दिक्करिणामाद्दौ वियति स्थितः ॥२४॥ यथाश्वस्त्वश्ववर्णेषु दयाद्रिमर्दयन्ति ॥२५॥
अर्चन्ति प्रश्रवणा नियमित्रिति । मदधारा सा हस्ते ॥२६॥ तस्यापन्नपर्वतो देवानां नावाद्वध्वनासु
धाः लोकपालाः सहगणैः वायग्निवरुणादयः ॥२७॥ तेन्यो न्यमतिसंस्तत्यद्विपं तो नामति
मिर्थः । आकाशं तो विश्रांतो प्रेयुयुधुर्ईद्दयो भिनः ॥२८॥ नानावाद्यनादीनीयघांतोदवा अयु ।
राश्वमिथो युयुधुः । इंद्रान्येवाह्नसमपिः ॥२९॥ सुयोधबलिरिंद्रेणनारकेणगुहोस्यत ॥ वज्र
णोद्धेतिना युध्यन्नमित्रोराजन्त्रहेतिना ॥३०॥ अस्यतत्रास्यत । अयुध्यतेत्यर्थः ॥३१॥ यमस्तु
कालनाभेनविश्वकर्मामयेनवै । शंबरो युयुधेवस्त्रासविताउ विरोचनः ॥३२॥ अपराजिते हटी०
ननमुचिः । अश्विनौ वृषपर्वणा ॥ सूर्यो बलिसुतैर्दैवो बाणज्येष्ठैः शतेन च ॥३३॥ सूर्योदिवस्य क ५८
एवशतेनबलिसुतैः बाणोज्येष्ठोयेषांतेः ॥३४॥ राहुणा च तथा सोमस्तु जोग्रा युयुधे निशः । निश्च नस्तु

नयोर्देवी च दकाली तरस्विनी ॥४३॥ नीशुंभस्तुनान्यादेवी ॥४३॥ वृषाकपिस्तु जंभेन महिषेण वि
नावसुः । इल्वलः सहवाताभी ब्रह्मपुत्रैररिंदम ॥४४॥ कामदेवेन डर्मषण्डके लोमा रश्मिः सह ॥
बृहस्पतिस्तु चानमानर ॥ केतेणज्ञानेश्वरः ॥४५॥ मरुतो निवातकवचैः कालेयैर्वपवोम ।
राः । विश्वेदेवास्तु पौलोमिरुद्राः क्रोधवशैः सह ॥४६॥ तएव मासावसुराः सुरेंद्रा द्वंद्वेन संदस
च युध्यमानाः । अन्योन्यमासाद्य निजघ्नुरोजसा जिगीषवस्ती क्षणशरासितोमरैः ॥४७॥ सुरांडि
निघ्नु कगदाधृष्टिपट्टिशै । शास्तुत्सुकैः प्रापपरस्वधैरपि । निसृष्ट्रचानह्यैः परिघैः ससुरैः
सनिंद्र । मालेश्चाशिरांसि विच्छिदुः ॥४८॥ गजास्तुरंगाः सरथाः पादातयः सारोहवाहा विवि
धाः विषंडिताः । निकृत्तबाहूरुशिरोधरांघ्रयः छिन्नध्वजास्यासन्नतुत्रनूषणाः ॥४९॥ आरोहं
तीत्यारोहाः तैः सहिताः अन्ये च वाहाः । सर्वेंऽकेचतंगजादयश्चकाः । कर्षत्रुतानि स्रुचाः बा

कादयोयेयेषांस्छिन्नानाध्वजादीनियेषां॥३॥तेषांपदाघातरथांगहस्तिनादायोधनाङ्गण
तच्छितस्तथा।रेणुर्दिशः स्वंवसुमणिं च छादयन्नन्यवर्त्तनामृककृत्तिभिः परिप्लुतः॥४२॥
तेषांदेवादीनांपदाघातैरथांगैश्चहस्तिनादायोधनाङ्गणात्समेकमेच्छितोरेणुर्दिशः।
स्वंवसुमणिंचन्द्रंयंछादयंप्रदिवसादेर्न्यववर्त्तत।कथंभूतात्॥असृक्सरिद्भिः।परि
प्लुता।सिक्तात्।यस्मात्परिप्लवनाद्धेतोर्न्यवर्त्तत।भावेक्तः।रक्तधाराणांनत्ययंनमुच्छना
दित्यर्थः॥प्रथमांतपाठेरेणोर्विशेषणं॥३॥शिरोभिर्निपतितकिरीटकुण्डलैःस्मरंगद
भिःपरिदष्टदन्तछदैः।महाभुजैःसाभरणैःमहायुधैःपाशास्तृताःभूःकफनोद्भिनिर्व
भो॥४५॥शिरोभिर्महाभुजैश्चकरैर्नयदशैःदृढनिश्चसारणंभूःप्रकर्षेणास्तृतासमन्ता
त्।कथंभूतैःशिरोभिःरुद्रमानिवल्पतितानिकिरीटानिकुण्डलानिचयेभ्यः।तैः।परंत

सटी०
५७

पुक्ताहस्तायेषुतैःपरिदष्टादन्तछदाःओष्ठायेषुतैः।पतितानियानिस्वशिरांसितत्रतैरछिन्नैः
परंपरंतदित्यर्थः।उद्यतान्यायुधानियैःतैर्दोर्दण्डैर्युक्ताः॥३॥कबंधास्तत्रचोत्पेतुःपतिताःस्व
शिरोभिस्तिःउद्यतायुधदोर्दण्डाधावंतोनटानम्रथे॥४२॥उद्यतान्यायुधानियैःतैर्दोर्दण्डैर्यु
क्ताः॥३॥बलिभिर्महिषस्यनिर्विनिरावतंग्रासःचतुर्भिस्तुरगैर्वाहानेकेनारोहमाछ्यवत॥
पर॥वाहानऐरावतपादस्फालनात्।आरोढुंगजयंतारंआर्त्तपन्नविव्याथ॥३॥सेनानीपतनः
नाक्रस्तावद्भिःशीघ्रविक्रमः।विच्छेदनिशितैर्नखैरपंप्रायान्तद्दन्तिवि॥५३॥तस्यकर्मो
त्तमंवीक्ष्यदुर्मुखःशक्तिमाददे॥तांछलंतीमहोल्कांतांहस्तस्थामछिनद्धरिः॥५४॥दुर्मुखः
स्रपद्धनोवलिः॥३॥ततःशूलेनतेनासौप्राप्तेनततःतोमरस्तछ्टयः।पश्यछित्वेमसमादद्यासर्वतद
-छिनस्तदुः॥५५॥समरुणीयापुरीमायामेततईनिंगतोपुरा॥ततःप्राहरत्त्रैलोक्यःपुरानीको

परिप्रभो॥४७॥ततोनिपेतुस्तरवोदह्यमानादवाग्निना॥शिलाःसटंकशिखराःचूर्णयंतोद्विष
द्बलं॥४८॥टंकवतीक्ष्णाग्रैःशिखरैःसहिताः॥४८॥महोरगाःसमुत्पेतुर्दंदशूकाःसवृश्चिकाः॥
सिंहव्याघ्रवराहाश्चमर्दयंतोमहागजाः॥४९॥यातुधान्यश्चशतशःशूलहस्ताविवाससः॥
छिंधिभिंधीतिवादिन्यस्तथारक्षोगणाःप्रभो॥५०॥ततोमहाघनाव्योम्निगंभीरपरुषस्वनाः
अंगारान्मुमुचुर्वातैराहतास्तनयित्नवः॥५१॥स्तनयित्नवेश्चअंगारान्मुमुचुरित्यनुषंगः॥
॥५१॥सृष्टोदैत्येनसुमहान्वह्निःश्वसनसारथिः॥सांवर्तकइवात्युग्रोविबुधध्वजिनीमधाक्॥
॥५२॥अधाक्॥अधाक्षीदित्यर्थः॥५२॥ततःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्रत्यदृश्यत॥प्रचंडवाते
द्धूततरंगावर्तभीषणः॥५३॥उद्धूतैस्तरंगैरावर्तैश्चभीषणः॥५३॥एवंदैत्यैर्महामायैरल
क्ष्यगतिभीषणैः॥सृज्यमानासुमायासुविषेदुःसुरसैनिकाः॥५४॥एवमन्यैश्चदैत्यैःसृज्य अ॰टी॰ ५८

मानासु॥५४॥नतत्प्रतिविधिं॥यत्रविदुरिंद्रादयोनृप॥ध्यातःप्रादुरभूत्तत्रभगवान्विश्वभाव
नः॥५५॥यत्रयदातदातैर्ध्यातःप्रभुः॥५५॥ततःसुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवःपिशंगवासानव
कंजलोचनः॥अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुंडलः॥५६॥अष्टौ
आयुधयुक्ताबाहवोयस्यश्रीश्चकौस्तुभश्चअनर्घ्यकिरीटंचकुंडलेचउल्लसंतिश्रीकौस्तुभा
दीनियस्मिन्॥५६॥तस्मिन्प्रविष्टेसुरकूटकर्मजा॥मायाविनेशुर्महिनामहीयसः॥स्वप्नोय
थाहिप्रतिबोधआगतेहरिस्मृतिःसर्वविपद्विमोक्षणं॥५७॥असुराणांकूटकर्ममंत्रादिप्रयो
गःतस्माज्जाता॥महिनामहिम्नाहरेः॥स्मृतिरेवसर्वासांविपदांमोक्षणं॥किमुतहरेःप्र
वेशइत्यर्थः॥५७॥दृष्ट्वामृधेगरुडवाहमिभारिवाहआविध्यशूलमहिनोदथकालनेमिः॥
तल्लीलयागरुडमूर्ध्निपतद्गृहीत्वातेनाहनन्नृपसवाहमरिंत्र्यधीशः॥५८॥इभारिवाहः

सिंहवाहः अद्रिनोत्तविच्छेदेषा लीलयैवतत्कृद्धो वाहनत्या ॥७॥ मालीसुमाल्यतिबलोयुधिपेततुश्च
यश्चक्रेण कृत्तशिरसावथमाल्यवांस्तं । आहत्यतिग्मगदयाहनदंडजेंद्रं ॥ तावच्छिरोच्छिनदरेर्न्न
दतोरिणाद्यः ॥५८॥ छिन्ना ॥ हेन्तपपस्य चक्रेण कृत्तशिरसौ पेततुः । तेनयाकृतमपि आहत्य संघट्य अं
डजेंद्रं गरुडमहनत्त्वा । तं हंतुं गदां गृह्णन्नित्यर्थः । आद्यः हरिः ॥७॥ इति श्रीभागवते महापु
राणे ष्टमस्कंधे देवासुरसंग्रामे दशमोध्यायः ॥ ॥७॥ ॥ एकादशे तु देवेषु दैत्यशांति
षु नारदः । देवान्वारयत् शुक्रो मृतान्दैत्यानजीवयत् ॥७॥ श्रीशुक उ० ॥ अथो सुराः प्रत्युपलब्ध अटी°
चेतसः परस्य पुंसः परयानुकंपया ॥ जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयस्तांस्तान्रणे यैरभिसंहताः ५९
पुरा ॥१॥ वैरोचनाय संरब्धो भगवान्पाकशासनः । उदयच्छद्यदा वज्रं प्रजा हाहेति चुक्रुशुः ॥२॥
उदयच्छदुद्यन्तिन्ने ॥७॥ वज्रपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृत्य पुरःस्थितं । मनस्विनं सुसंपन्नं विचरंतं म

हामृधे ॥३॥ नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगीषसि । जित्वा बालान्निबद्धाक्षान्नटो हरति त
द्धनं ॥४॥ निबद्धान्यक्षीणि येषां तान्बालान्जित्वा नटः कपटवृत्तिर्यथा ॥ तेषां धनं हरति तथा
हे मूढ मायेशान्नः अस्मान्जेतुमिच्छसि । मत्स्वचावं तु स्पष्टावित्याह ॥७॥ आरुरुक्षंति मायाभि
रुत्सिसृप्संति ये दिवं । तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्च पदादधः ॥५॥ आरुरुक्षंति आ
रोढुमिच्छंति । ये च उत्सिसृप्संति । ऊर्ध्वं यितुमिच्छंति मोढुमिच्छंतीत्यर्थः । अथो विधुनोमि पा
तयामि ॥ सोहं दुर्मायिनस्तेद्य वज्रेण शतपर्वणा । शिरो हरिष्ये मंदात्मन् घटस्व ज्ञातिभिः स
ह ॥६॥ बलिरुवाच ॥ संग्रामे वर्तमानानां कालचोदितकर्मणां । कीर्तिर्जयोऽजयो मृत्युः सर्वेषां
स्युरनुक्रमात् ॥७॥ तदिदं कालरशनं जगत्पश्यंति सूरयः । न हृष्यंति न शोचंति तत्र यूयम
पंडिताः ॥८॥ कालरशनं कालपतितं । अतो न हृष्यंति । तत्र एवं विवेके सूयमपंडिताः । अतनिसु

णाः॥टी॥ न वयं मन्यमानानामात्मानं तत्र साधनं। गिरो वः साधुशोच्यानां गृह्णीमो मर्मताडनाः॥९॥
तत्र कीर्त्तिजयादौ आत्मानं साधनं मन्यमानानां वो गिरो न गृह्णीमः। कर्मस्तु ताडनं यानि स्मा:॥
टी॥ श्रीशुक उ०॥ इत्याक्षिप्य विभुं वीरो नाराचैर्वीरमर्द्दनः। आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराह
तं पुनः॥१०॥ विभुं इन्द्रं॥टी॥ एवं निराकृतो देवो वैरिणा तथ्यवादिना। नामृष्यत्तदधिक्षेपं तोत्रा
हत इव द्विपः॥११॥ तोत्रमंकुशस्तेनाहत इव॥टी॥ प्राहरत्कुलिशं तस्मा अमोघं परमर्दनः
॥सयानोऽन्यपतद्भूमौ छिन्नपक्ष इवाचलः॥१२॥ सयानो विमानसहितः॥टी॥ सखायं पतितं स्कं०
दृष्ट्वा जंभो बलिसखः सुहृत्। अभ्ययात्सौहृदं सख्युर्हतस्यापि समाचरन्॥१३॥ स सिंहवा ५०
ह आसाद्य गदामुद्यम्य रंहसा। जत्रावताडयच्छक्रं गजं च सुमहाबलः॥१४॥ गदाप्रहारव्य
थितो भृशं विह्वलितो गजः। जानुभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मलं च परं ययौ॥१५॥ ततो रथो मात

लिना हरिभिर्दशशतैर्वृतः। आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभुः॥१६॥ तस्य तत्पूजय
न्कर्म यन्तुर्दानवसत्तमः। शूलेन ज्वलता तं तु स्मयमानोऽहनन्मृधे॥१७॥ सेहे रुजं सुदुर्म
र्षं सत्त्वमालम्ब्य मातलिः। इन्द्रो जंभस्य संक्रुद्धो वज्रेणापाहरच्छिरः॥१८॥ जंभं श्रुत्वा हतं तस्य
ज्ञातयो नारदादृषेः। नमुचिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः॥१९॥ नमुचिर्बलः पाकश्चे
ति त्रयः आजग्मुः॥टी॥ वचोभिः परुषैरिंद्रमर्दयंतोऽस्य मर्मसु। शरैरवाकिरन्मेघा धाराभिरि
व पर्वतं॥२०॥ त्रयाणां दृष्ट्वा विक्रममाना हरिभिः॥टी॥ हरीन्दशशतान्याजौ हर्यश्वस्य बलः
शरैः॥ तावद्भिरर्दयामास युगपल्लघुविक्रमः॥२१॥ हर्यश्वस्य इंद्रस्य तावद्भिः दशभिः
शतैः॥ आहत्य इंद्रं विध्या॥टी॥ शताभ्यां मातलिं पाको रथं सावयवाः पृथक्। सकृत्संधानमो
क्षेण तदद्भुतमभूद्रणे॥२२॥ नमुचिः पंचदशभिः स्वर्णपुंखैर्महेषुभिः। आहत्य व्यनदत्सं

खेसनोयद्दवत्तायदः ॥२३॥ सर्वतः शरकूटेन त्र्याकं सरथसारथिं । छादयामासुरसुराः प्रा
वृट्सूर्यमिवांबुदाः ॥२४॥ प्रावृट्कालीनसूर्यं ॥ ॥ अलक्ष्यं तं समर्ता विचिक्ला विबुधकु
द्धा देवगणाः सहानुगाः । अनायकाः शत्रुबलेन निर्जिता वणिक्कथा निश्चला चाप्यपार्थिवा ॥२५॥
वणिक्कथाः वणिजः । निश्चला निर्याणे निश्चलनावद्दस्पर्धः ॥ ॥ ततस्तुराषाडिषुबद्धपंजराद्वि
निर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः । बलोदिशः खं पृथिवीं च रोचयन्स्वतेजसा सूर्य इव तद्विपास्य
ये ॥२६॥ तुराषाड्इंद्रः अश्वादिसहितो विनिर्गतः । अग्रणीः सारथिः ॥ ॥ निरीक्ष्य सूक्ष्मां देव
परेरस्यहितां रणे । उदयच्छद्रिपुं हंतुं वज्रं वज्रधरो रुषा ॥२७॥ स तेनैवाष्टधारेण शिरसि बल अटी० ५१
पाकयोः । ज्ञातीनां पश्यतां राजन्जहार जनयन्भयं ॥२८॥ नमुचिस्तद्वधं दृष्ट्वा शोकामर्ष
रुषान्वितः । जिघांसुरिंद्रं नृपते चकार परमोद्यमं ॥२९॥ शोकामर्षान्वितां सु रूयारुषा क्रोधो

नान्वितः ॥ ॥ अश्मसारमयं शूलं घंटावद्धेमभूषितं । प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रुद्धो हतोऽसीति वितर्ज्य
यन् । प्राहिणोद्देवराजाय निनदन्मृगराडिव ॥३०॥ घंटावत् घंटानिर्मुक्तं ॥ ॥ तदापतद्गगनत
ले महाजवं विचिच्छिदे हरिरिषुभिः सहस्रधा । तमाहनन्नृप कुलिशेन कंधरे रुषान्वितस्त्रिद
शापतिः शिरो हरन् ॥३१॥ न तस्य हि त्वचमपि वज्र ऊर्जितो बिभेद यः सुरपतिनौजसेरितः ॥
तदद्भुतं परमतिवीर्यवृत्रहा निरीक्ष्य तिरस्कृतो नमुचिशिरोधरत्वचा ॥३२॥ अतिवीर्यं वृत्रमभिनददि
ति ॥ ॥ तस्मादिंद्रो बिभेच्छत्रोर्वज्रः प्रतिहतो यतः । किमिदं दैवयोगेन भूतं लोकविमोहनं ॥ प
नमसर्वमशीलानां पक्षच्छेदः प्रजाक्षये । कृतो निविशतां भारैः पतत्त्रैः पततां भुवि ॥३३॥ पतत्त्रैः
पक्षैः ॥ ॥ तपः सारमयं त्वाष्ट्रं वृत्रो येन निपातितः । अन्ये चापि बलोपेताः सर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ॥
३४॥ सारमयं वीर्याधिकं त्वाष्ट्रं तपएव वृत्रः स येन वज्रेण सपाविपाटितः ॥ ॥ सोयं प्रतिहतो

वज्रो मयामुक्तोल्पकेसुरे। नाहं तदाददे दंडं ब्रह्मतेजोप्यकारणं॥३५॥ दंडं ब्रह्मतेजः द
धीचेः सामर्थ्यं॥ ॥ इति शक्रं विषीदंतं आह वागशरीरिणी। नायं शुष्कैरथो नार्द्रैर्वधमर्हति दानवः
॥३६॥ आर्द्रशुष्काभ्यां मृत्युर्नैवेति॥ ॥ अतोन्यश्चिंतनीयस्ते उपायो मघवन्रिपोः। तां दैवीं गि
रमाकर्ण्य मघवान्सुसमाहितः॥३७॥ ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकं। न शुष्के
ण न चार्द्रेण जहार नमुचेः शिरः॥३८॥ उभयात्मकमेवाह न शुष्केण न वार्द्रेण फेनेन। तथा
श्रुतिः। अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्र उदवर्तयदिति॥ ॥ तं तुष्टुवुर्मुनिगणा माल्यैश्चावाकि
रन्विभुं। गंधर्वमुख्यौ जगतुर्विश्वावसुपरावसू॥४०॥ देवदुंदुभयो नेदुर्नर्तक्यो ननृतुर्मु श्रु०टी० ५२
दा। अन्येप्येवं प्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणादयः। सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणो यथा
॥४१॥ ब्रह्मणा प्रेषितो देवान्देवर्षिर्नारदो नृप। दानवानां च नारदो० भवद्भिरमृतं प्राप्तं ना

रायणानुजाश्रयैः। श्रियापसमेधिताः सर्वे उपारमत विग्रहात्। वारयामास विग्रहात् संदृष्ट्वा॥
४२॥ श्रीशुक उ०॥ संयम्य मन्युसंरंभं मानयंतो मुनेर्वचः। गीयमाना अनुचरैर्ययुः सर्वे त्रिविष्ट
पं॥४४॥ अनुचरैरुपगीयमानाः स्वर्ययुः॥ उपगीयमानैरनुचरैः सह इतिवा॥ ॥ येवशिष्टा र
णेस्मिन्नारदानुमतेन ते। बलिं विपन्नमादाय अस्तं गिरिमुपागमन्॥४५॥ तत्राविनष्टाव
यवान्विद्यमानशिरोधरान्। उशना जीवयामास संजीवन्या स्वविद्यया॥४६॥ बलिश्चोश
नसा स्पृष्टः प्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः। पराजितोपि नाखिद्यल्लोकतत्वविचक्षणः॥४७॥ प्र
त्यापन्नानि पुनः प्राप्तानींद्रियाणि स्मृतिश्च येन सः॥ ॥ इति श्री० भ० अष्टमस्कंधे देवासुरसंग्रा
मे एकादशोध्यायः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ द्वादशे मोहिनीरूपवित्रमालोकनोत्सुकं। भ
वं प्रमोहयामास हरिः पुनरसांवयनाः असुर्यं त्रसुरा विष्णुमायया न तदद्भुतं। इति वक्तुं मदा

देवमोहायतूपवर्ण्यते॥४॥श्रीकंठ॥इषध्वजोनिषण्यदयोपिद्रूपेणदानवान्मोहयित्वा
सुरगणान्हरिःसोममपाययत्॥हरिःसोममपाययदितीदंनिशम्यसयत्रास्तेतत्रतद्रूप
दृष्टुययाविस्फत्तरेणाच्चयः॥७॥इषमारुह्यगिरिशःसर्वैर्भूतगणैर्वृतः॥सहदेव्याययौद्र
ष्टुंयत्रास्तेमधुसूदनः॥८॥सनाजितोभगवतासादरंसोमयाभवः॥स्वपविष्टउवाचेदंप्र
तिपूज्यस्मयन्हरिं॥९॥सोमयाउमयाप्रह॥१०॥त्वयिकिंचित्रचाश्चर्यंचयंवाश्चर्यमान
सा॥इतिवदन्महादेवःउष्टावद्धरिमष्टुतिः॥४॥त्वयिमहामायाविनिपरमेश्वरेनहिकिं
चकिंचिदघटितमिव॥वयंतुपरमांकोटिंदृष्टेनद्रष्टुमागताइतिविज्ञप्तसंबोधयंतस्तो श्रटी० ५३
ति॥६॥शिव३॥देवदेवजगद्व्यापिन्जगदीशजगन्मय॥सर्वेषामसिभावानांत्वमात्माहेतु
रीश्वरः॥५॥देवदेव॥कुतोहंदेवानांदेवइत्यतआह॥हेजगद्व्यापिन्॥तत्कुतः॥हेजगन्मय॥

तर्हिकिंप्रधानं॥न॥हेजगदीश॥नचकृतः॥नचाह॥सर्वेषामपिवेहेतुः॥अतःईश्वरः॥आत्मत्वाच्च
नत्वंप्रधानंचमित्यर्थः॥ननुजगन्मयत्वेकथंजगतःउपत्त्यादिनाअसत्वेनचजाड्येनचम
मापिकिंतथात्वंब्रूषे॥नहिनहीत्याह॥७॥आद्यंतावस्ययन्मध्यमिदमन्यदहंबहिः॥यतोव्य
स्यनेनानित्यसत्यंब्रह्मचिद्रूपवान्॥५॥आद्यंतौमध्यंचअस्यजगतोब्रह्मणोनचांतिअस्यचाव
यस्यएतानिआद्यंतमध्यानिनसंतीयच्चब्रह्मइदंकारस्यदेहरूपंअहंकारस्यदेहःश्रुंबहि
र्भिपं॥अन्यत्तत्वोक्तंचतत्सत्यंचचिद्रूपंचब्राह्मैवनवान्॥अतोनतत्वविकारादिशंकेत्य
र्थः॥नावचेंद्रनत्वेमुमुक्षूणामाचारःप्रमाणमित्याह॥नावेवेति॥७॥तवेश्वचरणांभोजं
श्रेयस्कामानिराशिषः॥विसृज्योभयतःसंगंमुनयःसमुपासते॥८॥उभयतःइहामुत्रच
संगंत्यक्त्वा॥ननुब्रह्मैवचेदहंतर्हिसंगोदासीनस्यममचरणांभोजोपासनया॥किंतेषांत

त्वादाश्रमिति॥३॥ त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानंदमात्रमविकारमनन्यदन्यत्। विश्व
स्य हेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्च तदपेक्षतयानपेक्षः॥४॥ ब्रह्मत्वेपि त्वं नात्यंतमुदा
सीनः किंतु विश्वस्य प्रपंचस्योदयादीनां हेतुः। तदुपाधीनामात्मनां जीवानामीश्वरश्च। तत्त
त्फलदाता। तर्हि किं राजादिवत्कयाप्यपेक्षयैव केभ्यः फलं ददासि। नहि नहि। अनपे
क्ष एव त्वं। तर्हि किमीश्वरत्वेन तत्राह। तेषामात्मभिः तत्फलदानार्थमपेक्ष्यत इति। तदपेक्ष
या स्यात् नावस्तदपेक्षतातया। अनपेक्षत्वमेव दर्शयितुं तदीयं ब्रह्मत्वं विशिनष्टि। पूर्णं अ
मृतं च सुखरूपं। विषयसुखवल्लक्षणं पार्थमाह। अविकारं नित्यं। आनंदमात्रं चाऽत एव वि
शोकं। तत एव विगुणं। किंच। अनन्यदन्यत्। न विद्यतेऽन्यत् यस्मात्तत्तथा। तिरस्क्रियानाथादपिनि
रपेक्षत्वमित्यर्थः। तर्हि सच्चिन्मिकत्वे तद्विकारप्रसंगो दुर्वारः। तत्राह। अन्यत्सर्वतो व्यति

भा॰टी॰ ५४

रिक्तं चाकारणत्वात्। नन्वेवं नृतसुखात्मकब्रह्मस्वरूपस्य तवान्यापेक्षास्ति। अतः केवलं ना
कान्तुयद्द्वार्थमवचात्। तथापि विश्वं यन्न स्वार्थमित्यर्थः। अनन्यस्यान्यत्वमन्यत्वं वाचकस्य कुतः। इत्या
शंक्य दृष्टांतेनोपपादयति॥५॥ एकस्त्वमेव सदसद्द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न
वस्तुभेदः। अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विकल्पो यस्माद्गुणव्यतिकरो निरुपाधिकस्य॥६॥
सदसत्कार्यकारणस्वरूपद्वयं। अद्वयं च परमकारणं वा मायिकः। कृतं कुंडलादिरूपं द्वयं
अकृतं चाकचलं मद्वयं स्वर्णं यथा यथैकमेव तद्भेदो वस्तुत्वेन वस्तुतो भेदो नास्ति॥ कथं तर्हि भेद
प्रतीतिस्तत्राह। अज्ञानतः कल्पितः। यस्मान्निरुपाधिकस्य तव आयं गुणव्यतिव्यतिकरो
विभेदो न स्वतः। अत एव त्वां बहुधा वर्णयति। न च तस्य केपि नज्ञानंतीत्यापादकास्यां॥७॥
त्वां ब्रह्म केचिदवयन्त्युत धर्ममेके एके परं सदसतोः पुरुषं परेशं। अन्येवयंति नवश

किंतु तं परं वा कश्चिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रं ॥९॥ यं ब्रह्मवादिनो अवयंति मन्यंते । त्वा
मेव धर्ममीमांसकाः मन्यंते । प्रकृतिपुरुषयोः परं पुमांसं सांख्याः । विमलोत्कर्षिणी ॥ ज्ञानक्रि
यायोगाः प्रह्वी सत्या ईशाना अनुग्रहा चेत्येवं नवशक्ति । किंतु कं । परं पांचरात्रा महापुरुषं पातं
जलाः ॥छ॥ नाहं परायुरृषयो न मरीचिमुख्या जानंति यद्विरचितं खलु सत्वसर्गाः । यन्मायया
मुषितचेतस ईश दैत्यमर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः ॥१०॥ परायुर्ब्रह्मा एव सत्वसर्गाः स
त्वगुणेन सृष्टा अपि ये न त्वया विरचितं सृष्टिमपि खलु तत्वतो न जानंति किं पुनस्त्वां । दैत्या
असुरं राजसं तामसं च । इत्थं तत्स्थितिर्दृष्टा अपि येषां ते न जानंतीति किंतु वक्तव्यं । त्वं तु सर्वमाना
सीत्याह ॥छ॥ स त्वं समीहितमदः स्थितिजन्मनाशं भूतेहितं च जगतो भवबंधमोक्षौ । वायु
र्यथा विशति खं च चराचराख्यं सर्वं तदात्मकतयावगमोऽवरुंध्से ॥११॥ सत्वं सर्वमवरुंध्से ॥ भ्रटी० ५५

व्याप्नोषि जानासि । किं तत्सर्वं समीहितं स्वकृतं अदः स्थितिजन्मनाशं अस्य जगतो जन्मादि भू
तानामीहितं च जगतो भवबंधमोक्षं च । व्याप्तौ दृष्टांतः । चराचराख्यं देहजातं खं च यथा वायु
र्विशति । तथा कथमवरुंध्से । तदात्मकतया तस्य सर्वस्यात्मतयेत्यर्थः । आत्मैवोक्तः । अ
वगमो ज्ञानरूप इति । एवं स्तुत्वा प्रस्तुतं विज्ञापयति अवतारा इति द्वाभ्यां ॥छ॥ अवतारा मया
दृष्टा रममाणस्य ते गुणैः । सोऽहं तद्द्रष्टुमिच्छामि यत्ते योषिद्वपुर्धृतं ॥१२॥ येन संमोहिता दैत्याः
पायिताश्चामृतं सुराः । तद्दिदृक्षव आयाताः परं कौतूहलं हि नः ॥१३॥ श्रीशुक उ० । एवमभ्यर्थि
तो विष्णुर्भगवान् शूलपाणिना । प्रहस्य भावगंभीरं गिरिशं प्रत्यभाषत ॥१४॥ विष्णुरु० । कौतूहलाय
दैत्यानां योषिद्वेषो मया कृतः । पश्यता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने ॥१५॥ तत्तेऽहं दर्शयिष्यामि
दिदृक्षोः सुरसत्तम । कामिनां बहु मंतव्यं संकल्पप्रभवोदयं ॥१६॥ सुरकार्याणि योषिद्वेषेण

नविष्यंतीतिपश्यता।अयंभावः।आवरणंतावदुन्मत्तान्दिव्यावंचयित्वादावाप्यान्नितांदयं।।
नचैवंवैषम्यंरूपांतरेणकर्तुमुचितं।अनेनावंचनमोहनादिमारंकामिनीरूपंमयाकृतमिति
।तद्रूपंदर्शयिष्यामि।मकरध्वजनृपः।कामःतस्योदयोयस्मात्।।३।।श्रीकंठ।।इतिब्रुवा
णोभगवांस्तत्रैवांतरधीयत।सर्वेनश्चाश्चर्यंचक्रुर्विश्वासोसंदेहोमया।।४।।ततोददर्शोप
वनेचरस्त्रियंविचित्रपुष्पाभरणापल्लववस्त्रैवकुसुमे।विक्रीडतींकंडुकलीलयालसत्ऊरुपर्यस्त
नितंबमेखलां।।५।।विचित्राणिपुष्पाणिआभरणानिपल्लवाश्चयेषांतेषुकुसुमायस्मिन्।अलस
तऊरुसेनपर्यस्तपरिहितेनितंबेमेखलायस्यास्तां।।६।।आवर्तनावर्तनकंपितस्तनप्रस्त श्रटी० ५६
रहारारुन्नरेःपदेपदे।प्रनृत्यमानामिवमध्यतश्चलत्पदप्रवालेनयतींततस्ततः।।७।।
उत्पतन्पतत्कंडुकलीलावशेनयेआवर्तनोद्वर्तनमनोन्नमनेताभ्यांकंपितयोःस्तनयोः

प्रस्रस्तहाराणोचोरुन्नोरःप्रतिपदंमध्येप्रनृत्यमानामिवाचलत्पदमेवप्रवालवत्कोमलंत
तःस्ततोनयंती।।८।।चलुत्रमकंडुकचापलैर्नृत्यशोप्रोद्भिन्नतारायतलोललोचनां।स्वकर्णविश्रा
जितकुंडलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननां।।९।।दिव्हुत्रमतःकंडुकस्यचापले
भ्यांचलैः।।नृत्यशोप्रोद्भिन्नतारेआयतेलोलेचंचलेलोचनेयस्याःस्वकर्णाभ्यांविश्राजितेकुंडले
ताभ्यांउल्लसंतौकपोलौताभ्यांचनीलालकैश्चमंडितमाननंयस्याः।।१०।।श्लथद्दुकूलंकं
कलींचचिच्छतां।यंनयतींवामकरेणवल्गुना।विनिघ्नतींमन्यतरेणकंदुकंविमोहयं
तींजगदात्ममायया।।११।।संनमतीवभ्रमंतींजगद्विमोहयंतीं।।१२।।तांवीक्ष्यदेवइतिकंडुकेली
लपेषत्व्रीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः।स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्माना
त्मानमंतीकउमांस्वगणांश्चवेद।।१३।।तांवीक्ष्यदेवःश्रीकृष्णःआत्मानमंतिकेस्थितामुमां।।

स्वगणांश्च न वेद कथंचन॥ इत्येवं स तया कंडुकलीलया या या ईषद्व्रीडा तया अस्फुटं स्मितं तेन स
हविस्तृष्टोयः कटाक्षः गतन मुष्टोवंचितः॥ अत एव स्वयं स्त्रियाः प्रेक्षणं तयाच प्रतिसमीक्ष
णं तात्यां चिकत्व आत्मा मनो यस्या॥७॥ तस्याः कराग्रात्स तु कंडुको यदा गतो विदूरं तमनुव्र
जत्स्त्रियाः॥ वासः ससूत्रं लघु मारुतो हरत्तन्न वस्य देवस्य किलानुपश्यतः॥२३॥ तं कंडुक
मनुव्रजंत्याः स्त्रियाः॥ लघु सूक्ष्मं वासः सपत्त्रं कांचीसहितं॥७॥ एवं तां रुचिरापांगीं दर्शनी
यां मनोरमां दृष्ट्वा तस्यां मनश्चक्रे विषज्जंत्यां भवः किल॥२४॥ विषज्जंत्यां कं॥ चित कटा
क्षात्विरात्मानं निरीक्षमाणायां॥७॥ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविक्लवः॥ भवान्या अ॰टी॰ ५७
अपि पश्यंत्या गतह्रीस्तत्पदं ययौ॥२५॥ तत्पदं तस्याः समीपं ययौ॥७॥ सा तमायांतमालो
क्य विवस्त्रा व्रीडिता भृशं॥ निलीयमाना वृक्षेषु हसंती नान्वतिष्ठत॥२६॥ तामन्वगच्छद्भगवा

न्भवः प्रमुषितेंद्रियः॥ कामस्य च वशं नीतः करेणुमिव यूथपः॥२७॥ सोनुव्रज्यातिवेगेन गृ
हीत्वानिच्छतीं स्त्रियं॥ केशबंध उपानीय बाहुभ्यां परिषस्वजे॥२८॥ सोपगूढा भगवता
करिणा करिणी यथा॥ इतस्ततः प्रसर्पंती विप्रकीर्णशिरोरुहा॥२९॥ आत्मानं मोचयि
त्वांग सुरर्षभभुजांतरात्॥ प्राद्रवत्सा पृथुश्रोणी माया देवविनिर्मिता॥३०॥ अंगात् हे राजन्॥७॥
तस्यासौ पदवीं रुद्रो विष्णोरद्भुतकर्मणः॥ प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणेव विनिर्जितः॥३१॥ त
स्यानुधावतो रेतश्चस्कंदामोघरेतसः॥ शुष्मिणो यूथपस्येव वासितामनुधावतः॥३२॥ यत्र यत्राप
तन्मह्यां रेतस्तस्य महात्मनः॥ तानि रूप्यस्य हेम्नश्च क्षेत्राण्यासन्महीपते॥३३॥ सरित्सरस्सु
शैलेषु वनेषूपवनेषु च॥ यत्र क्व चासन्नृषयस्तत्र संनिहितो हरः॥३४॥ एवं तामनुधाव
न् हरः सरित्सरस्सु शैलादिषु च संनिहितो बभूव॥७॥ स्कन्ने रेतसि सोपश्यदात्मानं दे

वमायया॥ जडीकृतं नृपश्रेष्ठ सन्यवर्त्तत कस्मलात्॥३५॥ अथावगतमाहात्म्य आत्मनो
जगदात्मनः॥ अपरिछेयवीर्यस्य न मेने तद्धाद्भुतं॥३६॥ नमस्कृत्य मडीडमालक्ष्य मधु
सूदनः॥ उवाच परमप्रीतो बिभ्रत्स्वां प्राकृतीं तनुं॥३७॥ भ॰ उ॰॥ दिष्ट्या त्वं विबुधश्रेष्ठ स्वां निष्ठ
मात्मनः स्थितः॥ यन्मे स्त्रीरूपया स्वैरं मोहितोप्यंगमायया॥३८॥ तदहमायया जडीकरणां
स्वां निष्ठां प्रकृतिं कालेन सृष्ट्यादिनिमित्तेन मया कालरूपेण॥३९॥ को नु मे तितरेन्मायां
विषक्तस्त्वदृते पुमान्॥ तां तां विसृजंतीं र्नाना दुस्तराम कृतात्मभिः॥४०॥ सेयं गुणमयी माया
न त्वामभिन्नविष्यति॥ मया समेता कालेन कालरूपेण भागशः॥४१॥ भागशोरजश्चाद्यं त्रे अ॰टी॰
न समेता मदधीना सती॥ ॥ श्रीशुक उ॰॥ एवं भगवता राजन् श्रीवत्सांकेन सत्कृतः॥ आमंत्र्य ५८
तं परिक्रम्य सगणः स्वालयं ययौ॥४२॥ आत्मांशभूतां तां मायां भवानीं भगवान्भवः॥ सं

ताम्नृषिमुख्यानां प्रीत्याचष्टाथ भारत॥४३॥ अपि व्यपश्यस्त्वमजस्य मायां परस्य पुंसः परदेवता
यायाः॥ अहं कलानामृषभो विमुह्ये यया वशो न्ये किमुतास्वतंत्राः॥४४॥ यं मामपृच्छस्त्वमुपे
त्य योगात् समासहस्रांत उपारतं वै॥ स एष साक्षात् पुरुषः पुराणो न यत्र कालो विशते न वेदः॥४५
अष्टाध्यायार्थनिगमनं इतीति॥ ॥ श्रीशुक उ॰॥ इति तेभिहितस्तात विक्रमः शार्ङ्गधन्वनः॥ सिं
धोर्निर्मथने येन धृतः पृष्ठे महाचलः॥४६॥ एतत्कीर्त्तनादौ फलमाह॥ ॥ एतन्मुहुः कीर्त्तयतोऽनु
शृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्यमः क्वचित्॥ यदुत्तमश्लोकगुणानुकीर्त्तनं समस्तसंसार परि
श्रमापहं॥४७॥ भगवतारूढं तेन कृपदत्तपातं स्मरन्नमस्करोति॥ ॥ असदविषयमंघ्रिं भावगम्यं
प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्यं कपटयुवतिवेषो मोहयन्यः सुरारीं स्तमहमुप
सृतानां कामपूरं नतोस्मि॥४८॥ असतामविषयं भावोऽभजनं तेन गम्यमंघ्रिं प्रपन्नान् सिंधु

मथ्यंसिंधोर्मथनेजातममृतंपयःआशयत्स्वजनोऽमयत्॥छ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधे
शंकरमायामोहननामद्वादशोऽध्यायः॥छ॥ ॥त्रयोदशेतुवर्ण्यंतेसप्तमादीनामनुक्रमात्॥मन्वं
तराणिसर्वाणिषड्विधानिदृश्यकृत्॥१॥सप्तमादिमन्वंतराण्याह॥मनुरित्यादिनायावदध्यायसमा
प्तिः॥छ॥श्रीशुकउ०॥मनुर्विवस्वतःपुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः।सप्तमोवर्त्तमानोयस्तदपत्यानिमेशृ
णु॥१॥इक्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच।नरिष्यंतोऽथनाभागःसप्तमोदिष्टउच्यते॥२॥वाम्प्या
करूषश्चपृषध्रश्चदशमोवसुमान्स्मृतः।मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपुत्राःपरंतपः॥३॥आदित्यावस
वोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः।अश्विनावृभवोराजन्निंद्रस्तेषांपुरंदरः॥४॥आदित्यादयोदे अ॰टी॰
वाःइत्यन्वयः॥छ॥कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामित्रोऽथगौतमः।जमदग्निर्भरद्वाजइतिसप्तर्षि ५९
यःस्मृताः।अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत्॥५॥भगवतोजन्मावतारःतमेवाह॥छ॥

आदित्यानामवरजोविष्णुर्वामनरूपधृक्।संक्षेपतोमयोक्तानिसप्तमन्वंतराणिते।भविष्या
ण्यथवक्ष्यामिविष्णोःशक्त्यान्वितानिच॥७॥आदित्यानांविवस्वानर्यमापूषेत्याद्युक्तानांमध्ये
अवरंजन्मयस्यसः।शक्त्याअवतारेणान्वितानि।अष्टमंमनुंवक्तुंकथामाहविवस्वतइतित्रि
भिः॥छ॥विवस्वतश्चद्वेजायेविश्वकर्मसुतेउभे।संज्ञाछायाचराजेंद्रयेप्रागभिहितेतव॥८॥
तृतीयांवडवामेकेतासांसंज्ञासुतास्त्रयः।यमोयमीश्राद्धदेवःछायायाश्चसुतान्शृणु॥९॥
एकेवडवांतृतीयामाहुः।ममतुसंज्ञैववडवेतिमतं।तदुक्तंषष्ठेसैवभूत्वाथवडवानासत्यौ
सुषुवेभुवीति।यमश्चयमीचयमुनाश्राद्धदेवश्चेतित्रीण्यपत्यानियःसुताः॥छ॥सावर्णिस्तपती
कन्याभार्यासंवरणस्यया।शनैश्चरस्तृतीयोऽभूदश्विनौवडवात्मजौ॥१०॥अष्टमेंतरआयातेसा
वर्णिर्भवितामनुः।निर्मोकविरजस्काद्याःसावर्णितनयानृप॥११॥सावर्णिपुत्राः॥छ॥तत्रदेवाः

सुतपसोविरजाश्चामृतप्रभाः।तेषांविरोचनसुतोबलिरिंद्रोभविष्यति॥१२॥दत्त्वेमांयाचमाना
यविष्णवेयःपदत्रयं।राद्धमिंद्रपदंहित्वाततःसिद्धिमवाप्स्यति॥१३॥पदत्रयंयाचमानायइमां
सर्वांमहींसप्तमेमन्वंतरेदत्त्वाअष्टमेमन्वंतरेविष्णोःप्रसादाद्राद्धंलब्धमिंद्रपदंदत्त्वेत्यर्थः॥ब॥
योसौभगवताबद्धःप्रीतेनसुतलेपुनः।निवेशितोधिकेस्वर्गादधुनास्तेस्वराडिव॥१४॥गा
लवोदीप्तिमान्रामोद्रोणपुत्रःकृपस्तथा।ऋष्यशृंगःपितास्माकंभगवान्बादरायणः॥१५॥
रामःपरशुरामः।द्रोणपुत्रोऽश्वत्थामा॥ब॥इमेसप्तर्षयस्तत्रभविष्यंतिस्वयोगतः।इदानीमा
सतेराजन्स्वेस्वेआश्रममंडले॥१६॥इदानींस्वयोगतआसते॥ब॥देवगुह्यात्सरस्वत्यांसार्वभौम अष्टी०
इतिप्रभुः।स्थानंपुरंदरात्हृत्वाबलयेदास्यतीश्वरः॥१७॥नवमोदक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसंभ ६०
वः।भूतकेतुर्दीप्तकेतुःइत्याद्यास्तत्सुतानृप॥१८॥पारामरीचिगर्भाद्यादेवाइंद्रोद्भुतःस्मृतः।द्युति

मत्प्रमुखास्तत्रभविष्यंत्यृषयस्ततः॥१९॥आयुष्मतोंबुधारायामृषभोभगवत्कला।भवितायेन
संराद्धांत्रिलोकींभोक्ष्यतेद्भुतः॥२०॥दशमोब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतोमहान्।तत्सुताभूरि
षेणाद्याहविष्मत्प्रमुखाद्विजाः॥२१॥तत्रापिजन्मभवतिहरेर्विश्वसृजांगृहे॥अमूर्तिरि
तिविख्यातोनायनाप्यायतेत्रिजगत्॥२२॥श्रुतइंद्रः।हविष्मत्प्रमुखाइत्युक्तानामेवाकथा
नित्रामान्याह।हविष्मान्सुकृतिःसत्योजयोमूर्तिस्तदाद्विजाः।सुवासनविरुद्धाद्यादेवाः
शंभुःसुरेश्वरः॥२३॥विष्वक्सेनोविषूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति।जातःस्वांशेनभगवान्गृ
हेविश्वसृजोविभुः॥२४॥विषूच्यांजातःसन्॥ब॥मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशमआत्मवान्।
अनागतास्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश॥२५॥एकादशमइत्यार्षम्॥ब॥विहंगमाःकामगमाः
निर्वाणरुचयःसुराः।इंद्रश्चवैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादयः॥२६॥आर्यकस्यसुतस्तत्रधर्मसे

इरितिस्मृतः। वैधृतायां हरेरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति॥२७॥ भविता रुद्रसावर्णी राजन् द्वादशमो
मनुः। देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः सुताः॥२८॥ ऋतधामा च तत्रेंद्रो देवाश्च हरितादयः।
ऋषयश्च तपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः॥२९॥ स्वधामाख्यो हरेरंशः साधयिष्यति तन्मनोः
अंतरं सत्यसहसः सूनृतायाः सुतो विभुः॥३०॥ तस्य मनोरंतरं साधयिष्यति। सत्यसहसः सू
नृतायाश्च सुतः सन्॥७॥ मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान्। चित्रसेनविचित्राद्या
देवसावर्णिदेहजाः॥३१॥ देवाः सुकर्मसुत्रामसंज्ञा इंद्रो दिवस्पतिः। निर्मोकतत्वदर्शाद्या
भविष्यंत्यृषयस्तदा॥३२॥ देवहोत्रस्य तनय उपहर्ता दिवस्पतेः। योगेश्वरो हरेरंशो बृह अटी॰
त्यां संभविष्यति॥३३॥ दिवस्पतेरिंद्रस्योपहर्तासि यादकः संभविष्यति॥७॥ मनुर्वा इंद्रसा टी
वर्णिश्चतुर्दश एष्यति। उरुगंभीरबुध्याद्या इंद्रसावर्णिवीर्यजाः॥३४॥ पवित्राश्चाक्षुषा देवा

शुचिरिंद्रो भविष्यति। अग्निर्बाहुः शुचिः शुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः॥३५॥ सत्रायणस्य तनयो बृ
हद्भानुस्तदा हरिः। वितानायां महाराज क्रियातंतून्वितायिता॥३६॥ क्रियातंतून् कर्मसंततीः वि
तायिता विस्तारयिष्यति॥७॥ राजंश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते। प्रोक्तान्येभिर्मितः
कल्पो युगसाहस्रपर्ययः॥३७॥ युगसाहस्रेण। पर्ययः परिवर्तो यस्य। सयुगसहस्रप्रमाण इ
त्यर्थः॥७॥ श्रीशुक उवाच॥ चतुर्दश मनूनां च कथां यः कीर्त्तयेत्पठेत्। शृणुयाद्वापि राजेंद्र तस्य वि
ष्णुः प्रसीदति॥३८॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मन्वंतरानुवर्णने त्रयोदशो
ऽध्यायः॥ ॥७॥ चतुर्दशात्र सर्वेषां मन्वादीनां यथायथं। इष्यकर्माणि वर्ण्यंते नगचतुर्दशवर्त्ति
नां॥१॥ राजोवाच॥ मन्वंतरेषु भगवन् यथा मन्वादयस्त्विमे। यस्मिन्कर्मणि ये येन नियुक्तास्तद
द्वदस्व मे॥१॥ श्रीशुक उवाच॥ मनवो मनुपुत्राश्च मुनयश्च महीपते। इंद्राः सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशा

सनाः॥२॥ पुरुषेणेश्वरेण यज्ञाद्यवतारैः शास्यंते नियुज्यंत इति तथा॥ तदेवाह॥ यज्ञादय इति
॥३॥ यज्ञादयो याः कथिताः पौरुष्यस्तनवो नृप। मन्वादयो जगद्यात्रां नयंत्याभिः प्रचोदिताः
॥३॥ ऋष्यादीनां कर्माण्याह चतुर्भिः। चतुर्युगांत इति॥४॥ चतुर्युगांते कालेन ग्रस्तान्छ्रुतिग
णान्यथा। तपसा ऋषयोपश्यन्यतो धर्मः सनातनः॥ यतो धर्मं चतुष्पादं मनवो हरिणो-
दिताः। युक्ताः संचारयंत्यद्धा स्वे स्वे काले महीं नृप॥५॥ यतो येभ्यः श्रुतिगणेभ्यः उदिताः उक्ता
युक्ताः संयताः संतो मह्यां धर्मं संचारयंति। मह्यां धर्मं प्रवर्त्तयंतीत्यर्थः॥६॥ पालयंति प्रजापाल
यावदंतं विभागशः। यज्ञनागमनुजो देवाश्च तत्रानुकीर्त्तिताः॥६॥ प्रजापाला मनुपुत्रास्ते श्रटी०
धर्मं पालयंति। यावदंतं यावन्मन्वंतरावसानं विभागशः पुत्रपुत्रादिक्रमेण ये चान्ये द्यावापृ ६२
थिव्यादयो यत्र कर्मणि तेनानुकीर्त्तिताः तेषु प्रदद्या॥७॥ इंद्रो भगवता दत्तां त्रैलोक्यश्रियं

मूर्ज्जितां। भुंजानः पाति लोकांस्त्रीनुरुकामं लोके प्रवर्षति॥७॥ प्रसंगाद्रूपांतरैरपि जगद्धात्रा प्रव
र्त्तनमाह॥ ज्ञानमिति द्वाभ्यां॥८॥ ज्ञानं चानुयुगं ब्रूते हरिः सिद्धस्वरूपधृक्। ऋषिरूपधरः क
र्मयोगं योगेशरूपधृक्॥८॥ सर्गं प्रजेशरूपेण दस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः। कालरूपेण सर्वेषामभा
वाय पृथग्गुणः॥९॥ सिद्धाः सनकादयः। ऋषयो याज्ञवल्क्यादयः। योगेशा दत्तात्रेयाद
यः। तद्रूपः सन् ज्ञानं कर्म च योगं च ब्रूते। प्रजेशा मरीच्यादयस्तद्रूपेण सर्गं करोतीति शे
षः। स्वराड् राजमूर्त्तिः। सर्वेषामभावाय भवति॥९॥ इत्थंविधगुणः श्रीतो ब्रह्मादयो यस्य नामरू
पात्मकया मायया मोहितात्मभिरेभिर्जनैः। नानादर्शनैः शास्त्रैः स्तूयमानो निरूप्यमा-
णोपि नैव दृश्यत इत्यर्थः॥१०॥ स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया नामरूपया। विमोहितात्मभिर्ना
नादर्शनैर्न च दृश्यते॥१०॥ प्रासंगिकं निरूप्य प्रस्तुतमेवोपसंहरति॥११॥ एतत्कल्पविक

स्यस्य प्रमाणं परिकीर्त्तितं। यत्र मन्वंतराण्याहुश्चतुर्दश पुराविदः॥१४॥ एतत्कल्पस्य अवांतरक
ल्पस्य॥७॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मन्वंतरानुवर्णनं चतुर्दशोऽध्यायः॥
॥७॥ बलिं पंचदशे विश्वजिताचार्यप्रयाजयत्। तेनासौ स्वर्गमजयद्भयाद्देवा निलिल्यिरे
॥१॥ अत्रैर्योनन वाध्यायां वामं वामनचेष्टितं। निग्रहः छलनो यत्र बलेर्वृत्या न तु ग्रहः॥२॥ राजो
वाच॥ बलेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्धरिरयाचत। भूत्वेश्वरः कृपणवल्लब्धार्थोपि बबंध तं॥१॥ ईश्व
रः स्वयं कृपणवत् कस्माद्धेतोः अयाचत। लब्धार्थोपि चापितं कस्माद्बबंध॥७॥ एतद्वेदितुमि
च्छामो महत्कौतूहलं हि नः। यज्ञेश्वरस्य पूर्णस्य बंधनं चाप्यनागसः॥२॥ तत्र च नावबलिस्त्रिलो अ॰टी॰
कीमपहृत्य मादिछलं कृतवानिति वक्तुं ब्राह्मणाराधनबालनबलेरकांड एव स्वर्गविज ६३
यकृत्ममाह। पराजितश्रीरित्यादिनायावदध्यायसमाप्तिः॥७॥ श्रीशुक उ॥ पराजितश्रीरसु

भिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन् भृगुभिः स जीवितः। सर्वात्मना तानभजद्भृगून् बलिः शिष्यो महात्मा
त्मनिवेदनेन॥१॥ युद्धे पराजिताः श्रीर्येन सा इंद्रेण असुभिश्च हापितः स्व॥७॥ तं ब्राह्मणा भृग
वः प्रीयमाणा अयाजयन् विश्वजिता त्रिणाकं। जिगीषमाणं विधिनाभिषिच्य महाभिषेकेण म
हानुभावाः॥४॥ ततो रथः कांचनपट्टनद्धो ह्याश्च हर्यश्वतुरंगवर्णाः। ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो
हुताशनादास हविर्भिरिष्टात्॥५॥ धनुश्च दिव्यं पुरटोपनद्धं तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यं। पिता
महस्तस्य ददौ च मालामम्लानपुष्पां जलजं च शुक्रः॥६॥ भृगून् भृगोर्वंश्यान् शुक्रादीन् महात्मा
उदारचित्तः अर्पितानिनिवेदनेनार्पणेन। त्रिनाकं स्वर्गं जितुमिछंतं विश्वजिता यागेनायाजयन्
महाभिषेकेण ऐंद्रेण बहुभिश्च ब्राह्मणप्रसिद्धेन। हर्यश्वस्य इंद्रस्य ये तुरंगास्तेषामिव वर्णो हरि
तो येषां पुरटं सुवर्णं हिरण्यं तूणौ इषुधी। अरिक्तौ अक्षय्यशरौ। पितामहः प्रल्हादः। जलजं शंखं॥६॥

एवं प्रविश्याजितयोधनाथान्नः कल्पितस्वस्त्ययनोऽथ विप्रान्। प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामः प्रस्था
दमामंत्र्य नमस्कार॥७॥ विप्रैरजितैः संपादितो यो धनार्थो पुरुपरिकरो यस्य। तैरेव कल्पितं
कृतं स्वस्त्ययनं मंगलवाचनादि यस्य। आमंत्र्य दृष्ट्वा॥७॥ अथारुह्य रथं दिव्यं चगुप्तदत्तं महारथः। सु
स्रग्धरो धर्मसन्नद्धधन्वी खड्गी धृतेषुधीः॥८॥ हेमांगदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुंडलः। राजरथमारूढो
धिष्ण्यस्थ इव हव्यवाट्॥९॥ अथानुहरराजेति द्वयोरन्वयः। सुस्रग्धरः शोभनमालाधरः। हेमां
गदाभ्यां लसंतौ बाहू यस्य। धिष्ण्यस्थः स्वने प्रज्वलितः कुंडस्थ आहवनीय इवावर्तिवा॥९॥ तस्यैश्वर्य
वयः श्रीभिः स्वादीत्पाइद्ययस्यपेः। पिबद्भिरिव स्वंदृग्भिर्हृद्भिः परिधीनिव॥१०॥ दृष्टो विकर्षन्नम अ॰टी॰
हतीमापुरीं ध्वजिनीं चिबुः। यया विंद्रपुरीं दृष्ट्वा कंपयंनिव रोदसी॥११॥ तस्यामिश्वर्यबलं च श्री च ८४
येषां तैर्दिस्यस्त्यपेहृतोयया। चितिद्वयोरन्वयः। परिधीन्द्वीराः स्पृहां अतिसम्हृदो॥१०॥ रम्यामु

पवनोद्यानैः श्रीमद्भिर्नंदनादिभिः। कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः॥१२॥ धिग्राम पुरवं
तथाविधां पुरीं सुखं अकस्मादवपस्थिताज्यं कादयः पलायिता इति चिरान्यार्थं मिंद्रपुरीमनु
वर्णयति। रम्यामिति सार्द्धैः रक्तादंबाविभिः उपवनानि फलप्रधानानि निकटानि वा। उद्यानानि
पुष्पप्रधानानि दूरस्थानि च। तैः रम्यां कूजंति विहंगमिथुनानि येषु। गायंतो मत्ता मधुव्रता येषु
॥१३॥ प्रवालफलपुष्पाढ्यैः नारत्नाख्यामरद्रुमैः। हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः नलि
न्यो यत्र क्रीडंति प्रमदाः सुरसेविताः। आकाशगंगया देव्या दृष्टां परिधिकृततया॥१४॥ प्रवालादी
नां स्थकृतो रोयासुनाः रत्नाख्या येषां ते अमरद्रुमा येषु तैः। यत्र यासु सुरसेविताः प्रमदाः क्रीडंति
ताः हंसादिकुलैराकुला व्याप्ता नलिन्यः सरांसि यत्र येषु तैः। संततैरुपवनोद्यानैः रम्यामिति
सर्वेणैवान्वयः। किंच। परिधिकृततया परिखाकृतया देव्या आकाशगंगया दृष्टां॥१४॥ प्रकारेणाभि

वप्रेणि सा दाघ्नेनोन्नतेन च ॥ रुक्मपट्टकपाटैश्च द्वारैः स्फाटिकगोपुरैः ॥ जुष्टां चित्रक्रत्रपथां वि
श्वकर्मविनिर्मितां ॥ १४ ॥ प्राकारेण सौवर्णेन चावृतां ॥ अट्टालाः प्राकारोपरि रचिताः सुंदरनानाविधु
इस्थानानि तैः सहितेन ॥ रुक्मपट्टानि कपाटानि येषु तैर्द्वारैरवांतरैः स्फटिकमयगोपुरैश्च
पुरद्वारैर्जुष्टां ॥ चित्रक्रत्राः प्रपथा राजमार्गा यस्यां ॥ ॥ सन्नाच्चत्वररथ्याद्या चिमानैर्न्यर्बुदैर्युतां ॥
शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमादिभिः ॥ १५ ॥ सन्नाउपविश्रामस्थानानि ॥ चत्वराण्यंगणानि र
थ्याउपमार्गाः तैराद्यां संपन्नां ॥ न्यर्बुदं दशकोटयः तैर्गणनीयैरनंतरैर्विमानैर्युतां ॥ वज्रविद्रु
ममयैर्विद्वद्योयेषु तैः शृंगाटकैश्चतुष्पथैर्युतां ॥ ॥ यत्र नित्यवयोरूपाः श्यामाश्चिरजीवाप्र ऋटी०
सः भ्राजंते रूपवत्यार्यश्चचिर्निरिविवक्रयः ॥ १६ ॥ नित्यं वयस्ता रूपं च सौकुमार्यं येषां ताः ६५
रूपवत्यार्थः स्वसंस्कृताः स्त्रियः यत्र यस्यां भ्राजंते ॥ ॥ सुरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगंधिकस्रजां ॥ य

त्रामोदमुपादाय मार्गस्था वाति मारुतः ॥ १७ ॥ सुरस्त्रीणां केशेभ्यो विभ्रष्टानां च सौगंधिकस्रजामामो
दं ॥ ॥ निर्गच्छता धूमेन ॥ ॥ हेमजालाच्छनिर्गच्छद्धूमेनागरुगंधिना ॥ पांडुरेण प्रतिच्छन्नमार्गयांति सु
रप्रियाः ॥ १८ ॥ हेमगवाक्षेभ्यो निर्गच्छता धूमेन सुरप्रिया अप्सरसः ॥ ॥ मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभि
र्नानापताकावलिभिः समावृतां ॥ शिखंडिपारापतभृंगनादितां विमानिकस्त्रीकलगीतमंगलां ॥ १९ ॥
मुक्तामयवितानैर्मणिहेममयकेतुभिश्च ध्वजैः नानापताकायुक्ता निर्वलभीभिर्विमानानां
पुरानागैः आवृतां व्याप्तां ॥ विमानिकस्त्रीणां कलगीतैर्मंगलां ॥ ॥ मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैः
सतालवीणामुरजेष्टवेणुभिः ॥ नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभां ॥ २० ॥
उपदेवानां गंधर्वादीनां गीतकैश्च मनोरमां ॥ जिता प्रभादी स्वधिष्ठात्री देवताय यातां ॥ अन्यैरजितप्रभा
मितिवा ॥ पावांतरे जितास्तद्वाः स्वपदियो यया ॥ ॥ यां न व्रजंत्यधर्मिष्ठाः खलाः भूतद्रुहः शठाः ॥ मा

निनः कामिनो लुब्धाः एनिर्दोनाहृजंतियत्न॥२२॥ तां देवधानीमवरूथिनीपतिर्बहिः समंतादुरुधेष्ट
तन्यया॥ आचार्यदत्तं जलजं महास्वनं दध्मौ प्रयुंजन्नुनयमिंद्रयोषितां॥२३॥ इतन्यया सेनया॥७॥
महवांस्तमनिरोढ्यबालः परममुद्यमं। सर्वा देवगणापेतो गुरुमेनतडवाच॥२४॥ इंद्र उ। नगाव
लुग्धमोन्यान्यबलेनः प्रविविरिणः। अविषह्यमिमंमन्येकेनासीत्तेजसोर्जितं॥२५॥ केन देत्ते ना एवं ते
जसा ऊर्जितं आसीत्॥७॥ नेनकश्चित्कृतो वापि प्रतिवादुमथेश्वरः। पिबन्निव मुखेनेदं लिहन्निव दि
शोदृशः॥२६॥ दा। हन्निव दिशो हरिः। संवर्ताग्निरिवोच्छितः। इदिकारणमेतस्य डईर्षचस्यमदि
पोऊर्जः महोबलं तेजो यन्नएतन्नमुद्यमः॥२७॥ प्रतिवादुं अपाकर्तुं पतः कारणादेतस्य ऊर्जआदि भ०टी०
यतऊर्जआदेः एतस्यसमुद्यमः॥७॥ गुरु। नानामिमघनूत्राचोरुत्वात्तस्य कारणं॥ शिष्यायोप ६६
वृत्तं तेजो नृषु विब्रह्मवादिभिः॥२८॥ उपवृत्तं सचित्तं॥७॥ नास्तिकश्चिच्छलं स्मात्तुं शक्तो ति--

मन्मुखे। नवद्धिषो नवान्वापिर्दर्जयिवेश्वरं हरिं। नास्मद्राज्ञः पुरः स्थातुं सतां तस्य यथा जनाः॥२९॥ तत्रो
विच्छितमेत्रमाह॥७॥ तस्मान्निलयमस्मज्यमपयं प्रवैत्रिविष्टपं यात कालप्रतीक्षेता यतः त्रात्रो वि
पर्ययः॥३०॥ तस्मादुद्यं त्रिविष्टपमुत्सृज्य निलयमदर्शनं यात। यतः कालात् केनस्य विपर्ययः स्या
दिव्यतआह। एषइति॥७॥ एषविप्रबालाद्दर्पः संप्रत्यूर्जितविक्रमः। एषामवाप मोनिनसोतुवेधोवि
नेष्यति॥३१॥ विप्राणां बालनउद्दर्पः उत्तरोत्तरमाधिक्यंफलं पस्यपः॥७॥ एवंप्रमेत्रितापास्तिगुरु
णापत्नुदर्शिनां॥ दिवात्रिविष्टपं केजग्मुगीर्वाणाः कामरूपिणः॥३२॥ प्रमंत्रितः अर्थकार्यं प्रेषाते
निलयं जग्मुः॥७॥ देवधान्यनिलीनेषु बलिर्वैरोचनः पुरीं। देवधानीमधीशाय ववशो निर्भयं जगत्र
यो॥३३॥ नचिस्वजयिनं शिष्यं भगवः शिष्यवत्सलाः। शातनहयमेधानामनुप्रेतमपाजयत्॥३४॥
एवं प्राप्तमिंद्रपदं स्थिरीकर्तुं अयाजयत। अनुप्रतं अनुचरितं॥७॥ ततस्तदनुनावेनतुवत्रयवि

श्रुतो॥ कीर्त्तिं दिक्षु वितन्वानः स रेज उडुराडिव॥३४॥ बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां द्विजदेवोपलंभितां॥ कृतकृत्य
मिवात्मानं मन्यमानो महामनाः॥३५॥ द्विजादिविप्रास्तएणेरुपलंभितां प्रापितां॥३५॥ इति श्रीभाग
वते महापुराणे अष्टमस्कंधे बलिविजये पंचदशोध्यायः॥१५॥ षोडशे पुत्रनाशेन शोचंत्या अ
दितेः पतिः॥ प्रार्थितः कश्यपः प्राह पयोव्रतमितीर्यते॥१॥ इदानीं श्रीवामनावतारप्रसंगमाह ए
वमित्यादि यावत्समाप्तिः॥०॥ श्रीशुक उ०॥ एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमाताऽदितिस्तदा॥ हृते त्रिविष्ट
पे दैत्यैः पर्यतप्यदनाथवत्॥१॥ नष्टेषु अदृष्टेषु सत्सु॥१॥ एकदा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवा
नगात्॥ निरुत्सवं निरानंदं समाधेर्विरतश्चिरात्॥२॥ स पत्नीं दीनवदनां कृतासनपरिग्रहः॥ स अष्ट॰
भाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूद्वह॥३॥ स कश्यपः पत्नीमिदमाह। दीनवदनत्वादिकमाल ६७
क्ष्य बहुधा विकल्पयन्पृच्छति॥ अपि भद्रमिति सप्तभिः॥०॥ अप्यभद्रं न विप्राणां भद्रे लोकेऽधुना

गतं॥ न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योश्छंदानुवर्त्तिनः॥४॥ अपि वाऽकुशलं किंचिद्गृहेषु गृहमेधिनि
॥ धर्मस्यार्थस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनां॥५॥ हे भद्रे। मृत्योश्छंदमिच्छामनुवर्त्तत इति
तथा॥ लोकस्य वर्णाश्रमिणो जनस्य सर्वथा। हे गृहमेधिनि। अपि वा किं वा गृहेषु धर्मादेः कि
चिदकुशलमिति काकाप्रश्नः। यत्र येषु गृहेषु अयोगिनामपि योगः स्वधर्मादिनापि
फलं भवति॥५॥ अपि वातिथयोऽभ्येत्य कुटुंबासक्तया त्वया॥ गृहादपूजिता याताः प्रत्यु
त्थानेन वा क्वचित्॥६॥ किं वा त्वया अपूजिता एव अभ्येत्य गृहाद्याताः॥६॥ गृहेषु येष्वति
थयो नार्चिताः सलिलैरपि॥ यदि निर्यांति ते नूनं फेरुराजगृहोपमाः॥७॥ अनर्चिताः
सतो यदि निर्गच्छंति। ते गृहाः फेरुराजः शृगालराजः तदीयविवरतुल्याः॥७॥ अप्यग्न
यस्तु वेलायां न हुता हविषा सति॥ त्वयोद्विग्नधिया भद्रे प्रोषिते मयि कर्हिचित्॥८॥

वेलायां होमकाले कर्हिचित्सज्जनाः किं ॥७॥ यत्स्त्रिया कामदुघान्याति लोकान्गृहाश्रि
तः। ब्राह्मणोऽग्निश्च वै विष्णोः सर्वदेवात्मनो मुखं ॥९॥ द्विजानां वा प्रतिश्रयं न दत्तं तेऽभ्याग
ते लोना ग्नौ होष्यमाणे द्वा पियेन ते सुखमीदृशं ॥१०॥ अपि सर्वकुशलिनस्तव पुत्रा मनस्विनि
लक्ष्ये स्वस्थमात्मानं भवत्या लक्षणैरहं ॥११॥ किं वा न वच्यात्मानं मनः अस्वस्थमप्र
लतिस्थं लक्षणैर्मुखविम्लान्यादिभिर्लक्षयामि। अस्वास्थ्यकारणमन्यदस्तीति कथं कुंय।
सृष्टमनज्ञादिकं नास्तीत्याह। नद्रमि। तिङ्गत्यां ॥७॥ अदितिरु॥ भद्रं द्विजगवां ब्रह्मन्धर्म
स्यास्य जनस्य च। त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृहमेधिन्गृहा इमे ॥११॥ इमे गृहाः त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं अटी॰ ६८
उद्भवस्थानं त्रिवर्गोपि यथा वहतीति इत्यर्थः ॥७॥ अग्नयोऽतिथयो भृत्या भिक्षवो ये च लिप्सवः
॥ सर्वे भगवतो ब्रह्मन्ननुध्यानान्न रिष्यति ॥१२॥ भगवतस्तवानुध्यानं यन्मया क्रियते

तस्मात्तव अग्नयो अतिथयश्च इत्यादि सर्वे न रिष्यति न हीयते। प्रस्तुतं विज्ञापयितुमाह। कोन्विति
॥७॥ को नु मे भगवन्कामो न संपद्येत मानसः। यस्या भवान्प्रजाध्यक्ष एवं धर्मान्प्रभा
षते ॥१४॥ संपाद्यं काममाह तवैवेति चतुर्भिः ॥७॥ तवैव मारीच मनः शरीरजाः प्रजा इमाः
सत्त्वरजस्तमोजुषः। समा भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि भक्तं भजते महेश्वरः ॥१५॥
तस्मादीश भजन्त्या मे श्रेयश्चिन्तय सुव्रत। हतश्रियो हतस्थानान्सपत्नैः। पाहि नः प्रभो ॥१
॥ सपत्नैर्हृद्वियेः हृताश्रीर्येषां हृतं स्थानं येषामिति। पुत्राणि प्रायेण बहुवचनं ॥७॥ पारे
र्विवासिता सादं मग्ना व्यसनसागरे। ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रबलैर्मम ॥१६॥ यथा
तानि पुनः साधो प्रपद्येरन्ममात्मजाः। तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम ॥१७॥
श्रीशुक उ॥ एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव। अहो मायाबलं विष्णोः स्नेहब

इमिदं जगत्॥१६॥ कः कश्यपः। अथ मंत्रावसुत्र स्नेहं त्वाजपित्तुं विस्मये व्याजेन न त्वनुपादिशति।
अहो इति साईन॥१७॥ क्वदेहो भौतिकोनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः। कस्य के पतिपुत्राद्या
मोह एव हि कारणं॥१९॥ अत्रापरितुष्यंतीं प्रत्याह उपतिष्ठस्वेति द्वाभ्यां॥१९॥ उपतिष्ठस्व पुरु
षं भगवंतं जनार्दनं। सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं जगद्गुरुं॥२०॥ स विधास्यति ते कामान्हरि
र्दीनानुकंपनः। अमोघा भगवद्भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम॥२१॥ नन्वेवं त्वत्कामप्राप्तिर्देवतां
तरसेवया प्रसिद्धा तत्राह। अमोघेति॥२१॥ अदितिरुवाच। केनाहं विधिना ब्रह्मन्नुपस्थास्ये जग
त्पतिं। यथा मे सत्यसंकल्पो विदधाति मनोरथं॥२२॥ आदिश त्वं द्विजश्रेष्ठ विधिं तदुपधावनं। अ०टी०
आशु तुष्यति मे देवः सीदंत्याः सह पुत्रकैः॥२३॥ यथा च मम मनोरथं विदध्यात्। यथा च मे आशु १६
तुष्यति तथा तत्सेवाप्रकारमादिश॥२३॥ कश्यप उवाच। एतन्मे भगवान्पृष्टः प्रजाकामस्य

पद्मजः। यदाह ते प्रवक्ष्यामि व्रतं केशवतोषणं॥२४॥ मया पृष्टः पद्मजो मे यद्व्रतमाह। एतत्ते तत्प्र
वक्ष्यामि च चर्यः॥२४॥ फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाहं पयोव्रतः। अर्चयेदरविंदाक्षं भक्त्या पर
मयान्वितः॥२५॥ अमले शुक्ले। तत्रादौ पूर्वेद्युः कृत्यमाह। सिनीवाल्यामित्यादिना ब्रह्मचार्य
प्यतद्याम्यामित्यंतेन ग्रंथेन॥२५॥ सिनीवाल्यां मृदालिप्य स्नायात्क्रोडविदीर्णया। यदि लभ्येत वै
स्रोतस्येतं मंत्रमुदीरयेत्॥२६॥ यदि लभ्येत तर्हि क्रोडविदीर्णया वन्यवराहोत्खातया। अपि
स्रोतस्यत्र मंत्रः॥२६॥ त्वं देव्यादिवराहेण रसायाः स्थानमिच्छता। उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणा
शय॥२७॥ आद्यादिविद्धं रसायाः इतासि॥२७॥ निवर्तितात्मनियमो देवमर्चेत्समाहितः। अर्चायां स्थ
ण्डिले सूर्ये जले वह्नौ गुरावपि॥२८॥ निवर्तित आत्मनियमो नित्यनैमित्तिको येन। तत्रावाह
नादीन्यमंत्रानाह। नमस्तुभ्यमिति। पाद्यादिविषयास्तु द्वादशस्वसति। नमस्तुभ्यं भगव

तेपुरुषायमहीयसे।सर्वभूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे॥२४॥नमोव्यक्तायसूक्ष्मायप्रधान
पुरुषायच।चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे॥२५॥चतुर्विंशतिगुणास्तत्त्वानितानिजानाती
तितथा।तस्मैगुणसंख्यानस्यहेतवेसांख्यप्रवर्त्तकाय।एवंसामान्यतोनवगुणावतारान्प्रणम
तित्रिभिः।तत्रादौमंत्रोक्तयज्ञरूपेणविष्णोःप्रणामोनमइति॥छ॥नमोद्विशीर्षेत्रिपदेचतुःशृंगाय
तंतवे।सप्तहस्तायज्ञायत्रयीविद्यात्मनेनमः॥२६॥द्विशीर्षस्यत्रयःपादायस्य।तंतवेफलविस्ता
रकाय।त्रय्यांविद्यायामात्मायस्येति।त्रिधाबद्धइत्यस्यार्थउक्तः।तथाचमंत्रः।चत्वारिशृंगात्रयोऽस्य
पादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोऽस्य।त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेश॥ अ०टी० ७०
मागमुद्भवदात्मनः।सोऽयंप्रातिर्यगायथौ।विष्णुस्तुयज्ञरूपेणस्तूयतेतेनेनतद्वतः।तथाचयास्कः।
चत्वारिशृंगेतिवेदावाएतउक्ताः।त्रयोऽस्यपादाइतिसवनानित्रीणि।द्वेशीर्षेप्रायणीयोदयनीये॥

सप्तहस्ताःसप्तछंदांसि।त्रिधाबद्धःत्रेधाबद्धोमंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभोरोरवीतिरोरवणंसवनक्र
मेणऋग्भिर्यजुर्भिःसामभिःयदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंति।सामभिस्तुवंतीति॥छ॥
नमःशिवायरुद्रायनमःशक्तिधरायच।सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः॥२२॥नमो
हिरण्यगर्भायप्राणायजगदात्मने।योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे॥२३॥प्राणायसूत्रा
त्मने।योगैश्वर्यंशरीरंयस्य॥छ॥नमस्तेआदिदेवायसाक्षिभूतायतेनमः।नारायणायऋष
येनरायहरयेनमः॥२४॥नमोमरकतश्यामवपुषेधिगतश्रिये।केशवायनमस्तुभ्यंनम
स्तेपीतवाससे॥२५॥अधिगताप्राप्ताश्रीयेनतस्मै॥छ॥त्वंसर्ववरदःप्रभुसोवरेण्यवरदप्रभो।अ
तस्त्रेयस्सधीराःपादरेणुमुपासते॥२६॥अर्चयंतीतियद्देवाश्रीश्चतत्पादपद्मयोःस्पृह
यंतइवामोदंभगवान्मेप्रसीदतु॥२७॥तत्पादपद्मयोःआमोदंस्पृहयंतइवदेवाःश्रीश्च

यमञ्च वर्त्तिनमम्मे प्रसीदतु ॥३८॥ एतैर्मन्त्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतं ॥ अर्घ्यपात्रइयायुक्तैः
:पाद्योपस्पर्शनादिभिः ॥३९॥ आवाहनं पुरस्कृत्य सम्मानितं ॥४०॥ अर्चित्वा गंधमाल्याद्यैः
पयसा स्नापयेद्धरिं ॥ यज्ञोपवीतावरणपाद्याद्युपस्पर्शनिकल्पितः ॥४१॥ गंधधूपादिभिः श्रार्द्ध्य
द्वादशाक्षरविद्यया ॥ घृतं पयसि नैवेद्यं शाल्यन्नं विनिवेदयेत् ॥४२॥ पयसि घृतं पक्वं पाय
सं ॥४३॥ ससर्पिःसगुडं दद्यात् कुर्यान्मूलविद्यया ॥ निवेदितं तु तत्कार्यं दद्याद्भुञ्जीत वा स्व
यं ॥४४॥ मूलविद्यया द्वादशाक्षरेणैव ॥४५॥ दत्वाचमनमर्चित्वा तांबूलं च निवेदयेत् ॥ ज
पेदष्टोत्तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुं ॥४६॥ दुर्वाक्कानिरन्यादि स्तुतिभिः ॥४७॥ दत्वा प्रद व्रटी॰
क्षिणं कृत्वा प्रणमेद्दंडवद्भुवि ॥ न्यस्य शिरसि तच्छेषां देवस्य द्वादशे तत्र ॥४८॥ तस्य त्रोपो ७१
निमज्जयेत् ॥४९॥ एवं रात्रौ जयेद्विप्रान् पायसेन यथोचितं ॥ भुञ्जीतान्ते स्वबन्धुभिः शेषं समेष्टः

समाहितः ॥५०॥ होश्च वरौ येषां तान् अयं सं त्वेव द्वावपि त्वां जयेदिय पर्वः समाप्तिं तां स्तेरनुज्ञा
तः सर्वाश्च बन्धुभिः सहितः ॥५१॥ ब्रह्मचर्य पत्न्या राज्यां श्वोन्नेते प्रथमेऽहनि स्नातः शुचि
यथोक्तेन विधिना सुसमाहितः ॥५२॥ तस्यां रात्र्यां ब्रह्मचारी सन्नश्चाप्नुते प्रजातेषु प्रति ॥५३॥
पयसा स्नापयित्वार्चेत् यावद्व्रतसमापनं पयो नान्यद्व्रतमिदं चार दिक्षुर्चनाहतः ॥५४॥
पय एव नत्वश्चाहाराय स्या ॥५५॥ सर्वं विष्णुं जयादग्निं ब्राह्मणांश्चापि तान् जयेत् ॥ एवं त्वह
रहः कुर्यात् द्वादशाहं पयोव्रतः ॥५६॥ हरेराराधनं होमं महणं द्विजतर्पणं ॥ प्रतिपद्दिनमा
रभ्य यावच्छुक्लत्रयोदशी ॥५७॥ ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नं स्नानं त्रिषवणं चरेत् ॥ वर्जयेदसदाला
पं भोगानुच्चावचांस्तथा ॥ अहिंस्रः सर्वभूतानां वासुदेवपरायणः ॥५८॥ अथः स्वपनं शयनं
॥५९॥ त्रयोदश्यामथो विष्णोः स्नपनं पंचकैर्विभोः ॥ कारयेच्छास्त्रदृष्टेन विधिना विधिकोविदि

दिः॥५०॥श्वपाकेः पंचामृतेः॥छ॥हज्जांचमदा।नीऊर्यादिलश्वाद्याचिवर्जितः।चरूंनिरूप्यप
यसिञ्जिपिविष्टायविष्णवे॥५१॥सूक्तेनतेनपुरुषंयजेनसुसमाहितः।नैवेद्यंचातिगुणव
द्द्यात्पुरुषतुष्टिदं॥५२॥आचार्यंज्ञानसंपन्नंवस्त्राभरणधेनुभिः।तोषयेदृत्विजश्चैवतद्वि
आराधनंहरेः॥५३॥भोजयेत्तान्गुणवतासदन्नेनशुचिस्मिते।अन्यांश्चब्राह्मणान्शक्त्या
येचतत्रसमागताः॥५४॥दक्षिणांगुरवेदद्यादृत्विग्भ्यश्चयथार्हतः।अन्नाद्येनाश्वपाकांश्च
प्रीणयेत्समुपागतान्॥५५॥भुक्तवत्सुचसर्वेषुदीनांधकृपणेषुच।विष्णोस्तत्प्रीणनंवि
द्वान्भुंजीतसहबंधुभिः॥५६॥नृत्यवादित्रगीतैश्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचकैः।कारयेत्तत्क ऋटी॰
थाभिश्चपूजांभगवतोन्वहं॥५७॥एतत्पयोव्रतंनामपुरुषाराधनंपरं।पितामहेनाभिहि ६१२
तंमयातेसमुदाहृतं॥५८॥त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेन

केशवं।आत्मनाशुद्धभावेननियतात्माभजाव्ययं॥५९॥अयंवैसर्वयज्ञाख्यःसर्वव्रत
मितिस्मृतं।तपःसारमिदंभद्रेदानंचेश्वरतर्पणं॥६०॥सर्वयज्ञाख्योयंयज्ञः।सर्वव्रतमिति
नस्मृतमेतद्व्रतं॥छ॥तएवनियमाःसाक्षात्तएवचयमोत्तमाः।तपोदानंव्रतंयज्ञो
येनतुष्यत्यधोक्षजः॥६१॥तस्मादेतद्व्रतंभद्रेप्रयताश्रद्धयाचर।भगवान्परितुष्टस्तेवरा
नाशुविधास्यति॥६२॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेष्टमस्कंधेपयोव्रतकथनंनामषोड
शोध्यायः॥ ॥छ॥ ॥ततःसप्तदशेदित्यात्स्तेतस्मिन्नवतरद्धरिः॥तत्कामसूरणायादि
तत्पुत्रोन्नदितीर्यते॥श्रीशुकउ॥इत्युक्तासादितीराजन्स्वभर्त्राकश्यपेनवैअन्वतिष्ठ
द्व्रतमिदंद्वादशाहमतन्द्रिता॥१॥चिंतयंत्येकयाबुद्ध्यामहापुरुषमीश्वरं।प्रगृह्येन्द्रियदुष्टा
श्वान्मनसाबुद्धिसारथिः॥२॥मनश्चैकाग्रयाबुद्ध्याभगवत्यखिलात्मनि।वासुदेवेसमा

धायवचारद्वपयोव्रतं॥रतस्याःप्रादुरभूत्तातभगवानादिपुरुषः।पीतवासाश्चतुर्बाहुःशं
खचक्रगदाधरः॥४॥तंनेत्रगोचरंवीक्ष्यसहसोत्थायसादरं।ननामभुविकायेनदंडवत्प्री
तिविह्वला॥५॥सोत्थायबद्धांजलिरीडितुंस्थितानोत्सेहआनंदजलाकुलेक्षणा।बभूव
तूष्णींपुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः॥६॥प्रीतिविह्वलाद्यादेवबद्धांज
लिःसतीतिष्ठिताकेवलं।ईडितुंपुनर्नोत्सेहेतुनशशाक।अपितुतूष्णींबभूव।कथंभूत
ताआनंदजलेनाकुलेईक्षणेयस्याः।पुलकैराकुलाआकृतिर्देहोयस्याः।तस्यदर्शनेयोऽ
त्युत्सवस्तेनगात्रेवेपथुःकंपोयस्याः॥७॥प्रीत्याशनैर्गद्गदयागिराहरिंतुष्टावसादेव्यदितिः अ॰टी॰
कुरूद्वह।उद्वीक्षतीसापिबतीवचक्षुषारमापतिंयज्ञपतिंजगत्पतिं॥७॥तुष्टावपिबंतीवोद्वीक्ष ७२
माणेतिक्रिया।नदोषस्तस्यपदस्यद्विरुक्तिदोषः।अयन्नतोविनिर्जित्यदैत्यानस्वर्जितानपितन्कुलान्नद्वितं

मीत्यस्वमियत्तेददितिस्त्रिभिः॥१॥यज्ञेशेत्यादिदशभिःसंबोधनैःतवाशक्यंकिमपिनास्ती।
तिवदंतीप्रार्थयते॥८॥अदितिः॥यज्ञेशयज्ञपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवःश्रवणमंग
लनामधेय।आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्यशंनःकृधीशभगवन्नसिदीननाथः।
नोद्योनःकृधिकुरु।यतोदीनानांनाथोसित्वं।तीर्थश्रवःकीर्तिर्यस्य।श्रवणमेवमंगलंयस्य
तन्नामधेयंयस्य।आपन्नानांशरणागतानांलोकानांवृजिनोपशमायउदयोयस्य॥९॥
विश्वायविश्वभवनस्थितिसंयमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने।स्वस्थायशश्व
दुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसेहरयेनमस्ते॥१०॥भूम्नेमहते।नमः।महाविदेत
वः।विश्वायविश्वस्यभवनस्थितिसंयमायस्वैरंगृहीताःपुरुशक्तयोमायायागुणायेनतस्मै।तथा
पिस्वस्थायअप्रच्युतस्वरूपाय।कुतः।शश्वदुपबृंहितानित्याजितास्वःसर्वेबोधस्तेनव्यापादितं

निश्चन्निरस्तं आत्मनि तिष्ठे मायालक्षणं येन तस्मै अस्मदीयमनोरथसरणीपकरमेव न वेतीति कि
मुच्यन्यायेनाह ॥ ७ ॥ आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्युत्नरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ॥ ज्ञा
नं च केवलमनंत नवंति तुष्टात्त्वनो नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः ॥ १० ॥ आयुः परं ब्रह्मायुः पुनर
पि द्यौ श्च न रस्वरसान संचयो नृ रसाः द्यो रिति द्यु कपावेव द्युरसाः अबिलसर्गा इति विग्रहः रसेति
पाठे त्रीणि पदानि सकलायोगगुणाः अणिमादयः ॥ ७ ॥ श्रीशुक उ ॥ आदित्य वंशुतो राजन् भगवान्
पुष्करेक्षणः ॥ अन्तरात्मः सर्वभूतानां इति दोवाच नारत ॥ १ ॥ दितात्मः अंतर्यामी ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ देव अ टी० १४
मातर्भवयामि विज्ञातं चिरकांक्षितं तायत्सपत्नि दुर्हृत श्रीणां च्याविताना स्वधाम तः ॥ १२ ॥ सपत्नैर्हृताः श्री
र्येषां तेषां स्वधामतश्च्यावितानां च पुत्राणां संबंधि यत्तद्भवत्या श्चिरमाकांक्षितं मयाविज्ञातं ॥ कांक्षि
तमेवाह तानिति त्रिभिः ॥ ७ ॥ तान् विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान ॥ प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रै

रिच्छस्युपासितुं ॥ १३ ॥ प्रतिलब्धा जयश्रीर्यैस्तैः पुत्रैः सह त्वं उपासितुं एकत्र स्थातुमिच्छसि ॥ ७ ॥ इन्द्र
ज्येष्ठैः स्वतनयैर्हतानां युधि विद्विषां ॥ स्त्रियो रुदंतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिताः ॥ १४ ॥ आत्मजा
न सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृतयशः श्रियः ॥ नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि ॥ १५ ॥ प्रत्याहृतं य
शश्च श्रीश्च यैस्तान् ॥ ७ ॥ प्रायोऽधुना तेसुरस्य नाथा अपारणीया इति देवि मे मतिः ॥ यत्तेनुकूले
श्वरविप्रगुप्ता न विक्रमस्तत्र सुखं ददाति ॥ १६ ॥ अपारणीयाः अनतिक्रमणीयाः यद्यस्मात्ते अनु
कूलैः ईश्वरः कालः तेन येषां तैर्विप्रैर्गुप्तारक्षिताः ॥ अनुकूलेश्वरैः समर्थैर्विप्रैः गुप्ता इति वा ॥ ७ ॥
अथाप्युपायो मम देवि चिन्त्यः संतोषितस्य व्रतचर्यया ते ॥ ममार्चनं नार्हति गंतुमन्यथा श्रद्धानु
रूपं फलहेतुकत्वात ॥ १७ ॥ मम मया चिन्त्य एव तत्राह हेतुः संतोषितस्येत्यादि ॥ श्रद्धानुरूपं ईप्सितानु
सारणफलाद्धेतुत्वात् ॥ ७ ॥ त्वयार्चितश्चाहमपत्यगुप्तये पयोव्रतेनानुगुणं समीडितः ॥ स्वांशेन

पुत्रत्वमुपेत्यतेसुतान्गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः॥४८॥मारीचस्यतपसिस्त्वमिष्टायाश्चि
तःसन्गोप्तास्मिपालयिष्यामि॥४९॥उपधावपतिंत्वंहिप्रजापतिमकल्मषं॥मांचत्वावयतीप
त्यावैवंरूपमवस्थितं॥५०॥अतःपतिस्तुपाधावनजस्व॥५१॥नेतत्परस्माआख्येयंदृष्ट्यापिक
थंचनासर्वंसंपद्यतेदेविदेवगुह्यंसुसंवृतं॥५२॥देवानांगुह्यंरहस्यंसर्वंसुसंवृतंगुसंमतंसंप
द्यतेसिध्यति॥५३॥अदितिरु॥नाहंवोढुंक्षमादेवत्वामाद्यंपुरुषंपरं।अजांडकोटिसाहस्रंरो
मरूपेतवाव्यय॥५४॥महापातकयुक्तोपिपन्नामस्मृतिमात्रतः।प्रयातिमुक्तिंदेवत्वांतक
थंधारयाम्यहं॥५५॥श्रीभगवानुवाच॥मयिमुक्तंमदानागेचयानात्यत्रसंशयः।पतिव्रताःपतिप्रा अदी० ७५
णाःपतिभक्तिपरायणाः॥वहंतिसततंबालेत्रियोप्यप्रियकंमत्सरः॥५६॥श्रीशुकउ॥एता
वदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत।अदितिर्लब्धसंदेशाद्धरेर्जन्मात्कमत्सराः॥५७॥प्र

चोद्दिरात्मनिजन्मलब्धा॥५८॥उपाधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत्।साचसमाधियो
गेनकश्यपस्तदबुध्यत॥५९॥प्रविष्टमात्मनिहरेरंशंह्यवितथेक्षणः।सोदित्यांवीर्यमाधत्त
तपसाचिरसंभृतं॥६०॥समाहितमनाराजन्दारुण्यग्निंयथानिलः॥६१॥अवितथमीक्ष
णांदृष्टिर्यस्यसः।अनिलोयथासर्वत्रसमोपिदारुणीसंघर्षणेनवनदाहकमग्निमाधत्ते॥
एवंस्वयंपुत्रेषुसमोपिदित्यारूपणांवीर्यमाधत्तेत्यर्थः॥६२॥अदितेर्धिष्ठितंगर्भंभगवंतंसनातनं।
हिरण्यगर्भोविज्ञायसमीडेगुह्यनामभिः॥६३॥धिष्ठितंअधिष्ठायस्थितंसमीडेतुष्टावेत्यर्थः।
ब्रह्मोवाच॥जययोरुगायभगवन्नुरुक्रमनमोस्तुते।नमोब्रह्मण्यदेवायत्रिगुणायनमोनम
ः॥६४॥नमस्तेपृश्निगर्भायवेदगर्भायवेधसे।त्रिनाभायत्रिपृष्ठायशिपिविष्टायविष्णवे॥६५॥
अदितेरेवसर्वस्मिन्तनुजन्मनिपृश्निरितिनामतस्यागर्भायपश्चादर्भकायवेदागर्भेयस्यासः।

वेदानांगर्भायवेदेषुप्रकाशमानायेत्यर्थः।त्रयोलोकानाभ्यांयस्यसःत्रिणाभस्तस्मै।त्रयाणां
लोकानांपृष्ठेउपरिस्थिताय।शिपिविष्टेनजीवाःतेष्वंतर्यामितयाप्रविष्टाय।यज्ञोवैविष्णुःप
शवःशिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्टतीतिश्रुतेः।यज्ञशिपिपयोरूपमयः।तेर्विष्टितायेत्यर्थः
तथापिविष्णवेव्यापिने॥२६॥त्वमादिरंतोभुवनस्यमध्यमनंतशक्तिंपुरुषंयमाहुः।काला
भवान्‌।क्षिपतीशविश्वंस्रोतोयथांतःपतितंगभीरं॥२७॥अंतःपतितंतृणादियथागंभीरं
स्रोतआक्षिपति।आकर्षति।तथाकालाख्योभवान्विश्वमाक्षिपति॥२७॥त्वंवैप्रजानांस्थि
रजंगमानांप्रजापतीनामसिसंभविष्णुः।दिवौकसांदेवदिवश्च्युतानांपरायणंनौरिवमज्ज अ॰टी॰ ७६
तोऽप्सु॥२८॥प्रजापतीनांचत्वमेवसंभविष्णुःउत्पादनशीलोसि।स्वयंतावत्।नह्येवंचरतस्यत
वजन्मादिसंभवः।किंतुदेवानांपरमाश्रयत्वेनतत्कार्यसाधनायावतारोयं।अतस्तानस्व

र्गच्युतान्पुनःस्वर्गेस्थापयेति॥२८॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेसप्तदशोध्यायः
॥ ॥१७॥ ॥ततस्त्वष्टादशेरूपाद्वामनःसकृतोखिलैः।यज्ञंगतस्ततस्तेनसत्कृत्योक्तोव
रानवृणु॥१॥श्रीशुकउ०॥इत्थंविरिंचस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभूरदित्यां।चतुर्भुजः
शंखगदाब्जचक्रःपिशंगवासानलिनायतेक्षणः॥१॥इत्थंविरिंचेनस्तुतंकर्मचदेवकार्य
लक्षणंवीर्यंचप्रभावोयस्यसहरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेतित्रयाणामन्वयः।अमृतभूः।मृत्युज
न्मशून्यः।शंखगदाब्जचक्राणिअस्यसंतीतितथा।अत्रशंखादिद्वंद्वेनमत्वर्थीयोऽचप्रत्ययः॥
अविसर्गपाठेपठचासौपिशंगवासाश्च॥१॥श्यामावदातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवद
नांबुजःपुमान्श्रीवत्सवक्षावलयांगदोल्लसत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः॥२॥झषरा
जोमकरःतदाकारयोःकुंडलयोःत्विषाउल्लसन्तीश्रीर्वदनांबुजेयस्यश्रीवत्सोवक्षसियस्य।

वक्षोपरि गदिश्रसहोत्र्यमंतिकिरीटादीनि यस्य ॥ ७ ॥ मधुव्रतव्रातविघुष्टया स्वया विराजितः श्री
वनमालया हरिः ॥ प्रजापतेर्वेश्मतमः स्वरोचिषा विनाशयन् कंठनिविष्टकौस्तुभः ॥ ८ ॥
श्रीमत्या वनमालया विराजितः वेश्मगतं तमः ॥ ८ ॥ दिशः प्रसेदुः सलिलाशयास्तदा प्रजा
प्रहृष्टात्मलता गुणान्विताः ॥ द्यौरंतरिक्षं क्षितिरग्निजिह्वा गावो द्विजाः संजहृषुर्नगाश्च ॥
९ ॥ अग्निजिह्वा देवाः ॥ नगाः पर्वताः ॥ नभस्यजो विषमसमय मार्गे श्रोणायामिति ॥ १० ॥ श्रोणायां
श्रवणद्वादश्यां सुस्नातो जितिप्रभुः ॥ सर्वे नक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्म दक्षिणं ॥ १२ ॥ द्वाद
श्यां सविताऽतिष्ठन्मध्यंदिनगतो नृप ॥ विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ॥ १३ ॥ नाम् श्रटी० ७७
पदस्कंधे द्वादशी श्रवणद्वादशीति प्रसिद्धा ॥ तस्यां तत्रापि श्रोणायां श्रवणर्क्षे चंद्र इत्यर्थः ॥ त
त्रापि श्रवणस्य प्रथमो भागो अभिजिति नक्षत्रे ॥ तच्च स्कंध्यादर्शितं ॥ अभिजिन्नाम नक्षत्रं उपरि

ष्टादशधा नो श्रवणस्याद्यो णायाः इति एवं विशिष्टे नक्षत्रे प्रभुः प्रादुर्बभूवेत्यर्थः ॥ किं च नक्ष
त्राण्यश्विन्यादीनि ताराश्चेतराः ताराः ग्रहाः गुरुशुक्रादयः ते आद्या येषां ते सूर्यादयो विप
वेरस्य जन्म दक्षिणं उदारं चक्रुः ॥ जन्मलग्नात्त्रिगुणा बहवो बलवंतश्च इत्यर्थः ॥ विशेषांतरमाह ॥
यस्यां द्वादश्यां हरेर्जन्म तत्तस्यामहन्येव विदुः ॥ तदा च मध्यंदिनगतः सविताऽतिष्ठत् ॥ सा च
द्वादशी विजया नाम प्रोक्तेत्यर्थः ॥ ८ ॥ शंखदुंदुभयो नेदुर्मृदंगपणवानकाः ॥ चित्रवादित्रतूर्या
णां निर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ॥ ९ ॥ शंखादयो तेषामन्येषां च चित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषोऽभ
वत् ॥ १० ॥ प्रीताश्चाप्सरसोऽनृत्यन् गंधर्वप्रवरा जगुः ॥ तुष्टुवुर्मुनयो देवा मनवः पितरोऽभ
यः ॥ ११ ॥ देवा मनवश्च आदीनां कुसुमैः समवाकिरन् क्षितिस्तीर्यणान्वयः ॥ १२ ॥ सिद्धविद्या
धरगणाः सकिंपुरुषकिंनराः ॥ चारणा यक्षरक्षांसि सुपर्णभुजगोत्तमाः ॥ गायंतोऽतिप्र

शांमंतोनृत्यंतो।विबुधानुगाः।आदित्या आश्रमपदंकुसुमैःसमवाकिरन्॥१०॥दृष्ट्वादिति
स्तंनिजगर्भसंभवंपरंपुमांसंमुदमापविस्मिता।गृहीतदेहंनिजयोगमाययाप्रजापतिश्चा
हजयेतिविस्मितः॥११॥विस्मयांतरमाह॥ग॥यत्तद्वपुर्भातिविभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्य
क्तमधारयद्धरिः।बभूवतेनैवसवामनोवटुःसंपश्यतोदिव्यगतिर्यथानटः॥१२॥यद्वपुर्हरि
रधारयत्तत्प्रकटितवान्।तेनैववपुषामातापित्रोःसंपश्यतोरेववामनोवटुर्बभूव।दिव्य
गतिःअद्भुतचेष्टितः।स्वयंकथंभूतःअव्यक्तचिद्रूपःकथमधारयत्।भातिदीप्तिः।विभू
षणानिचआयुधानिचतैर्व्यक्तंयथाभवतितथा॥ग॥तंवटुंवामनंदृष्ट्वामोदमानामहर्षे अष्टी०
यःकर्माणिकारयामासुःपुरस्कृत्यप्रजापतिं॥१३॥कर्माणिजातकर्मादीनि॥ग॥तस्योपनी ७८
यमानस्यसावित्रींसविताब्रवीत्।बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रंमेखलांकश्यपोददात्॥१४॥ददौ

कृष्णाजिनंभूमिर्दंडंसोमोवनस्पतिः।कौपीनाच्छादनंमाताद्यौश्छत्रंजगतःपतेः॥१५॥वनस्प
तिःवनानांपतिःसोमः॥ग॥कमंडलुंवेदगर्भःकुशान्सप्तर्षयोददुः।अक्षमालांमहाराज
सरस्वत्यव्ययात्मनः॥१६॥तस्माइत्युपनीताययक्षराट्पात्रिकामदात्।भिक्षांभगवती
साक्षादुमादादंबिकासती॥१७॥पात्रिकांभिक्षापात्रीं॥ग॥सब्रह्मवर्चसेनैवंसभांसंभा
वितोवटुः।ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यरोचतमारिषः॥१८॥सएवंसंभावितोमारिषःश्रेष्ठोव
टुर्ब्रह्मवर्चसेनब्रह्मर्षिगणसंजुष्टांतांसभामतिक्रम्यारोचत॥ग॥समिद्धमाहितंवह्निंकृत्
वापरिसमूहनं।परिस्तीर्यसमभ्यर्च्यसमिद्भिरजुहोद्द्विजः॥१९॥यदर्थंवटुर्बभूवतदाद्या
वसमाप्तिः॥श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जितंबलिंभृगूणामुपकल्पितैस्ततः।जगामतत्राखि
लसारसंभृतोभारेणगांसंनमयन्पदेपदे॥२०॥यजमानंयजंतंभृगूणांभृगुभिःउपकल्पि

त्तिः प्रवर्त्तितः अखिलेन यागरेणा बलेन संभृतः संपूर्णः॥ मू॥ तं नर्मदायास्तट उत्तरे बले
र्य ऋत्विजस्ते भृगुकच्छसंज्ञिके। प्रवर्त्तयंतो भृगवः क्रतूत्तमं व्यचक्षतारादुदितं यथा रविं
॥२१॥ नर्मदाया उत्तरे तटे भृगुकच्छसंज्ञिके क्षेत्रे क्रतूत्तमं प्रवर्त्तयंतो ये बलेः ऋत्विजो भृ
गवः ते तं व्यचक्षत अपश्यन्। आरात् समीपे उदितं रविमिव ते ऋत्विगादयः। सूर्यः कि
लेत्येवमादि व्यतर्कयन्निति शेषः॥ मू॥ ते ऋत्विजो यजमानः सदस्या हतत्विषो वामनतेज
सा नृप। सूर्यः किलायात्युत वा विभावसुः सनत्कुमारोऽथ दिदृक्षया क्रतोः॥२२॥ इत्थं सशिष्ये
षु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाणो भगवान् स वामनः। सदंडं छत्रं सजलं कमंडलुं विवेश बि अटी॰
भ्रद्धयमेधवाटं॥२३॥ हयमेधवाटं अश्वमेधमंडपं विवेश॥ मू॥ मौंज्या मेखलया वीतं उपवी ७५
ताजिनोत्तरं। जटिलं वामनं विप्रं मायामाणवकं हरिं॥२४॥ उपवीतवान् उत्तमजिनं मेव उत्त

रमुत्तरीयं यस्य॥ मू॥ प्रविष्टं वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः। प्रत्यगृह्णन् समुत्थाय
संक्षिप्तास्तस्य तेजसा॥२५॥ संक्षिप्ताः अभिभूताः संतः॥ मू॥ यजमानः प्रमुदितो दर्श
नीयं मनोरमं। रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत्॥२६॥ रूपस्यानुरूपा अवयवा य
स्य तं दृष्ट्वेति शेषः॥ मू॥ स्वागतेनाभिनंद्याथ पादौ भगवतो बलिः। अवनिज्यार्चयामास मुक्त
संगमनोरमं॥२७॥ तत्पादशौचं जनकल्मषापहं स धर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलं। यद्देवदे
वो गिरिशश्चंद्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया च भक्त्या॥२८॥ चंद्रमौलिश्चेत्यन्वयः। अन्यथा पुन
कारः। चंद्रमौलिरपि गंगारूपं यन्मूर्ध्नि दधारेत्यर्थः॥ मू॥ बलिरु॥ स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्म
न्किं करवाम ते। ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वार्य वपुर्धरं॥२९॥ हे आर्य त्वा त्वां साक्षा
त्तपस्त्वं ब्रह्मर्षीणां तप एव मन्ये। कथंभूतं तं तपः वपुर्धरं शरीरधारि॥ मू॥ अद्य नः पित

स्तृमा॥अद्यनःपावितंकुलं॥अद्यस्विष्टःक्रतुरयंयद्भगवानागतोगृहान्॥३०॥अद्याग्नयोमेसु
हुतायथाविधिद्विजात्मजत्वच्चरणावनेजनैः॥हतांहसोवार्भिरियंचभूरहोतथापुनीतात
नुभिःपदैस्तव॥३१॥त्वच्चरणावनेजनैर्वार्भिर्हतमहोयस्यतस्यमेपुनीतापवित्रीकृता॥
यद्यद्वटोवांछसितत्प्रतीछमेत्वामर्थिनंविप्रसुतानुतर्कये॥गांकांचनंगुणवद्धाममृ
ष्टंतथान्नपेयमुतवाविप्रकन्यां॥ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वारथांस्तथार्हत्तमसंप्रती
छ॥३२॥मेमत्तःप्रतीछगृहाण॥देयदत्तमहस्त्यंतम॥३॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्ट
मस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः॥१८॥ ॥अनविंशेतुहरिस्ता॥याचितेनपदत्रयं॥प्रतिश्रुतेचबलि अष्टी०
नाजानन्दनुरवारयत्॥श्रीशुक उ०॥इतिवैरोचनेर्वाक्यंधर्मयुक्तंससूनृतं॥निशम्यभग ८०
वान्प्रीतःप्रतिनंद्येदमब्रवीत्॥१॥दाउष्टुस्तुष्टिःस्वयंतुष्टिरियाद्विप्रसुतोचितः॥वक्तुमि

तिविज्ञेतुष्ट्रिशचयत्नाद्वामनः॥वचस्तावेतदितिषोडशभिः॥श्रीभ०॥वचस्तवैतज्जनदे
वसूनृतंकुलोचितंधर्मयुतंयशस्करं॥यस्यप्रमाणंभृगवःसांपरायेपितामहःकुलवृद्धः
प्रशांतः॥२॥ह्लजनादवसांपरायेपारलौकिकेधर्मेपितामहःप्रल्हादःप्रमाणं॥२॥नह्ये
तस्मिन्कुलेकश्चिन्निःसत्त्वःकृपणःपुमान्॥प्रत्याख्यातप्रतिश्रुत्यायोदातापिद्विजातये॥३॥
निःसत्त्वस्यलक्षणं॥योद्विजातयेपाचकायप्रत्याख्यातानददामीतिवक्ता॥कृपणस्यलक्षणं
॥प्रथमप्रतिश्रुत्यपश्चान्नददातीति॥३॥उक्तंचब्राह्मणेभ्यःप्रतिश्रुत्ययोनदत्तेनराधमः॥
नकोऽत्रकुलेमुख्यदददत्यत्रनारकी॥श्॥३॥नसंतितीर्थेयुधिवार्थिनार्थिताःपराङ्मुखाये
त्वमनस्विनोनृपाःयुष्मत्कुलेयद्यशसामलेनप्रह्लादउद्भातियथोडुपःखे॥४॥तीर्थेदानाव
सरे॥यस्मिन्युष्मत्कुले॥३॥यतोजातोहिरण्याक्षःचरन्नेकइमांमहीं॥प्रतिवीरंदिग्विजये

नाविंदत गदायुधः ॥ ५ ॥ यतो यस्मिन्न जानः ॥ ६ ॥ यं विनिश्चित्य लक्षणं विष्णुः क्षेमाङ्कारस्यागतो ।
नात्मानं जयिनं मेने तद्धृदयं त्रिः प्रविश्य स्मरन् ॥ ७ ॥ क्षेमाङ्कारेन्न्याउद्धरणे ॥ ८ ॥ निष्क्राम्य तद्धृदयं त्रातादि
रण्य कश्चित् पुरः पुरा । दृष्टं तत्राष्टदलं कञ्जं गामनिलं यं हरेः ॥ ९ ॥ तमायान्तं समालोक्य स्वतपाणि
स्तनांतवक्त्र ॥ चिंतयामास कालस्तौ विष्णुमयि या विना वरः ॥ १० ॥ यतो यतो दृष्टतत्रासौ सोऽम्बुजः प्राण
वृत्तामिवा ॥ अतो हमस्य हृदयं प्रवेक्ष्यामि पराङ्मुखः ॥ ११ ॥ पराङ्मुखः बहिर्दृष्टः ॥ १२ ॥ एवं स निश्चि
त्य रिपोः शरीरमाधावतो निर्विविशे पुरेद्गाः श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तस्याणारंध्रेण विवि
क्तचेताः ॥ १३ ॥ अतो हृदये स्थितं मां नन्नास्य तीन्यं वं निश्चित्य श्वासानिलं तर्दितः सूक्ष्मोदे
हो यस्याचिविस्रमतिः कंपिचाश्विसदूतिवासवीर्यः ॥ १४ ॥ स तन्निकेतं परिमृग्य शून्यमप
श्यमानः कुपितो ननाद । क्ष्मां द्यां दिशः स्वं विवरान्समुद्रान्विचिन्वन्न ददर्श वी (वृ०टी० ८१)

रः ॥ १५ ॥ न ददर्श स्त्रियं ततः प्रविष्टवांस्त्या ॥ १६ ॥ अपश्यंस्त्रितिहोवाच मयाविष्टमिदं जगत् । यत्राटता
मे गतो न तं यत्नो नावर्त्तति पुमान् ॥ १७ ॥ पुमान् यतः सकाशान्नावर्त्तते तद्ब्रह्मैव नूनं गतः ॥ नि
श्चयं तु कृतवादिति वास्तवार्थः ॥ एवं स्मृत्य पर्यंतिमखंडं विश्लोकरेरं यत्नलतवान् । तदुचितमेव
तस्या प्रतिष्ठं महाबलपराक्रमस्य शरोदं मा न चिह्नं निजक्रोधानुबंधस्य । कथं । नामासौ
शराशिरोमणीः ॥ जीवन्नेव कालरवनावेस्तु पदितवानित्याशयेनाह ॥ १८ ॥ वैरानुबंध एता
वानामृत्योरिह देहिनां ॥ अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृंहितः ॥ १९ ॥ वैरानुबंध एतावानामृ
त्योरिति देहिनां देहे निमृत्याविमानवतां स राजेति ॥ तथा हंमानेनोपबृंहितो मन्युश्च तवसे
वापतोऽज्ञानप्रभवः ॥ अज्ञानं निर्वृत्तिः ॥ पाकूपापफलपापागोमाद्यमेवेत्यर्थः ॥ तद्वयं सर्वजीव
त्युत्वातपितरस्नातिः ॥ पिनेतिः ॥ २० ॥ पिताप्रह्लादपुत्रस्तेनात् द्विजान्द्विजवत्सलः स्वमायुर्द्दिन

लिंगैर्न्योदेवैर्न्यादास्यपाचितः॥१४॥ द्विजवेषधारिणोदेवएतेनतु द्विजाइतितन्मविद्वानपिप्रःस्य
चितःसतुच्छीपमायुर्द्दैवैर्न्याददौ॥१५॥ भगवानाचरितानधर्मानास्थितोगृहमेधिभिः॥ब्राह्मणाः
पूर्वजैःशूरैःअन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः॥१६॥ तस्मात्त्वत्तोमहीमीषद्वृणेहंवरदर्षभात्॥पदानि
त्रीणिदैत्येंद्रसंमितानिपदाम्मम॥१७॥ ममपदासंमितानीतित्रिविक्रमपदानिप्रायेणान
वाप्तवादः॥१८॥ नान्यत्तेकामयेराजन्वदान्याज्जगदीश्वरात्॥नैनःप्राप्नोतिवैविद्वान्
यावदर्थप्रतिग्रहः॥१९॥ तत्रापिस्वपदत्वानेपगमात्॥यावदर्थमिवप्रतिग्रहोयस्यसःइश्व
रस्यापियाच्ञाकारणांयाच्ञाप्रकारणंचोक्ताबलेर्बंधनप्रश्नोत्तरत्वेनतस्यगर्वातिरेके अ॰टी॰
णाधिक्षेपप्रकारमाह॥ अहोइतित्रिभिः॥२०॥ बलिरुः॥ अहोब्राह्मणदायादवाचस्तेवृद्धसं ८२
मताः॥त्वंबालोबालिशमतिःस्वार्थंप्रत्यबुधोयथा॥२१॥ नैवाचोवृद्धसंमताः वृद्धबालः

बालिशश्चासौमतिश्च बालिशानामज्ञानानामिवमतिर्यस्य॥अतएवस्वार्थंप्रतियथावदबुधः॥व
स्तुतस्तुबालइव॥अबालिशमतिश्चेतिच्छेदः॥स्वार्थंप्रत्यबुधइतिच॥तत्कानामेवार्थंबुध्यसे
नस्वार्थंपरिहर्तुंलभ्यतवतद्व्यतिरेकेणस्वार्थानावादित्यर्थः॥अबुधत्वमेवाहमामिति॥२२॥मां
वचोभिःसमाराध्यलोकानामेकमीश्वरं॥पदत्रयंवृणीतेयोबुद्धिमान्द्वीपदाशुषं॥२३॥द्वी
पस्यदाशुषःदातारंअबुद्धिमान्वस्तुतस्तुबुद्धिमानितिच्छेदः॥२४॥नपुमान्मामुपव्रज्यभू
योयाचितुमर्हति॥तस्माद्वृत्तिकरींभूमिंवटोकामंप्रतीच्छमे॥२५॥कामंयथेष्टंसंव्यक्तपा
दप्रसारणेनेत्यर्थः॥अतएवतुष्याकरिष्यतिपुनरपितःस्हृदत्वमेवाविष्कृतवन्वाहयावंत
मितिसप्तभिः॥२६॥श्रीभगवानुवाच॥यावंतोविषयाःप्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियं॥नशक्नुवं
तितेसर्वेप्रतिपूरयितुंनृप॥२७॥त्रिभिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते॥नववर्षसमेतेनस

त्सद्वीपवरेछया॥२२॥सप्तद्वीपाधिपतयो नृपा वैन्यगदादयः॥ अर्थैः कामैर्गता नांतं तृष्णाया इ
ति नः श्रुतं॥२३॥ नववर्षसमेतेन द्वीपेनापि समानां द्वीपवराणामिछया तृष्णया॥ अतं नगनाः
श्यस्मा ति:श्रुतं॥ असंतुष्टस्तु प्राप्तैस्त्रिभिर्लोकैरपि न सुखं वर्त्तते॥ब॥ यदृछयोपपन्नेन
संतुष्टो वर्त्तते सुखं॥ नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः॥२४॥ पुंसोयं संसृतेर्हेतु
रसंतोषोर्थकामयोः॥ यदृछयोपपन्नेन संतोषो मुक्तये स्मृतः॥२५॥ यदृछालाभतुष्टस्य ते
जो विप्रस्य वर्द्धते॥ तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः॥२६॥ आशुशुक्षणिरग्निः
॥ब॥ तस्मात्त्रीणि पदान्येव वृणे त्वद्वरदर्षभात्॥ एतावतैव सिद्धोहं वित्तं यावत्प्रयोजनं॥२७॥ अटी॰
२॥ सिद्धोहं कृतार्थः॥ एतावतैव मम सर्वस्वापहारमिति निरस्तानिप्राय तदेवाह॥ वित्तं यावत्प्रयोज ८३॥
नमेव सुखं॥ अधिकस्य फलेत्याह वदन्वादित्यर्थः॥ब॥ श्रीशुक उ॥ इत्युक्तः स हसन्नाह वांछितः

प्रतिगृह्यतां॥ वामनाय महीं दातुं जग्राह जलभाजनं॥२८॥ विष्णवे क्ष्मां प्रदास्यंतमुशना अ
सुरेश्वरं॥ जानंश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विदांवरः॥ श्रीशुक्र उ॥ एष वैरोचने साक्षाद्भ
गवान्विष्णुरव्ययः॥ कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसाधनः॥३०॥ प्रतिश्रुतं त्वयैतस्मै
यदनर्थमजानता॥ न साधु मन्ये दैत्यानां महानुपगतोनयः॥३१॥ अनयः अन्यायः॥ अन्यायमे
वाह॥ एष इति॥ब॥ एष ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतं॥ दास्यत्याछिद्य शक्राय मायामाणव
कोहरिः॥३२॥ ननु मया पदत्रयमेवाद्य प्रतिश्रुतं नाधिकं तत्राह॥ त्रिभिरिति॥ब॥ त्रिभिः क्र
मैरिमाँल्लोकान्विश्वकायः क्रमिष्यति॥ सर्वस्वं विष्णवे दत्त्वा मूढ वर्त्तिष्यसे कथं॥३३॥ क्र
मतामिति चेत्तत्राह॥ सर्वस्वमिति॥ तथापि प्रतिश्रुतं प्रमादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमत इति
द्वाभ्यां॥ब॥ क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः॥ खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः॥

र्थ॥ एकेन पादन्यासेन त्रिविक्रममाणात्येच्यर्थः। तन्नीयस्य तृतीयपदन्यासस्य॥३३॥ निष्ठां ते नरकं
मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतं। प्रतिश्रुतस्य यो नीशः प्रतिपादयितुं भवान्॥३४॥ तथापि सर्वस्वदा
नात् किं। त्रिस्तावद्वृत्तिविष्यतीति चेत्तत्राह॥ न तद्दानमिति॥३५॥ न तद्दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्वि
पद्यते। दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः॥३६॥ तपः चित्तैकाग्र्यं कर्मसूत्रं॥३६॥ धर्मा
य यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च। पंचधा विभजन्नवित्तमिहामुत्र च मोदते॥३७॥ ननु न दित्स
ति श्रुत्येति कथं अनृतं वाच्यं तत्राह सार्द्धैः षड्भिः॥३७॥ अत्रापि बह्वृचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तमः।
सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं च तत्॥३८॥ अत्रापि सत्यानृत व्यवस्थायां बह्वृचश्रुत्या
द्विप्रयमंडमिति सत्यं नेत्यनृतमित्यादिना सत्यानृतयोर्लक्षणपूर्वकं स्तुतिनिंदाव्योपपचि
दितं। अनृतं चानिषिद्धं येन तत्स्वं पराभावाएतद्द्विक्रमदरमित्यादिना॥ सत्यदोषाननृतेनेनचगुणा श्रीटी० ८५

नुक्त्वा। तस्मात्काल एव दद्यात् कालेन दद्यात् सत्यानृतं मिथुनीकरोतीत्युपसंहारेण हन्ति संकटा
दिष्वनृतमप्यनुज्ञातमिमं श्रुत्यर्थं दर्शयन्नाह द्वाभ्यां मिथुनीकारेणापत्योक्तं तत्सत्यं नेति यदाह तत्
दवानतं। ननु सत्यमीषदनृतावधिनाना पिष्टतीयाद्यायेनाह॥३९॥ सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्म
वृक्षस्य गीयते। वृक्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूलमात्मनः॥४०॥ सत्यं पुष्पफलं विंद्यात् तु जानी
यात् आत्मवृक्षस्य देहरूपवृक्षस्यापाकृतः गीयते श्रुत्योच्यत इत्यर्थः। यावान्तरं उत्तमं यद्यपि
श्रुत्या वाचः। सत्यं पुष्पफलं चेत्युक्तं। तथापि वचो देहनिर्वाहाधीनत्वादात्मवृक्षस्येति प्रस्तु
तानुपारणोक्तं। नवत् पुष्पफलस्थानीयं सत्यं। ततः किं मातत्राह। हृदि देहे जीवति न तु पुष्पफलं
स्यात् प्रानस्यादिति पाठे स्तुत्युक्तं। या वाचः परा मर्द्धिः देहरक्षानृतेन रक्षणीय इत्याह। अनृतं
चात्मनो देहस्य मूलं। एतदेव दृष्टांतेन स्पष्टयति॥४१॥ तद्यथा वृक्ष उन्मूलः शुष्यत्युद्वर्ततेऽचि

रात्। एवं नष्टान्तः पश्य आत्मा शुष्यन्नसंशयः॥४०॥ नयथाहृत्वः उत्पादितमलः शुष्यति। अ
चिरादेवाद्वर्त्तत पततीति च। एवं नष्टमनृतं यस्य स आत्मा दहः शुष्यन्। यद्यपि च शुच्य एवमे
वानृतं वदन्न आत्मानमाविष्कृतं करोति। यथैवं चैनिंदयानृतं निषिद्धं तथा एकपमंदारानुसा
रेणानके चलान्तृतविषयमित्याह प्रत्यैवं व्याख्यातं दयतत्वेनेनेति च तथ्यवोक्तः। तथा च
श्रुतिः। ऋमिति सत्यं नेच्छन्नृतं तं देवतां देतत्सुष्पं फलं वा चायत्स यंमहेष्वरायवशस्वीकसा
णकीर्त्तिर्भविता। पुष्पं हि फलं वाचः सत्यं षदत्यथैतन्मूलं वा चोदयन्नृदं। तद्यथा वृक्ष आचिरं
लः शुष्यति। स उद्वर्तत एवमेवानृतं वदन्न आचिरन्मात्मानं करोति। स शुष्यति स उद्वर्तत। मुटी॰ ८५
तस्मादनृतं न वदेद्दयेत त्वेन एते नत्र अनेन दयेत। मंक त्वेषा आत्मानं रक्षेदिति श्रुत्यर्थः। सर्वथा
सत्यवचनेन देहो न निर्वहेदिति स्फुटीकर्तुं स्वस्य दोषानन्तृतस्य च गुणानाह। परात्मिति

दास्यो॥७॥ परात्मिक्रमशल्यं वा अच्छरं यन्न दामिति। यच्छिंचिदामिति ब्रूयात् तेन रिष्येत वै
पुमान्। निर्लवेप सर्वमोऽक्षर्वन्नालं कामेन चात्मने॥४१॥ यदामित्यक्षरं तत् पराक् दूरे स्थं शरीर वा
श्चंचतीति परात्मिक्र। मितिपदस्य व्याख्यानो। अशल्यं चेति। तत्स्मात् अर्थिनिय। किंचिदामिति
दास्यामिति ब्रूयात्। तेन रिष्येत नश्यतात्र वेत्। किंचानिर्लावसर्वमोऽक्ष वन्नदास्यामीत्यंगीकुर्व
न्न आत्मने कामेन नालं पर्याप्तो न भवति। तस्य भोगा न सिध्यन्तीत्यर्थः॥ तथा च श्रुतिः। परा
ग्वा एतद्रिक्तमक्षरं यदेतदोमिति यद्यत्किंचोमित्याहात्रैवास्मै तद्रिच्यते। स सर्वमोऽक्षर्यादि
त्यादात्मानं स कामेभ्यो नालं स्यादिति॥४२॥ अथैतन्मूलमित्यात्मं सम्बन्धेनेच्छन्नृतं वचः। एवं
नेच्छन्नृतं ब्रूयात् षडूः कीर्तिः स्वपत्न्यतः॥४३॥ नेति। यदनृतं वचः एतत् मूलं अर्थव्यापारा
वात्। अन्यात्मं चेत्कारा चयः। आत्मनो अभिमुखमनन्यस्यार्थमाकार्षितीच्यत्यात्मयो

दीनियमम किंचिदपि नास्ति सीदामीति ब्रूते। सद्भिनेनानृतेन न परेषामर्थनाकर्षनीति अपि
इं। ननु तर्हि इदमनृतमेव सर्वं दास्येयं स्यात्तेयाह। सर्वमिति। तथा च श्रुतिः। अथैतत्सर्व
मन्यात्मं यत्रेति मयस्सर्वनिति श्रूयात्। पापिकास्यकीर्त्तिर्जयित्वासेन न तत्रैव दृश्यादिति॥
अतो वृत्तिसंकटादिष्वनृतं न दोषायेत्यपवादं दर्शयति॥१७॥ स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थे प्रा
णसंकटे। गोब्राह्मणार्थे हिंसायां नानृतं स्याज्जुगुप्सितं॥४३॥ स्त्रीषु प्रासादनेन वशीकार
नर्मणि परिहासे। विवाहे च वरादिस्तुतौ। गवां ब्राह्मणानां च हितार्थे हिंसायां च कस्यचित्प्रा
प्तायां। तथा च याज्ञवल्क्यः। वर्णिनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेदिति। तथा च श्रुतिः। न भा०टी०
स्त्रीकाल एव दद्यात् का कालेन दद्यात्त्तसत्यानृते मिथुनीकरोतीति॥१८॥ ॥१९॥ इति श्री ८९
भागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे वामनप्रादुर्भावे एकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥१९॥

विंशे चानृतनीतो सो ज्ञात्वापि कपटं हरेः। ददावेव तनौ चिच्छुः सदस्या वर्द्धिताद्भुतं॥१॥ श्रीशुक उ॥
बलिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येण भाषितः। तूष्णीं भूत्वा क्षणं राजन्नुवाचावहितो गुरुं॥ बलिरु
॥ सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मोऽयं गृहमेधिनां। अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित्॥२॥
भागवतानयाप्रोक्तं सत्यं। किं तत्। यो अर्थकामादिकं न बाधेत सः गृहमेधिनां धर्म इति॥१॥ स
चाहं वित्तलोभेन प्रत्याचक्षे कथं द्विजं। प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्लादिः कितवो यथा॥३॥ न
ह्यसत्यात्परो धर्म इति होवाच भूरियं। सर्वं सोढुमलं मन्ये ऋतेऽलीकपरं नरं॥४॥ कथं प्रत्या
चक्षे इति। अकरोमि। तत्र प्रत्याख्याने दोषमुक्तात्वाह। नाहमिति॥१॥ नाहं बिभेमि निर
यान्नाधन्यादसुखार्णवात्। न स्थानच्यवनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलंभनात्॥५॥ अधन्यात्तद
रिद्रात् दुःखयोरपि। किंच॥१॥ यद्यद्धास्यति लोकेऽस्मिन् संपरेतो धनादिकं। तस्य त्यागे निमित्तं

किंचिप्रस्तुष्यत्तेन चित्त ॥ हीयग्रहनादिकं न स्वर्वसंपारतं सृतं पुरुषं दास्यति । य रुच्येवात
किमिति जीवति वस्त्वयं तद्देयमिति भावः । तथापि तावद्दात्रिसंकटपरिहारार्थं किंचिद्दीयतामिति
चेत्तत्राह । नस्यातिविप्रश्चेत्तेनार्थेन दत्तेनापि न तुष्यते नहि । तस्यार्थप्यित्यागे दाने । किं निमि
त्तं । नाकिंचित् । याचितादस्य संप्रदाने विप्रस्य संतोषो । दानं व्यर्थमेव स्यात् । अतस्तद्याचितं
सर्वं देयं न च किंचिदिति भावः । तर्हि न देयमेवेति चेत्तत्राह । अर्थं प इति ॥ ३ ॥ अर्थः ऊर्ध्वीति चेत्ता
नोमायवोऽस्य सगाप्तुतिः दध्मऽ । शिविप्रत्वतः काचिकन्याधरादिषु ॥ ७ ॥ ऽस्याजरमुनिर
पिका चिकस्या विचारः ॥ ८ ॥ यरिपंथुतुजे ब्रह्मत्वादयें द्रिरनिवार्त्तिभिः । तेषां कालोपसीयो का अ०टी० ८७
त्नयत्रोऽधिगतं तु वि ॥ ९ ॥ यैर्द्वेयोऽद्रिपुद्धेश्व निवर्त्तिभिरिपंथु स्तुजे । उपतुक्ता तेषामिदं लोका
त्परलोकोश्च नो गानितिवा । कालोपमीता मंस्कृत वाक्ता न तु तु चित्त राधिया तं प्राप्यं यत्राप्यभीत ॥

अतः कीर्त्तिरेव साध्या नान्यदिति भावः । देहत्यागादपि धनत्यागे कीर्त्तिर्न वर्त्तीत्याह प्रा
णैनाइति ॥ ४ ॥ प्राणैनार्थं तुष्टिर्विप्रे वे याचिते हि शास्ततु यजतः । न तथा तीर्थं स्नायाते श्रद्धया पे
धनत्यजतः ॥ ५ ॥ तत्यजतीति तथा । तीर्थपात्रा अचेतोऽतिऽः करोधनत्याग एवं समया कार्य
इति भावः । तर्हि निर्धनत्वेन दैन्यं स्यादिति चेत्तत्राह ॥ ६ ॥ मनः स्विनः कारुणिकस्यत्रो
ततं पदर्थिकामापयेनं येन तऽ गोतिः । अतः पुनब्रह्मचिदां नवाहत्रो । ततो बटोरस्य
ददामिवांछितं ॥ ७ ॥ मनस्विन इति या हरातार्हत्रानामप्यर्थिनां कामोपनयेन कामपूरणेनऽ
गतिर्दैन्यमिमिति यत्तत्तछो ननं नऽमेव न चाहत्रानां तु कामोपनयेन कामपूरणेनऽगतिः
दैन्यं त्रो ननमिति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः । ननु नायं बटुः किं तु चित्रस्तवद्रातुरित्यत्रो । तर्हि
पुत्तरामेव दास्यामीत्याह । पत्नीति ॥ ८ ॥ पत्नीतिपत्रः क्रतु निर्धना दत्तानवं तत्रास्याः पावि था

नकोविदाः।स एष विष्णुर्वरदोस्तु वापरो दास्याम्यमुष्मै क्षितिमीप्सितां मुने॥११॥परं त्वात्तुर्वा
स्तु॥७॥यद्यप्यसावधर्मेण मां बध्नीयादनागसं।तथाप्येनं न हिंसिष्ये भीतं ब्रह्मतनुं रिपुं॥१२॥
एष वा उत्तमश्लोको न जिहासति यद्यशः।हत्वा मेनां हरेद्युद्धे शयीत निहतो मया॥१३॥यद्य
दि यशो न जिहासति तर्हि युद्धे मां हत्वा एनां भूमिं हरेत शयीत वा मम्यकृत्वानः।एवमेमचि
ह्नेशयीतेति वास्त्वेवार्थः॥७॥श्रीशुक उवाच।एवमश्रद्धितं शिष्यमनादेशकरं गुरुः।शशाप
दैवप्रहितः सत्यसंधं मनस्विनं॥१४॥अश्रद्धितं अजातश्रद्धं॥७॥दृढं पण्डितमान्यज्ञः स्तब्धो
स्यस्मदुपेक्षया।मच्छासनातिगो यत्वमचिराद्भ्रश्यसे श्रियः॥१५॥एवं शप्तः स्वगुरुणा सत्या भा०टी०
न्न चलितो महान्।वामनाय ददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकं॥१६॥विंध्यावलिस्तदागत्य पत्नी ८६
जालकमालिनी।आनिन्ये कलशं हैमं अवनेजन्यपां भृतं॥१७॥जालकं मुक्ताभरणविशेषः।

तन्मालावती।अवनेजनीनामपां कलशोत्तृनमूर्तं॥७॥यजमानः स्वयं तस्य श्रीमत्पादयुगं
मुदा।अवनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विश्वपावनीः॥१८॥रोमांचिततनुर्देवा हर्षितमनयमोब्रवी
त्।अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलो मखः॥१९॥जीवितं सफलं मद्य यज्ञनाथोस्मि न संप्रा
पः।यज्ञनाथोस्मिन्यज्ञनाथे हि न संशयः॥२०॥इत्युक्ते दीक्षिते तस्मिन्प्रहृष्टवामनो
ब्रवीत्।दीक्षितानां प्रशस्तोसि मान्य बलवतां वर।तदुक्तम्पकिमर्थं मां नाषामदानवेश्व
र॥२१॥बलिरुवाच।नाथन्मोनेदृष्टिं श्रीहृष्टग्रामादीनां च पवनं।पावन्नगोचरे ब्रह्मन्दास्यादन्नं।।
च्छतद्रूपिणः॥२२॥श्रीशुक उवाच।चोरोचनिस्तनोक्नष्टः कलशं जलपूरितं।आददेदृष्टि
वीदातुं बलिर्निर्ववामनस्य पदा॥२३॥विष्णुः सर्वगतोताचापजलधाराविरोधिनां।काव्यदस्त
स्तुदर्भाग्रे तद्वारे संत्यवेशायतत॥२४॥दर्भाग्रेणन्नमहाराशत्वे रविकोटिसमप्रभं।अमोघं ब्रा

रि

ह्यमक्षमं काव्याद्धिग्रामलोलुपं ॥२५॥ पलाप्य नागवीयातः स्वस्थानमेकचक्षुषा ॥ बलिर्हृदि
तदाचिंतो ॥ मद्दीपदमामितां ॥२६॥ अतः परं स्मृतां ॥ठ॥ तदासुरेंद्रादिविदेवनागगणगंधर्वविद्
याधरामिद्वचारणाः ॥ तत्कर्मसर्वेपिशृणांतत्रार्जवेप्रमनचार्षविंद्रषुर्मुदान्विताः ॥२७॥ नेऽ
मुक्रोडेऽनयः स्वदस्वशोगंधर्वकिंपुरुषकिंनराजगुः ॥ मनस्विनानेन कृतं तदुड्डकरं चिरं
नदादाद्रिपदेजगत्रयेः ॥२८॥ नद्वामनं रूपमवेक्ष्य तावुतंदरेरनंतस्य गुणांस्त्रयाम्यकांनूः
स्वं दिश्याद्यो विविराः पयोधयः ॥ तिर्यम्नृदेवाः स्वपयोपदाम्पत ॥२९॥ अवर्धत । वोच्छातः प्रति
रुद्धतामितिबलिनाश्वत्तु कवनात्र ॥ अतएवत्रः स्वामित्यादयो यस्मिनुच्चापतत्स्थितवंतः अटी° ८९
॥ठ॥ कायेबलिस्तस्य महाविचुते मदर्दृशाचार्यपदय्यएतत्रा ददर्श विश्वं त्रिगुणां गुणाच
केतुतेंद्रियार्थाशिपञ्जीवयुक्तं ॥३०॥ कुविगादिम्पदितो बलिः । तस्योदरे काय एतद्विश्वं ददर्श ।

तदेवप्रपंचायतिारस्मामितिपादौ नेः सप्तमिः ॥ठ॥ रसामचष्टांकितलेय्यपादयोः मदीम
हीध्रान्तपुरुषस्यजंघयोः पतत्रिणांजानुनिचिस्वद्धशेरुचेगिरीणांमाद्धतामिंद्रसेनः ॥३१॥ मा
रुतंगणांवापुसंघइद्रस्यसेनावसेनायस्यप्तः ॥ इंद्रपदेस्थितवांस्तएव्दूतं ॥ठ॥ सध्यांवि
नावर्षप्रपिगुह्यएव्हलनप्रजापती वृजघनेत्रात्मसुख्यान्नानाद्यांनत्रकूद्विषुमप्तसिंधवकृफ
कमस्यारामिवर्द्धमालो ॥३२॥ आत्मास्वयं बलिः सुख्यायेषांतानत्सुरान्तद्वमाबांनद
न्तपंक्तिं ॥ठ॥ ऋग्वेगंधर्वस्तनयोर्मुखं वारारे क्षतं च सप्तयंच मनममस्यपेंऽ ॥ श्रियं च वक्षस्यरवि
दहस्तां कंठे च सामानि समस्तरेफान् ॥३३॥ अंगदेराजन्नममस्तारेफां स्वराष्ट्रान् ॥ठ॥ ऽऽ
प्रथानानमरान्नुजेषु तक सौपोः कक्षतोद्यो स्वमूर्ध्नि केशेषुमेघान्स्वसनं नासिकायाम
क्षौ ॥ अमर्पेवदने च वह्निं ॥३४॥ घो अघो च ॥ठ॥ वाणां चक्षुंदो सिरप्रेजन्नेंगांत्रु वोर्त्रिषेधं च

विभिंचपद्भ्यांतु॥अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसोमन्युंललाटेधरएवलोभं॥रपा।रसेरसेनो॥ ॥स्पर्शे
चकामंनृपरेतसोंभः।पृष्ठेत्वधर्मंक्रमणेषुयज्ञं।छायासुमृत्युंहसितेचमायांतनूरुहेष्वोषधि
जातयश्च॥२६॥रेतसारेतसो।क्रमेषुपादन्यासेषु।ओषधिजातीश्च॥ ॥नदीश्चनाडीषुशि
लानखेषुबुद्धावजंदेवगणानृषींश्च।प्राणेषुगात्रेस्थिरजंगमानिसर्वाणिभूतानिददर्शवीरः
॥२७॥प्राणेषुइंद्रियेषु॥ ॥सर्वात्मनीदंभुवनंनिरीक्ष्यसर्वेसुराःकश्मलमापुरंग।सुदर्श
नंचक्रमसह्यतेजोधनुश्चशार्ङ्गंस्तनयित्नुघोषं॥२८॥सर्वात्मनीत्यादिवाक्यांतरं।सुदर्शनमि
त्यादीनामीश्वरमुपतस्थुरित्येकान्वयः॥ ॥पर्जन्यघोषोजलजःपांचजन्यःकौमोदकी अ॰टी॰
विष्णुगदातरस्विनी॥विद्याधरोसिःशतचंद्रयुक्तःतूणोत्तमावक्षयसायकौच।सुनंदमु ९०
ख्याउपतस्थुरीशंपार्षदमुख्याःसहलोकपालाः॥२९॥विद्याधरंखङ्गंशोसि॥ ॥स्फुरत्किरी

टांगदमीनकुंडलः।श्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः।मधुव्रतस्रग्वनमालयावृतोरराजराज
नृनगवानुरुक्रमः॥३०॥मीनकुंडलेमकरकुंडले।स्फुरंतिकिरीटादीनियस्यसः।मधु
व्रतानांस्रजोपस्यां।तयावनमालयाश्रीवत्सादिनिश्चावृतोव्याप्तः।उरुक्रमत्वमेवाह।क्षि
तिमिति॥ ॥क्षितिंपदैकेनबलेर्विचक्रमेनभःशरीरेणदिशश्चबाहुभिः।पदंद्वितीयंक्र
मतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयायतदीयमण्वपि॥३१॥उरुक्रमस्यांघ्रिरुपर्युपर्यथोमहर्जना
भ्यांतपसःपरंपतत्॥३२॥द्वितीयपदंक्रमतोविक्षिपतस्त्रिविष्टपंकिंचिद्दीयोकिंचि
न्मात्रंजातोतृतीयायतुनकिंचिदपितत्राद्वच्छः।उरुक्रमस्यांघ्रिस्त्रिविष्टपात्पर्युपरिग
छन्महर्जनौतपश्चतस्यपरंपरंपदंसत्यलोकंगतइति॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
अष्टमस्कंधेविश्वरूपदर्शनोनामविंशतितमोध्यायः॥ ॥ ॥एकविंशेपदासृष्टिमिषे

णाबलिबंधने॥ विष्णुनाऽलं तमुत्कर्षं तस्य स्थापयितुं जने॥ १॥ उरुक्रमस्यांघ्रिः तपपः परं ग
तइत्यर्थः॥ ततः किंइष्टं तदाह॥ ७॥ श्रीशुक उ०॥ पद्यं पमीत्याद्यष्टनवो नरखंड निर्दैता स्व
धामध्रुतिराहतो न्यगात्॥ मरीचिमिश्रा ऋषयो यदुद्भूताः प्रदनंदनाद्या नरदेवयोगि
नः॥ ८॥ पद्यं पच्चलोकप्राप्तं अंघ्रिपमीत्यष्टनवोऽन्यागात्॥ तथा मरीचिमिश्रादय
श्चेतिद्वयोरन्वयः॥ कथं तत्तोष्टनवः॥ हेरराख्नेर्नरखात् एवं देवः॥ तेर्दैनास्वधाम्नोध्रुतिपस्य
पः॥ तथा मरीचिमिश्रादयश्चेति द्वयोरन्वयः॥ स्वयं च तिराहृतः छिन्नः॥ हे नरदेवा यदुद्भू
तायोगिनश्च॥ ९॥ वेदोपवेदा निगमानयान्विनास्तर्कनिदाग्नांगपुराणसंहिताः॥ ये वा अटी०
परे योगसमीरदीपितज्ञानाग्निना रंधितकर्मकल्मषाः॥ १०॥ ववंदिरे यत्स्मरणानुभाव ९५
तः स्वायंभुवं धाम गता अकर्मकं॥ अथांघ्रये प्रोन्नमिताय विष्णोरुपाहरत्पद्मनयोदृणो

दकं॥ समर्च्य नत्वा न्यगृणात् शुचिश्रवायत्नात्॥ निपंकेरुहस्पंदनवः स्वयं॥ २॥ अगा॥ निरोदा
दीनि पुराणानि तेन संहिताश्च या योगएव समीरस्तेन दीपितं ज्ञानमेवाग्निः तेन रंधितं दग्धं क
र्मकल्मषं कर्ममलं येषां ते च सर्वे तमंघ्रिं ववंदिरे॥ यस्यांघ्रेः स्मरणानुभावतः अकर्मकं
कर्म निरप्राप्यं॥ विष्णोरंघ्रये॥ स्वयं स्पनानिपंकेरुहस्पंदनवः॥ तस्तविष्णोरंघ्रिं समभ्यर्च्य॥
॥३॥ धातुः कमंडलुजलं तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया नरेंद्र॥ स्वर्धुन्यभूत्नभ
सिसा पतती निमार्ष्टि लोकत्रयं भगवतो विशदेव कीर्तिः॥ ४॥ लोकत्रयं निमार्ष्टि पवित्र
यति॥ ५॥ ब्रह्मादयो लोकनाथाः स्वनाथाय समादृताः॥ सानुगा बलिमाजह्रुः संक्षिप्तात्म
चित्तये॥ ५॥ संक्षिप्तात्मविभूतिः स्वाविस्तारो येन तस्मै यथा ह्रस्वं वामन
रूपेण स्थितायेत्यर्थः॥ ६॥ तोयैः समर्हणैः स्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः॥ धूपैर्दीपैः सुरभि

निर्जिता चलतफत्कारैः स्तवनैर्जयपराशिषैः शंखदुंदुभिनिःस्वनैः॥६॥ जांबवानृक्ष
राजस्तु भेरीशब्दैर्मनोजवः। विजयं दिक्षु सर्वासु महोत्सवमघोषयत्॥७॥ महीं सर्वां हृतां
दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाच्ञया। ऊचुः स्वभर्तुरसुरा दीक्षितस्यात्यमर्षिताः॥८॥ त्रिपदविष
या व्याजयाच्ञा कपटयाच्ञा तया। स्वभर्तुर्बलेः महीं हृतां दृष्ट्वा ऊचुः। किमूचुस्तदाह न
वा इति सार्द्धैस्त्रिभिः॥ब॥ न वा अयं ब्रह्मबंधुर्विष्णुर्मायाविनां वरः। द्विजरूपप्रतिच्छन्नो
देवकार्यं चिकीर्षति॥९॥ अनेन याचमानेन शत्रुणा बटुरूपिणा। सर्वस्वं नो हृतं भर्तु अटी॰
र्न्यस्तदंडस्य बर्हिषि॥१०॥ सत्यव्रतस्य सततं दीक्षितस्य विशेषतः नानृतं भाषितुं श ५२
क्यं ब्रह्मण्यस्य दयावतः। तस्मादस्य वधो धर्मो भर्तुः शुश्रूषणं च नः॥११॥ इत्यायुधानि ज
गृहुर्बलेरनुचरासुराः। ते सर्वे वामनं हंतुं शूलपट्टिशपाणयः॥१२॥ अनुचरा एव ते असुरा

नंदः श्च॥ब॥ अनिच्छतो बले राजन् प्राद्रवन् जातमन्यवः। तानभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपा
न्नृप। प्रहस्यानुचरा विष्णोः प्रत्यषेधन्नुदायुधाः॥१४॥ नंदः सुनंदोथ जयो विजयः प्र
बलो बलः। कुमुदः कुमुदाक्षश्च विष्वक्सेनः पतत्रिराट्॥१५॥ जयंतः श्रुतदेवश्च पुष्प
दंतोथ सात्वतः। सर्वे नागायुतप्राणाश्चमूं ते जघ्नुरासुरीं॥१६॥ हन्यमानान् स्वकान् दृष्ट्वा
पुरुषानुचरैर्बलिः। वारयामास संरब्धान् काव्यशापमनुस्मरन्॥१७॥ हे विप्रचित्ते हे राहो
हे नामे श्रूयतां वचः। मा युध्यत निवर्त्तध्वं न नः कालोयमर्थकृत्॥१८॥ अर्थकृत् अनुकू
लः॥ब॥ यः प्रभुः सर्वभूतानां सुखदुःखोपपत्तये। तं नातिवर्त्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः पु
मान्॥१९॥ पौरुषैस्तं कालमतिवर्त्तितुं पुमान् नेश्वरः समर्थो न भवति॥ब॥ यो नो भव
याग्रागासीदभवाय दिवौकसां। स एव भगवानद्य वर्तते तद्विपर्ययं॥२०॥ बलेन

मविवेर्बुध्या दुर्गमं त्वोषधादिः ॥ सामादिभिरुपायैश्च कालं नात्येति वै जनः ॥२१॥ नवाङ्क्विनि
र्जिंना य्यं तेब ऊक्त्रोनुचरा हरेः ॥ दैवेनर्द्धैस्त एवाद्य युधि जित्वा नदंति नः ॥२२॥ हरेरनुचरा
देवाः ॥७॥ एतान्वयं विजेष्यामो यदि दैवं प्रसीदति ॥ तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं यो नो
र्थत्वाय कल्पते ॥२३॥ दैवेन कृद्धैः प्रमृष्टैर्नवह्निः अर्थत्वाय स्वानुरूपायां ॥८॥ श्रीशु
क उ ॥ पत्युर्निगदितं श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपाः ॥ रसां निर्विविशू राजन्विष्णुपार्षद
ताडिताः ॥२४॥ अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट्‌ विभुचिकीर्षितं ॥ बबंध वारुणैः पा
शैर्बलिं सौत्येऽहनि क्रतौ ॥२५॥ प्रभोश्चिकीर्षितं ज्ञात्वा ॥ अयमर्थः ॥ अस्य यत्सर्वस्वा स्टी० ८२
पहारेण मम मेच्छ्रतिमानं यं चाज्यदानीं दत्त्वा कारेणाहंकारत्वमपि याजयित्वा परमा
नुग्रहं करोमि ॥ इति ॥ नचानेन तुलो न्यः कोपि प्रत्ययमधाधीरो वास्तीति तद्यशः प्रख्याप

यं किंचिद्याजयितुं मयीच्छतीति प्रभोरभिप्रायं ज्ञात्वा तं बबंधेति ॥ सौत्येऽहनि सोमाभिषववदि
ने ॥९॥ हाहाकारो महानासीद्रोदस्योः सर्वतो दिशं ॥ निगृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुना प्रभ
विष्णुना ॥२६॥ रोदस्योः द्यावापृथिव्योः ॥१०॥ तं बद्धं वारुणैः पाशैर्भगवानाह वामनः ॥
नष्टश्रियं स्थिरप्रज्ञमुदारयशसं नृप ॥२७॥ पदानि त्रीणि दत्तानि क्रमेऽमयं त्वया असुर ॥ द्वा
भ्यां क्रांता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय ॥२८॥ यावत्तपत्यसौ गोभिर्यावदिंदुः सहोडुभिः ॥
यावद्वर्षति पर्जन्यः ॥ तावती भूरियं तव ॥२९॥ पादेकेन मयाक्रांतो भूर्लोकः खं दिश
स्तनोः ॥ स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ॥३०॥ असोमर्यः ॥ मया आत्मानय
च्चयः ॥ व्यापिनेत्यर्थः ॥ खं च दिशश्च तनोः त्वचा देशश्च दीयं सर्वस्वं ॥११॥ प्रतिश्रुतमदातु
स्ते निरये वासम्इष्यते ॥ चिरं ताचं निरयं तस्मात् गुरुणा चानुमोदितः ॥ स्वर्गाद्भ्रंशपरिहारार्थं
गुरुणा शुक्रेणानुमोदितः ॥ एव
मुक्तेपिनिरयपरिहारार्थं

चमनोरथंकुर्वंतंप्रत्याह॥३३॥यथामनोरथस्तस्यदूरःस्वर्गाद्यितत्पथः।प्रतिश्रुत
स्यदानेनयोर्थिनंविप्रलंभते॥३४॥विप्रलब्धोददामीतियत्वयाहंचाढ्यमानिना।तद्व्यलीक
फलंभुंक्ष्वनिरयंकतिचित्समाः॥३५॥यःप्रतिश्रुत्यस्यादानेनयाचकंविप्रलंभतेतस्य
मनोरथोऽपूर्णश्चस्वर्गश्चतस्यदूरएवमन्यचाधःपतत्येव।त्वयाचाहंविप्रलब्धः।तस्माद्व्यली
कफलंभुंक्ष्वतस्यफलंनिरयंभुंक्ष्वेत्यर्थः॥३५॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कं
धेचरित्रेएकविंशोऽध्यायः॥ ॥ द्वाविंशेतुप्रपन्नःस्वमस्ताप्यप्सुतान्बलिर्देवाव
रात्हरिःस्तुतिमध्यात्प्रह्लादेनवन्दितः॥समर्पितंतनूचित्रनिर्मलाचलतंकितः॥छलितो अ॰टी॰
बलिनाचित्रंस्वमेवापत्स्यदच्छत॥१॥श्रीशुकउ०॥एवंविप्रकृतोराजन्बलिर्भगव ९४
तासुरः॥भिद्यमानोप्यभिन्नात्माप्रत्याहाविक्लवंवचः॥१॥विप्रकृतःअपलतःभिद्य

मानःसन्प्रत्याहस्वस्थमानः॥१॥बलिरुवाच॥यद्युत्तमश्लोकभवान्ममेरितंवचोव्यलीकंसुरवर्यम
न्यते।करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमेनिजं॥२॥हेउत्तमश्लोकेति
कटाक्षः।ममवचईरितंप्रतिश्रुतंनतावद्व्यलीकंयथाकपटेनवामनतयात्रिविक्र
रूपांतरस्याविःकृतत्वात्।एवमपियदिभवान्व्यलीकंमन्यात्।तथापिऋतमेवाहंक
रोमि।मदुक्तंप्रलंभनंनभवेत्।मच्छीर्ष्णिनिजंतृतीयंपदंकुरु।नचैतावताविश्वाक्रांतंव
तोममतवच्छिरःपदपर्याप्तिंनभवतिइतिमन्यथाः।चित्तेनचेत्पदद्वयंजातंर्हीदमधिकमेवस्या
त्।वित्तादपिवित्तवतोधिकत्वादितिभावः।ननुच।आपदर्थंधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैर
पि।आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपीतिवचनात्।आत्मन्नयपरिहारायसर्वस्वं
त्यज्यात्।चेत्कुतस्तात्रीतःसन्आत्मानमर्पयसितत्रआह।बिभेमीति॥३॥बिभेमि

नाहं निरयात्यदच्युतेन पाशबंध्याद्यमनात् दुरत्यायान्नानवार्थलिंगास्पवनो विनियदाद
साधुवादात् कृशास्तु मिंजेयथा॥२॥ अप्राधुवादात् अपकीर्त्तिर्यथा दं चशस्तु ष्टिजे तथा निरया
दिस्यान बित्तामि नन्नु मया नित्यदात्त वा पकीर्त्तिर्ज्जाति चानवेद्याद॥३॥ सुस्पष्टं स्याद्यनमं
मन्येदं डमर्दवि मापितं यन्नमात पिता चानासु सुरुदस्यादिशं तिदि॥४॥ अर्द्धनामेर पितं य
दंडमात्रादयोपि नदिश्यादिशंति निवापर्यपत्ति॥ दितेषिणा चयानिशदीनादं स्याद्यएवा
स्मीति नावः नन्वदं देवानां दितिषीनासुराणां तत्रादं। वेन्द्र नामिति॥५॥ वेन्द्र नमसुराणां
नःपरोव्यःपरमो गुरुः। यो नानानकपदांधानां विचित्रं शंचचतुरादिशान्॥५॥ पारा द्यःरतु अटी०
वलेन वर्त्तमानः मात्रेचं पुनर्विकानिवास्मा नत्तु शदी३ मे विद्याद। यस्मिन्निति॥६॥ य ९५
स्मिन्नाविरात्तु बधेन गूढेना विबुधेतराः बदबालो चिरं मिश्रियासुदेकांतयोगिनः॥६॥७

अदोहं प्रसिद्धं। अनेनात्र ममन्नज्ञानापि डंः स्वामित्याद॥८॥ तेनादं तिशदीनोस्मि नव
नात्तरिकर्मणा वदस्य चाकृणः पाशैर्न्नातिव्रीडनचव्यथे॥९॥ तेन गुरुणा नवता किंच॥
यो यंदंडरूपो ममानुग्रहस्त्वयाल्लतः मत्त वक्रकापित्रवेनानच ग्रहमनुपदस्यपात्रमि
त्यात्रायेनाद। पितामह इति॥१०॥ पिनाम हो मे नवदीयमस्मातः प्रकादस्यावि स्कृतमा
धुवादः नवद्विपक्षेणा विचित्रवेषमं प्रापितस्त्वत्परमः स्वपित्रा॥११॥ नवदीयानां मस्मा
त्पतः आविःकृतः साधुवादाय स्मा चेमचपरमः आश्रयायस्यमः। अनेनवतो विप
क्षेणाविद्विषा हिरण्यकशिपुना विचित्रां वेशं संदिग्धांप्रापितो पि॥१२॥ किमात्म
नातेन कृतात्तिपातनः किं रिक्तकद्वारः स्वजनारव्यदस्फावि। किंजापपापांस्मृतिरत्ति
देवनामचरस्य गोदिः किं मिदाषागुणाद्यपः॥१३॥ अनंततः आयुषां नरिक्तकद्वारः पुत्रैःइद

गदेकेवलं आयुषो व्यय एवानंतसुखं किंचित्॥ ॥ इत्थं समतिश्रित्य पितामहो महानगाध
बोधे नवतः पादपद्मांबुजं प्रपेदे यत्कृतोन्नयं जनान्नीतः स्वपदं स्वपाणस्य सत्तमः॥१०॥
देहादीनामपि श्रमारंतां निश्चित्य अत्कृतोन्नयं श्रवंच नवतः पादपद्ममवप्रपेदे। मः प्र
सिद्धां महानां स्वपदं लोदं च्युतं सल्पयतीति तथा तस्यापि॥ ॥ अथ पादमप्याम्नरिपोः नं
वांतिकं देवेननी मः श्रमनं याजितश्री गइ दंस्ततां नांतिकवर्त्तिजीवितं यया भुवं ध्वस्तम
मतिन्न बुध्यात्॥११॥ अथ तस्मादहमपि देवेन तस्य वचाग्पेननवांतिकं नीन इति चत्रर्थं
नान्वयः॥ तस्यापि श्रमं नं बलांतन्याजिता श्रीर्यस्य अयया श्रियास्तत्रमतिः। पत्तु मानं इदं जीवि अटी०
तम ध्रुवं न बुध्यते। कथं न्नतं स्ततां तस्यांतिकवर्त्तिभिश्चोः सन्निदितो॥ ॥ श्री शुक उ॥ तस्य ५६
चेताषमाणस्य प्रकाशो नगचास्त्रियः आजगाम कृष्णश्रेष्ठः कापतिरिवोच्छितः॥१२॥

कापतिः सर्वैः॥ ॥ तमिंद्रसेनः स्वापितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेक्षणं। प्रांशुं
पिशांगांबरमंजनत्विषं प्रलंबबाहुं सुभगं प्रमोदत॥१३॥ अंजनत्विषं श्यामं॥ ॥ तास्मि
बलिर्विकणापाशयंत्रितः। समर्दनं नोपकृज हार श्रवं वतान न तामस्तन्नश्रु विलोचनः॥
सव्रीडनीचीनमुखाबभूव॥१४॥ स्खलनाहंकारादि रूपापराधस्मरणेन सव्रीडनीचीनम
धोमुखं यस्य सः। शिरसा नमन्नेव तच्चपदमस्तुन्निनाम॥ ॥ मनतत्र हामीनमुदीस्यसन्यातिं
मुनंदानंदाद्यनुगाकृपापितां उपेत्य चरामो शिरसा महामनानननामस्तद्भपुलकाश्रुचि
कलः॥१५॥ बलेस्तल्कृतं मनुष्यहं हष्टा पुलकैरश्रुभिश्चविक्कवं प्रेमना दाचैयेवेति॥ ॥
प्रकादेतृ॥ वैपवदन्नंपदामिन्द्रसर्जितं कृतं तथैवाद्य नदेवशौचनं॥ मन्तेमहानस्यस्त
तोयस्तु यद्वो। विश्वं त्रिशतापविय आत्मभोहमतान्॥१६॥ नयेयद्रपदमेतदीयं च्यापकृतोकिं

उत्तीयमेव पुनः स्वीकृतं तत्त्वेनाननमेव कृतं। तत्र हेतुः। मन्य इति। यद्यस्मात् श्रीरेव यदात्ममोह
नं तस्माद्धि त्वं शिनः। मादनत्वमेवाह॥३॥ ययादिति विद्वानपि मुह्यते यत्तस्तकोऽविचष्टे गतिमात्म
नो यथा। तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय वै नारायणायाखिललोकसाक्षिणे॥१७॥ ययापि श्रियापा
विद्वानपि यतः संयतोऽपि मुह्यते। तत्र स्यां मह्यां कोऽन्यः पुमान् नात्मनो गतिं तत्त्वं यथावद्
विचष्टे पश्यति तस्मै महाकारुणिकाय तस्यानुदृष्ट एव नो राजन् प्रह्लादस्य प्रकृतां जगत्त्रेः। हिर
ण्यगर्भस्तु गवान्तु वाच मधुसूदनं। तस्य प्रह्लादस्यानुदृष्ट एव ततः उवाच इति किं चित्रकूटे प्रह
तः स्वयं पूर्वः। तद्विव॥ विंध्यावलिरपि चकृतं प्रवृत्ता। तादवमगवान् हिरण्यगर्भः। किं चिद्विहस्तु अ.टी.
तत्र समागतः सोऽपि तां च संमानयन् हिरण्यगर्भः कृत्यां रक्षां स्थितः। अत्र तस्तस्या एव वाक्यं ९७
प्रथमम वतारयति॥८॥ श्रीशुक उ०॥ बद्धं वीक्ष्य पतिं साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला। प्रांजलिः प्र

ननु स्त्रियाः श्वशुरपतिसमीपे मौनेन भाव्यं। तत्राह। अन्यत्र लज्जा कर्तव्या स्त्रीभिः श्वशुरसंनिधौ। गुणानुकथने विष्णोर्लज्जायां पदाभवेत॥१॥

णतोपेन्द्रं ब्रह्माणं सप्रश्रयं सुरवी नृप॥१८॥ विंध्यावलीउ०। क्रीडार्थमात्मन इदं त्रिजगत्कृतं ते स्वाम्यं
तु तत्र कुधियोऽपर ईश कुर्युः। कर्तुः प्रभोस्तव किमस्यत आवहंति त्यक्तह्रियस्त्वदवरोपि
तकर्तृवादाः॥१९॥ त्रिजगतः कर्तुः प्रभोः पालकस्य अस्यतः संहर्तुश्च ईश्वरस्य तव अन्ये कि
मावहंति किं समर्पयंति त्वया अवरोपितः कर्तृवादः कर्तारः स्वतंत्रा वयमिति वादमा
त्रमपि येषां ते। अयं भावः। कत्र यं मयार्पितं तृतीयपदं दानाय देहं समर्प्य प्रतिश्रुतं सत्यं क
रोमीति देहादिषु स्वाम्याविष्कारेण ब्रुवंतः ये कुबुद्धिर्निर्लज्जाश्च। यत स्वमेव सर्वस्यापि स्वा
मी। अतो मे दमतिमनं केवलं आत्मीयं मत्वा निजं तकस्य प्रह्लादस्य पौत्रोयमिति कृ
पया विसृज्यपायेति भक्तं च। प्रमाणादीनां स्वयमेव सृष्टाः पदत्रयं पापाचमपि पद्मनाभ। नि
रापराधो ममबंधः कांतः प्रभुर्यादृच्छति तत्करोति॥ श्रीशुक उ०॥ तस्यानुदृष्ट एव तो राज

न्प्रह्लादस्य कृतांजलेः । हिरण्यगर्भे भगवानुवाच मधुसूदनः ॥ २१ ॥ तदेवं प्रह्लादस्य विंध्या
वलेश्च परमार्थक्रियाप्रसंनो हरिः । ब्रह्माउलोकदृष्ट्वैव निरूपयति त्वत्तनावेति त्रिभिः ॥ ब
ब्रह्माउ । त्वत्तनावत्तरान्तरः ॥ हवादेव जगन्मय । सुचेनं कृतसर्वस्वं नायमर्हति निग्रहं ॥
२२ ॥ निग्रहानर्ह विहेतुः कृत्स्नाति ॥ ॥ कृत्स्नानेन न दत्ता त्वत् लोकाः कर्मार्जिता स्वयं ॥
निवेदितं च सर्वस्वमात्मा विक्लवया गिरा ॥ २३ ॥ सर्वस्वमेवाह आत्मेति । तदेवं के मुच्य
न्यायेनाह ॥ ॥ यत्पादयोरशठधीः सलिलं प्रदाय दूर्वांकुरैरपि विधाय सतीं सपर्यां अपि
उत्तमां गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत् ॥ २४ ॥ य अटी० ९८
स्य तव पादयोः सलिलमात्रमपि प्रदाय सर्वोपि जनः उत्तमां गतिं प्राप्नोति । तस्मै तु
स्यमसौ बलिः त्रिलोकीं दाश्वान् ददद्वान् आर्तिं कथं प्राप्नुयात् ॥ ॥ मीदं तियदि तेन

काः तावद्वस्यात्तदात्रपा ॥ पुरवंडः वंदिष्येषां वेच ददथीनं जनार्दन ॥ २५ ॥ श्री भगवानुवाच ।
ब्रह्मन् यमनुगृह्णामि तद्विशो विधुनोम्यहं । यन्मदः पुरुषः स्तब्धो लोकं मां चावमन्यते ॥
तस्य विशः अर्थान् । तन्वर्थ पिहारः कोयमनुग्रहः तत्राह यन्मदः यस्य अर्थैः मदो यस्य सः । स्त
तएव स्तब्धः अनम्रः सन् मदस्तं न देहिनामर्थानामपहार एवानुग्रहः इत्यर्थः । उर्ज्जन्तं पुरुष
जन्म कथंचित् भवतो जीवस्य जन्मादि निमित्ते गर्वे सति हानिकारः । तस्य च नाशो मद
४२ष्या६ नुग्रहादेवो हा दायादि तिधान्यो ॥ ॥ यदा कदाचिज्जीवात्मा संसरन्निजकर्मभिः । नानायोनिष्वनी
श्वरः पौरुषीं गतिमाव्रजेत् ॥ २८ ॥ अनीशः परतंत्रः सन् निजैः कर्मभिः नानायोनिषु
कृमिकीटादिषु संसरन् ॥ ॥ जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः । यद्यस्य न भवेत्स्तं
भः तत्रायं मदनुग्रहः ॥ २९ ॥ तत्रापि कथ्यां गतो जन्मादिभिरस्य यदि स्तंभो न भवेत् तर्हि

अयं मदनुग्रह एव। कथं तर्हि ध्रुवादिष्वोर्थश्रेपादो ददामीति चेत्तत्राह ॥२५॥ मानस्तंभ
निमित्तानां जन्मादीनां समंततः सर्वश्रेयःप्रतीपानां हंत मुह्येन्न मत्परः ॥२६॥ मान
एव स्तंभः अनम्रता तस्य निमित्तभूतानां समंततः सर्वश्रेयःप्रतिकूलानां जन्
मादीनां मध्ये पि जन्मादिभिरिति वा। हंत हे ब्रह्मन् मत्परो न मुह्येत। अतो न कस्य
चिदपि प्रदोपि ददामि। अनेकस्तु मुह्येदिति तदपहारस्यमेवाहं तस्यानुग्रहं क
रोमीति भावः। अस्य चेदानीमत्यद्भुतादन्यः दुःप्रापमपि दास्यामीति वक्तुं तस्य मोहा
भावमाह। एषइति त्रिभिः ॥२७॥ एष दानवदैत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्धनः। अजैषीर
जयां मायां सीदन्नपि न मुह्यति ॥२८॥ क्षीणरिक्थः च्युतः स्थानात्क्षिप्तो बद्धश्च श
त्रुभिः ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापितः ॥२९॥ गुरुणा भर्त्सितः शप्तो ज

अ॰टी॰ ९९

हौ सत्यं न सुव्रतः ॥३०॥ छलैरुक्तो मया धर्मो नायं त्यजति सत्यवाक् ॥३१॥ न ह्येतस्मिन्नु
क्ते कश्चिन्निःसत्त्वः कृपणः क्षुमानित्यादिना छलैरेव मया धर्म उक्तः तथापि तं धर्ममि
यं न त्यजति। अतः सत्यवाक् ॥३१॥ एष मे प्रापितः स्थानं दुःप्रापममरैरपि। सावर्णे
रंतरस्यायं भवितेन्द्रो मदाश्रयः ॥३२॥ मम मया वा आश्रयः पालको यस्य सः स्था
ने प्रापित इति षष्ठ्यंते तादवस्थानमाह ॥३३॥ तावत्सुतलमध्यास्तां विश्वकर्मवि
निर्मितं। यन्नाधयो व्याधयश्च क्लमस्तंद्रा पराभवः नोपसर्गा निवसतां संभवंति
मम ईक्षया ॥३४॥ तावत्सावर्णिकमन्वंतरपर्यंतं सुतलमध्यास्तां। अधिवसतु। चित्यपदि
पत्तयश्चिन्निवसतां आध्यादयो मम ईक्षया न संभवंति। एवं ब्रह्माणं प्रत्युक्त्वा कृ॥
पावशः साक्षाद्बलिं प्रत्याह इन्द्रसेनेति चतुर्भिः ॥३५॥ इन्द्रसेन महाराज याहि भोन

न्द्रसेन । सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यं ज्ञातिभिः परिवारितः ॥ ३१ ॥ न त्वामभिभविष्यन्ति लोकेशाः कि
मुतापरे । त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रं मे सूदयिष्यति ॥ ३२ ॥ रक्षिष्ये सर्वतोऽहं त्वां सानुगं स
परिच्छदं । मोदस्व ज्ञातिभिः सार्द्धं भोगान्भुंक्ष्व मनोरमान् ॥ ३३ ॥ तथापि भगवद्वियोगात्तत्र दानि
च्छंतं प्रत्याह ॥ ३४ ॥ सदा सन्निहितं वीर तत्र मां द्रक्ष्यते भवान् । तत्र दानवदैत्यानां संगात्ते भा
व आसुरः । दृष्ट्वा मदनुभावं वै सद्यः कुंठो विनंक्ष्यति ॥ ३५ ॥ संगाद्य आसुरो भावः स क्षिप्रं नंक्ष्यति ॥
॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे बलिचरित्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ श्री ॥
त्रयोविंशे बलिर्यातः सुतलं सपितामहः । उपेन्द्रेण दिवं गत्वा इंद्रश्चक्रे मोदते हरिः ॥ ॥ श्रीशुक अष्टी०
उ० ॥ इत्युक्तवंतं पुरुषं पुरातनं महानुभावोऽखिलसाधुसंमतः । बद्धांजलिर्बाष्पकलाकु १००
लेक्षणो भक्त्युत्कलो गद्गदया गिराब्रवीत् ॥ १ ॥ बाष्पकलाभिर्बिंदुभिः आकुले ईक्षणे यस्य स

भक्त्या उत्कलः उत्कंठः ॥ १ ॥ बलिरु० ॥ अहो प्रणामाय कृतः समुद्यमः प्रपन्नभक्तार्थविधौ स
माहितः । यल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पितः ॥ २ ॥ अहो त्वत्प्रणाम
स्य महिमा । यदर्थं कृतः समुद्यम एव प्रपन्नानां भक्तानां योऽर्थः तस्य विधौ अभक्तेऽपि त
स्य संपादने समाहितः अप्रमत्तास्थितः कृतः । यत् येनोद्यमेन लोकपालैरमरैः सर्वप्रथ
मैरपि अलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहः अपसादनीचे राजसमपि मय्यर्पितः । अयं भावः । परमेश्व
राय तुभ्यं मद्वराकस्त्रिलोकीं दत्तवानित्येतदास्तां प्रणामोऽपि न सम्यक्कृतः । किंतु तद
र्थं समुद्यममात्रं कृतं । तेन च कर्मतपोदानादिकोटिभिरप्यलभ्यस्त्वदनुग्रहः संपादि
तः । अहो त्वत्प्रणामप्रभावाश्चर्यमिति ॥ २ ॥ श्रीशुक उ० ॥ इत्युक्त्वा हरिमानम्य ब्रह्माणं
सभवं ततः । विवेश सुतलं प्रीतो बलिर्मुक्तः सहासुरैः ॥ ३ ॥ एवमिंद्राय भगवान्प्रत्या

नीयत्रिविष्टपो हरयित्वादितेः काममशास्यस्य कर्त्तुं जगत् ॥ ४ ॥ अथाप्सत्वगापेंद्रः सन्नपालया
मास ॥ ५ ॥ त्वत्प्रसादं निर्मुक्तं पौत्रं वंशधरं बलिं । निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रल्हाद इदमब्रवी
त् ॥ ५ ॥ प्रल्हाद ॥ नेमं विरिंच्यो लभते प्रसादं न श्रीर्न शर्वः किमुतापरे ते । यन्नोऽसुराणामपि दु
र्गपालो विश्वाभिवंद्यैरभिवंदितांघ्रिः ॥ ६ ॥ दुर्गपालो निरक्षिष्यसर्वतो दमित्र कृत्वा ॥
॥ ७ ॥ यत्पादपद्ममकरंदनिषेवणेन ब्रह्मादयः शरणदाश्नुवते विभूतीः । कस्मादयं कुसृ
तयः खलयोनयस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदवीं भवतः प्रणीताः ॥ ७ ॥ हे शरणद अयं वयं अपे कु
सृतयः दुर्वृत्ताः खलयोनयः अज्ञान यस्य मेव यं तस्य भवतो दाक्षिण्यदृष्टेः पदवीं कस्मा भटी० १००१
द्धेतोः प्रणीताः ॥ बहुमानेन चित्तानुवर्त्तिनं दाक्षिण्यं तन्मया दृष्टिस्तद्विषयतां प्रापिताः न
कः प्रियत्वादिति च ॥ ८ ॥ चित्रं तवेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्य वि

शारदस्य । सर्वात्मनः समदृशोऽविषमः स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभावः ।
८ ॥ न विद्धि एवं तवेहितं अहो चित्रं किं तत् सर्वात्मनः समदृशः स्वभावो विषम इति यत् ॥
सर्वात्मैव विचित्रचरितत्वे हेतुः । अहो अमिता अचिंत्या योगमाया तया लीलया विसृष्टानि र
चितानि भुवनानि येन तस्य । अहो इत्यत्र संधिरार्षः । समदृशत्वे हेतुः । विशारदस्य सर्वज्ञस्य ।
अथवा भक्तप्रियत्वेऽपि तव विषमत्वं नास्त्येव । यतः कल्पतरुस्वभावः । भक्तान् नक्ति प्रियोऽसि ॥
नहि कल्पतरुराश्रितानामेव कामान्पूरयंन्नपि विषमो भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ व
त्स प्रल्हाद भद्रं ते प्रयाहि सुतलालयं । मोदमानः स्वपौत्रेण ज्ञातीनां सुखमावह ॥ ९ ॥ नित्यं
द्रष्टासि मां तत्र गदापाणिमवस्थितं । मद्दर्शनमहाल्हादध्वस्तकर्मनिबंधनः ॥ १० ॥ मद्दर्शनि
नयो महाल्हादः तेन ध्वस्तः कर्मबंधनं मज्ञानं यस्य ॥ १० ॥ श्रीशुक उ० ॥ आज्ञां भगवतो राजन्

सक्रोदो बलिना सह। बाढमित्यमरश्रेष्ठो हृष्टो ध्यायंस्ततो जगौ॥११॥ परिक्रम्यादितिं पुत्रः संप्राप्य वसुर

चमूपतिः। प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाबलः॥१२॥ अथादीक्षां नमस्य राजन्हरिर्नारायणो

ऽन्तिके। आसीनस्य विशांमध्ये सदसि ब्रह्मवादिनां॥१३॥ ब्रह्मन्नस्मेननुशिष्यस्य यच्छिद्रमेतरंस्मृतं जा।

तं तत्संतनु विस्तारय। मंत्रस्तु यजमानं विना कथंप्रध्मातव्यमिति। न वाच्यानि यानि। यत्नादिति। ब्र

ह्मदृष्टं ब्राह्मणोदृष्टमेव यमंत्रवेत्ता। किंपुनरनुष्ठितमित्यर्थः॥१३॥ श्रुक० ७०३॥ कुतस्त कर्मविषम्यं

यस्य कर्मेश्वरो भवान्। यत्तेषां यज्ञपुरुषः सर्वभावेन स्वजितः॥१४॥ भवान्यस्य स्वचेष्टया पि भाव

न वक्तुमात्रेण स्वजितः तस्य कर्मणि कुतो वैषम्यं। कथं स्वजितः कर्मणामीश्वरः। प्रवर्तकः। यदेशाय

ज्ञफलदः। यज्ञमयस्य पुरुषः। आम्नातावस्वजा॥१५॥ मंत्रतस्तंत्रतः छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः। श्टी० १०२

सर्वं करोति निश्छिद्रं नामसंकीर्तनं तव॥१६॥ यस्मात्स्मरणं तत्र तत्र स्वरादि तंत्रं शेन। तंत्रतः व्युत्क्रमादि

नोदेशतः कालतस्य अर्हतः पात्रतः वस्तुतस्य दक्षिणादिना यच्छिद्रं स्मरणं तत्सर्वं तव नामानुसं

कीर्तनमात्रमेव निःछिद्रं करोति। यस्य स्मृत्या चेति वचनात्॥ ॥ तथापि वदतो भूमन्करि

ष्याम्यनुशासनं। एतच्छ्रेयः परं पुंसां यत्तवाज्ञानुपालनं॥१७॥ अभिनंद्य हरेराज्ञामुशना भग

वानिति। यज्ञछिद्रं समाधत्त बलेर्विप्रर्षिभिः सह॥१८॥ इति हरेराज्ञां प्रतिनंद्य बलेः यज्ञछि

द्रं समाधत्त संदधे। पागंतारान्समाधायतामाज्ञां संपादितवानिति शेषः॥ ॥ एवं बलेर्मही

राजन्भिक्षित्वा वामनो हरिः। ददौ भ्रात्रे महेंद्राय त्रिदिवं यत्परैर्हृतं॥१९॥ प्रजापति

पतिर्ब्रह्मा देवर्षिपितृभूमिपैः। दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैः कुमारेण भवेन च॥२०॥ कश्यपस्या

दितेः प्रीत्यै सर्वभूतभवाय च। लोकानां लोकपालानामकरोद्वामनं पतिं॥२१॥ देवाश्चक्र

षयश्च भूमिपाश्च मनवश्चातेः सदितः। ननु लोकोकादीनां पतिरिंद्रोस्त्यवसंयें॥ ॥ वेदानां

सर्वदेवानां धर्मस्य यशसः श्रियः । मंगलानां व्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गयोः ॥ २२ ॥ तथापि वेदादी
नां कल्पं पालने दक्षं ॥ ३ ॥ उपेंद्रं कल्पयांचक्रे पतिं सर्वविभूतये । तदा सर्वाणि भूतानि भृशं
मुमुदिरे नृप ॥ २३ ॥ वामनस्तूपेंद्रं कल्पयांचक्रे ॥ ३ ॥ ततः स्विंद्रः सुरान् कृत्य देवयानेन वाम
नं लोकपालैर्दिवं निन्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः ॥ २४ ॥ देवयानेन मार्गेण विमानेनेति वा ॥
३ ॥ प्राप्य त्रिभुवनं चेंद्र उपेंद्रभुजपालितः । श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे गतसाध्वसः ॥ २५ ॥ ब्रह्मा
शर्वः कुमारश्च भृग्वाद्या मुनयो नृप । पितरः सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये ॥ २६ ॥ सुमहत्क
र्म तद्विष्णोर्गायंतः परमाद्भुतं । धिष्ण्यानि स्वानि ते जग्मुरदितिं च शशंसिरे ॥ २७ ॥ सर्वमेतन्मयाख्या श्रुती०
तं भवतः कुरुनंदन । उरुक्रमस्य चरितं श्रोतृणामघमोचनं ॥ २८ ॥ एतच्चरितं सर्वमाख्यातमिति १०२
विशेषोक्त्यान्यान्यपि संतीत्युक्तं तानि तानि निःशेषाणि वर्णनीयानीच्छयापेक्षायामाह ॥ ३ ॥

पारं महिम्न उरुविक्रमतो गृणानो यः पार्थिवानि विममे स रजांसि मर्त्यः । किं जायमान उत जात उपै
ति मर्त्य इत्याह मंत्रदृगृषिः पुरुषस्य यस्य ॥ २९ ॥ उरुबहुधा विक्रमतो विष्णोर्महिम्नः पारं यो
गृणन् भवति स मर्त्यः । पार्थिवानि रजांस्यपि विममे गणितवान् । यथा पार्थिवपरमाणुगण
नमशक्यं तथा विष्णोर्गुणगणनमप्यशक्यमित्यर्थः । तथा च मंत्रः । विष्णोर्नुकं वीर्याणीति
एतदेव मंत्रोत्तरार्धेन च यज्ञादायस्य पुरुषस्य परस्य महिम्नः पारं मंत्रदृक् ऋषिर्वसिष्ठः ॥
इत्येवमाह । कथं किं जायमानो जातो वा उपैति न कोपीति वदन्ननंतत्वेनैवाहेत्यर्थः । तथा
च मंत्रः । न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परमंतमापेति ॥ ३ ॥ य इदं देवदेवस्य ह
रेरद्भुतकर्मणः । अवतारानुचरितं शृण्वन् याति परां गतिं ॥ ३० ॥ यः इदं शृण्वन् भवति स प
रां गतिं याति ॥ ३ ॥ क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्येऽथ मानुषे । यत्र यत्रानुकीर्त्यते तत्तेषां सुकृ

नेविदुः॥३१॥सुष्टुतंयथावत्कृतंविदुः॥३॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवामना
वतारेत्रयोविंशोध्यायः॥२३॥चतुर्विंशेप्रसंगेनमत्स्यरूपस्यशार्ङ्गिणः॥लीलोच्यतेयतःसत्य
व्रतरक्षामदाक्षीव॥१॥ननुतत्तुंनिदर्शयादौनिजैश्वर्यनिदर्शनेन।मत्स्यंदृष्टांतीदृष्टांतं
त्वयावामनोपमं॥१॥राजोवाच।भगवन्श्रोतुमिच्छामिहरेरद्भुतकर्मणः।अवतारकथामाद्यां
मायामत्स्यविडंबनां॥१॥माययामत्स्यविडंबनंमत्स्यरूपानुकरणंयस्यांनिरूप्यतेतां।ननु
कस्मादकस्मादेवमत्स्यावतारप्रश्नःश्रीवामनस्येवदृष्टांतमिच्छाद्रष्टुपदर्शमितिद्रष्टव्यं॥
२॥यदर्थमदधाद्रूपंमात्स्यंलोकजुगुप्सितं॥तमःप्रकृतिदुर्मर्षंकर्मग्रस्तइवेश्वरः॥२॥दु अष्टी०
र्मर्षंदुःसहं।बलेरनुग्रहायजुगुप्सितमपियाचकरूपंधृतवानितियुक्तंमत्स्येकोयदर्थंइतिलोक १०८
जुगुप्सितंमात्स्यंरूपमाधारयत्।एतन्नोयथावद्वक्तुमर्हस्यार्यसर्वः॥३॥एतन्नोभगवान्सर्वं

यथावद्वक्तुमर्हसि।उत्तमश्लोकचरितंसर्वलोकसुखावहं॥३॥सूतउ०॥इत्युक्तोविष्णुरातेनभगवान्
बादरायणिः।उवाचचरितंविष्णोर्मत्स्यरूपेणयत्कृतं॥४॥सामान्येनावतारप्रयोजनमाहगो
विप्रेति॥५॥श्रीशुकउ०।गोविप्रसुरसाधूनांछंदसामपिचेश्वरः।उच्चावचेषुभूतेषुचरन्वा
युरिवेश्वरः॥५॥रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्तेधर्मस्यार्थस्यचैवहि।नोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वाद्धि
योगुणैः॥६॥जुगुप्सितत्वंपरिहरति।धियोगुणैःपतितुच्चावचानिदेहरूपाणितनुषुनियंताच
नचरन्नपीश्वराणांनोच्चावचत्वंभजते।निर्गुणत्वान्नतुकृतःपुनः।उक्तस्यैवमत्स्यावता
रे:उच्चावचत्वंशंकतिनाचः।विशेषतोमत्स्यावतारप्रयोजनमाह।आसीदितित्रिभिः।
७॥आसीदतीतकल्पांतेब्राह्मोनैमित्तिकोलयः।समुद्रोपप्लुतास्तत्रलोकाभूरादयो
नृप॥७॥कालेनागतनिद्रस्यधातुःशिशयिषोर्बली।मुखतोनिःसृतान्वेदान्हयग्रीवोंति

केदरत् ॥८॥ ब्रह्मणो निद्रया पीनयोर्ब्रह्मणः तेनैव निमित्तेन जातो नैमित्तिकः समुद्रे उपप्लुतानि
मग्नाः ॥ अंतिके निःसृतान्वै ॥९॥ ज्ञात्वा तद्दानवेंद्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितं । दधार शफरीरूपं भग-
वान्हरिरीश्वरः ॥१०॥ शफरीरूपं मत्स्यरूपं । प्रयोजनांतरं च लीलाप्रकारं चाह । यावत्समाप्तिः
॥७॥ तत्र राजऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् । नारायणपरोऽतप्यत्तपः स सलिलाशनः
योऽसावस्मिन्महाकल्पे तनयस्स विवस्वतः । श्राद्धदेव इति ख्यातो नाम्ना मनुत्वे हरिणार्पि-
तः ॥११॥ एवं श्राद्धदेव इति विख्यात ॥८॥ एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणं । तस्यांजल्यु- श्रीटी०
दके काचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत ॥१२॥ कृतमालायां नद्यां ॥८॥ सत्यव्रतोंजलिगतां सह तोयेन १०५
भारत । उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः ॥१३॥ तमाह सातिकरुणं महाकारुणिकं नृपं ।
यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल ॥ कथं विसृजसे राजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले ॥१४॥

तमात्मनोनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरं । अजानन्रक्षणार्थाय शफर्याः स मनो दधे ॥१५॥ तस्या
दीनतरं वाक्यमाश्रुत्य स महीपतिः । कलशाप्सु निधायैनां दयालुर्निन्य आश्रमं ॥१६॥ सा तु
तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमंडलौ । अलब्ध्वात्मावकाशं वा इदमाह महीपतिं ॥१७॥ नाहं क-
मंडलावस्मिन्कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे । कल्पयौकः सुविपुलं यत्राहं निवसे सुखं ॥१८॥ यत्राहं सु-
खं निवसामि तदौकः स्थानं कल्पय ॥८॥ स एनां तत आदाय न्यधादौदंचनोदके । तत्राक्षिप्ता मु-
हूर्तेन हस्तत्रयमवर्धत ॥१९॥ औदंचनोदकं मणिकस्थजले ॥८॥ न म एतदलं राजन्सुखं
वस्तुमुदंचनं । पृथु देहि पदं मह्यं यत्त्वाहं शरणं गता ॥२०॥ तत आदाय सा राज्ञा क्षिप्ता राजन्सरोव-
रे । तदावृत्यात्मना सोयं महामीनोन्ववर्धत ॥२१॥ नैतन्मे स्वस्तये राजन्नुदकं सलिलौकसः । निधे-
हि रक्षायोगेन ह्रदे मामविदासिनि ॥२२॥ रक्षायोगेनोपायेन यथा महाह्रदशोभेवाजस्रं

विनान श्रुष्येयं तेनोपायेन निषेधि॥ ७॥ इस्फक्तः मोनयो नस्यंतत्रतत्रा विदाम्निनि। जलाश
येमंमितं तंमस्तुद्रेमाद्विपरुषा॥ २८॥ अविदाम्निनि अनुपलये मे मितं तज्जलाशयपरिमितं मे
तो॥ ७॥ क्षिप्यमाणमनमाद्ददमिदमोंमकरादयः॥ अदंमपिवजावीरमानेदोऽत्वमुमर्दमि॥
२५॥ एवं विमोहितास्तन वेद तावेतुमारतीं॥ न माहको नयावस्मान् मनस्य रूपणमोद्दयन्नं॥
२५॥ निवंवीपेजिलचरोदष्टोस्मा निःश्रुतोपि वा॥ योनचान्वयोजनन्नातमन्कान्तिव्यानवोमरः॥ २६
अतिव्यानवो अन्नितोव्यासवात्॥ ७॥ नूनं चिं भगवान् साक्षाद्धरिन्नारायणोव्ययः॥ अत्तुग्र
हायभूतानां धर्मरूपं जलोकस्त्यै॥ २७॥ नमस्तेपुरुषश्रेष्ठछिरुस्थपयेश्वरः॥ नक्कानां नःत्रपा अ॰टी॰
त्रानां मुख्योस्यात्मगतिर्विभो॥ २८॥ गुरुत्वः मध्यः आत्मा च गति सत्ता॥ अयः॥ ७॥ पर्वेलीलावता १०६
रास्ते भूतानां भूतिहेतवः॥ ज्ञातुमिच्छाम्यदोऽरूपं यदर्थं विवता कृता॥ २७॥ ननेरा विंदाच्छपदोपम

र्पणं भूषाम्नवेत्सर्वम्भुरुत्स्त्रियात्मनः॥ यथेतरेषां पृथगात्मनां सतां दधीदृशोपवपुरद्भुतं हि नः
न्नणं॥ दक्अरविंदात्तु॥ पृथगात्मनां देहाद्यभिमानिनां सतामितरेषां पदोपसर्पणं यथा भूषाम
वत्॥ तथा सर्वम्भुरुत्स्त्रियात्मनः॥ तव पदोपसर्पणां भूषा न नवेत् यद्यस्मात् नो नक्तानाम
द्भुतं वपुरदीदृशः॥ दर्शितवानस्मि पांवांतार पृथगात्मनो भेददर्शिनः पुंसः असतां परि
छिन्नानां पदोपसर्पणं यथा भूषेत्यर्थः॥ ७॥ इति प्रचाणां नृपतिं जगत्पतिः सच वृतं मस्यवषु
पुगिरत्मायाविदर्भकामः सजपयाल्गिवब्रवीच्चिकीर्षितं भक्तजनप्रियः प्रियं॥ २३॥ एकां
तजनानां भक्ताः प्रियायस्य॥ ७॥ मम मेघ्यतनाहं मदन्येत दरिंदम॥ निर्मच्छयस्य पपांतार्थे
त्रिलोकं भूर्भुवादिकं॥ २२॥ अप्पयांनोधेगजयाल्पचिनुतुंचः आदिकमित्यर्थः॥ ७॥ त्रि
लोकांलीयमानायां संवर्त्तानिपिविचतदा॥ उपप्लास्यति तिनोःका विदितालावांमयोरिता॥ २३॥

संवर्तनिमित्तप्रलयोदके वा सुपस्थास्यति। उपस्थास्यति॥ ३३॥ त्वं तावदोषधीः सर्वबीजान्युच्चावचा
नि च। सप्तर्षिभिः परिवृतः सर्वसत्त्वोपबृंहितः॥ ३४॥ ओषधीः। आदायेति शेषः॥ ३४॥ आरुह्य
बृहतीं नावं विचरिष्यस्यविक्लवः। एकार्णवे निरालोके ऋषीणामेव वर्चसा॥ ३५॥ ऋषीणा
मेवालोकेन विचरिष्यसि॥ ३५॥ दोधूयमानां तां नावं समीरेण बलीयसा। उपस्थितस्य मे शृङ्गे
निबध्नीहि महाहिना॥ ३६॥ मया॥ ३६॥ अहं त्वामृषिभिः सार्धं सह नावमुदन्वति। विकर्षन्
विचरिष्यामि यावद्ब्राह्मी निशा प्रभो॥ ३७॥ मदीयं महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितं। वेत्स्यस्य
नुगृहीतं मे संप्रश्नैर्विवृतं हृदि॥ ३८॥ मम मया॥ अनुगृहीतं प्रसादीकृतं हृदि अपरोक्षं वेत्स्यसि। अ॰टी॰
चयाकृतिः संप्रश्नैर्मया विवृतं मत्तः॥ ३८॥ इत्थमादिश्य राजानं हरिरन्तरधीयत। सोऽन्ववैक्ष १०७।
तं तं कालं यं हृषीकेश आदिशत्॥ ३९॥ आस्तीर्य दर्भान्प्राक्कूलान्राजर्षिः प्रागुदङ्मुखः॥

निषण्णो हरेः पादौ चिन्तयन्मत्स्यरूपिणः॥ ४०॥ ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्लावयन्महीं॥
वर्धमानो महामेघैर्वर्षद्भिः समदृश्यत॥ ४१॥ ध्यायन्भगवदादेशं ददृशे नावमागतां॥
तामारुरोह विप्रेन्द्रैरादायौषधिवीरुधः॥ ४२॥ तमूचुर्मुनयः प्रीता राजन्ध्यायस्व केशवं॥
स वै नः संकटादस्मादविता शं विधास्यति॥ ४३॥ सोऽनुध्यातस्ततो राज्ञा प्रादुरासीन्महार्णवे।
एकशृङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः॥ ४४॥ निबध्य नावं तच्छृङ्गे यथोक्तो हरिणा पुरा॥ व
रत्रेणाहिना तुष्टस्तुष्टाव मधुसूदनं॥ ४५॥ वरत्रेण दोरकरूपेण॥ प्रागवं तारयिष्यन्तं तरिष्यन्त्रिवसा
गरः। प्रत्यब्रवीदुक्तवेन दृष्टावह रिमष्टनिः। अत्रेदं चिन्त्यं किमियं महाप्रलयोदनं दिनो वेति
तत्र तावन्न ब्राह्मी लयश्रुतेः। यामावामिन्महाकल्प इति चोक्तेर्महाप्रलय इति प्राप्ते ने
निवृत्तः। महाप्रलये पृथिव्यादीनामशेषाणां नाशात्। यावद्ब्राह्मी निशेत्याद्युक्तेश्च विरोधाच्च।

अतो दैनंदिन इत्युक्तं। न चैतदपि संगच्छते। संवर्तकेरनाद्यस्थादिति विनि। अकस्मादेव स
समेद निःत्रिलोक्यो निमेस्यतीति मत्स्योक्तेरनुपपत्तेः। पक्षोक्तं प्रथमस्कंधाद्रूपं सज्जरादेमास्य
चाक्षुषांतरसंज्ञाया नाव्यारोप्य मह्यीमय्यामय्या दिवस्वतं मनुमिति। तदपि न दोषटं। न हि प्र स
पद्येपि मह्यीमय्यां नाव्यारोहः संभवति। न च चाक्षुषामन्वंतरप्रलयेऽपि तथा सत्यतिसप्तसमा
मनु विवस्वन्नद्यापि ड घहस्यां ताधेनावादोषधीः सर्वाद्यैस्यादिति दृष्टोपि न संगच्छते। तदाऽ
षध्यादीनां सत्वानां वाऽवशेषेण संभवति। तस्मादन्यथा वर्ण्यते। नि वायं वा सत्यः कोपि प्रलयः
किंतु सत्यव्रतस्य ज्ञानोपदेशाय आविर्भूता नगवानावराण्यार्थं निकस्मात् प्रलयमिव दर्शयामा अ.टी.
सापथास्मिन्नेव वैवस्वतमन्वंतरे मार्कंडेयायादर्शितवान्। तदापद्माय च महाकल्पे प्रि १०८
त्रितिविशेषणं संगच्छते। तथा च ततः समुद्धृत इत्यस्य र्वतः समुद्रस्याताति तस्यैव तथा दर्शि

नमुक्तमित्येषादिकं। प्रस्तुतं स्तोत्रं व्याख्यास्यामः। तत्र नानायोनिषु संसरतः स्वस्य नायकरूप
मेव तस्मात्सिद्धमुक्तये तामेव प्रार्थयति। राजा उ। अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसं
सारपरिश्रमातुराः। यदृच्छयेहोपसृता यमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान्॥ ४६॥ अनादि
यद्यविद्ययोपहता आवृता आत्मसंविद्येषां ते अत एवाविद्यामूलैः संसारपरिश्रमैरातु
राः इह संसारे यदृच्छया यदनुग्रहादेव उपसृताः आश्रिताः संतो यं प्राप्नुयुः। स भवानेव मोक्षा
त्मो गुरुः। सद्ग्रंथिं भिंद्यादित्युत्तरेणान्वयः। ननु विरागं विना कथं मुक्तिः तद्धितस्यैव सेवे
कफलत्वात्स्वामादिशन्नाचार्यत्वेनाह। राजा उ। जनोऽबुधोयं निजकर्मबंधनः सुखेच्छया कर्म
समीहतेऽसुखं। यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्मतिं ग्रंथिं स भिंद्याद्धृदयं स नो गुरुः॥ ४७॥ अबु
धोयं जनः असुखं यथा भवति तथा कर्म समीहते। तां सुखेच्छां हृदयरूपं ग्रंथिं स भिंद्यात्।

यतः स एव परमो गुरुः। ननु यज्ञदानादिभिः सत्वशुद्धिं विना कथं प्रथितेश्वरः स्यादित्यत आह॥४७॥ यस्से
वया सेवि कृतरागादनं तु मान्विजत्यो मलमात्मनस्तमः। सञ्जेत वर्णं निजमेष सोव्ययो भूयात्स
ईशः परमो गुरुर्गुरुः॥४८॥ यस्य सेवापि यदुमाद् आत्मनो मनसो मलं तमो जयात्स्वहीनमलः
निजं वर्णं चित्स्वरूपं भजेत्। स ईशो नो गुरुर्भूयात्। यतः स एव गुरोरपि परमो गुरुः। मलस्य दाने
दृष्टांतः। क्रदरोदनं रजतं। यद्वा उदीरात्तनुरस्य कदर्चां पदवर्गी यतितद्रजतो दिरण्यम यद्वदि
दिसुतेः। अन्यथा सेश्मपकलस्मिन् जहाति। स्वं वर्णं निजातनं तु शालनादिभिः। तथा न यज्ञादि
निर्मलत्याग। किंतु तस्य सेवयैव। तेषां तु सेवा गवाम वेतिभावः॥४९॥ न यस्य प्रसादात् पुनरागले
वामन्येन देवा गुरुः योजनाः स्वयं। कर्तुमिमम र्थाः प्रभवंति स्म तमीश्वरं चांशरणं प्रपद्ये॥५०॥ भ॰टी॰ १०८
परमेश्वरत्वं परमगुरुत्वं च प्रपंचयन्नाह॥५१॥ य चक्षुरं भस्य यथागणी जनस्तथा जनस्याचि

इ सोबुधो गुरुः। ब्रमर्कं दृक्स्व हृदशं समीक्षणो हृतो गुरुर्नः सुगतिं बुबुत्सतां॥५२॥ अविदुषो जनस्या
बुधो विद्वान् गुरुः। तथैव चार्कं प्रकाशश्च स्व तएव हृदशानं यस्य सम अर्कं दृकः। अतः स्वदृशां
सर्वेंद्रियाणां समीक्षणः कंप्रकाशकः। अत एव सुगतिं बोद्धुमिच्छतो जनोस्मान् निर्गुणो हतो सि
किंच। प्रास्तनो गुरुरनर्थं द्विगुणं स्यादाह। जनेति॥५३॥ जनो जनस्यादिशातमसतीं मतिं यया प्रपद्ये
नःऽस्त्ययं तमः। वेंवर्धयतां नसमो घमं जप्याप्रपद्यते येन जनो निजं पदं॥५४॥ आदिशातत्र
पदिशाति। असतीं मतिं अर्थकामादिमतिं तमः संसारं। ननु ताहिं सर्वोपि लोको मामेव किं
नापसरति। अज्ञानादित्याह॥५५॥ चेत्स सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभी
ष्टसिद्धिः। तथापि लोको न भवंतमंदधीर्जानाति सम्न हृदि बद्धकामः॥५६॥ प्रियःश्चासौ चेश्व
रश्च। अदंत्रवाम वशारणं यामीत्याह॥५७॥ तं चाद्य वरं दचवरं वरेण्यं प्रपद्य इशं प्रतिबोधनाय।

हिं अर्थदीपैर्भगवान्स्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यान्विवृणु स्वमोकः ॥५३॥ प्रतिबोधनाय उपदेशाय ॥ अ
र्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः हृदायनवान्ग्रंथीनहंकारादीन्स्वमोकः स्वंरूपं विवृणु प्रकाश
य ॥ टी ॥ श्रीशुक उ ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिं भगवानादिपूरुषः मत्स्यरूपी महांभोधौ विहरंस्तत्वम
ब्रवीत् ॥५४॥ नृपतिं प्रति ॥ टी ॥ पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीं ॥ सत्यव्रतस्य
राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ॥५५॥ पुराणसंहितां मत्स्यपुराणं अशेषतः ॥ अब्रवीदित्यनुषं
गः ॥ टी ॥ अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्वमसंशयं ॥ नाव्यासीनो भगवता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनं ॥
५६ अतीतप्रलयापाय उत्थिताय स वेधसे ॥ हत्वासुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्धरिः ॥५७॥ अ टी०
अतीतः प्रवृत्तः प्रलयस्तस्यापायेऽवसाने ॥ टी ॥ स तु सत्यव्रतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ १०२०
विष्णोः प्रसादात्कल्पेऽस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः ॥५८॥ सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः ॥

संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥५९॥ अवतारो हरेर्योऽयं कीर्तयेदन्वहं नरः ॥ संकल्पा
स्तस्य सिध्यंति स याति परमां गतिं ॥६०॥ योऽयं हरेरवतारस्तं यः कीर्तयेत् ॥ टी ॥ प्रलयपयसि धातुः सु
प्तशक्तेर्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा ॥ दितिजमकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तम
हमखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोऽस्मि ॥६१॥ सत्यव्रतानां सत्यव्रतस्य ऋषीणां च सप्तर्षीणां गच्छतीति
जिह्मगं समवायाद्वक्रवचनो जिह्ममीनं मायामत्स्यं ॥ टी ॥ यत्पादपद्ममकरंदममंदभाग्याः ॥
संतोऽनिशं त्विह भजंति च मंदभाग्याः ॥ नारायणः स निजपादरजोनिविष्टमचित्तदर्प्पणतलं तरसा
विमलं करोतु ॥१॥ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां अष्टमस्कंधे मत्स्या
वतारवर्णनं चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ॥ टी ॥ संवत् १७७८ वर्षे फागण ओदि ३ उके लिखितं ॥ श्री ॥ १०२१